

У 1
К 83

МАРКО
КРОПИВНИЦЬКИЙ

ТВОРИ

ТОМ
III

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

1917 32
С. М. М. М.

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКИХ КЛАСИКІВ

М. Л. Кропивницький
1890 р.

У1
К83

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

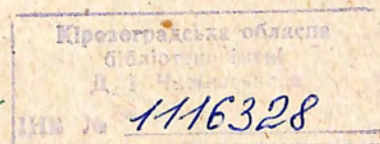
ТВОРИ

ТОМ ТРЕТІЙ

РЕДАКЦІЯ Й ПРИМІТКИ П. РУЛІНА.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
Харків 1930 Київ

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку“ та „Картковому репертуарі“
та інших покажчиках Української
Книжкової Палати.

ВУСИ

Комедія у чотирьох діях

(Позичка з оповідання „ВУСИ“ Олекси Стороженка)

Обкладинка роботи художника Л. Хижинського.

Держтрест „Київ-Друк“, 3-я друкарня, з. 1653—5000.
Київський Окрліт № 1210.

ЛИЦЕДІЇ:

Іван Степанович Бразолій, поміщик, дохожалих літ, служив у військовій.

Хвекла Гавриловна, його жінка.

Мар'я Уласовна, сусідка Бразолів, пожила дівчина.

Кирило Онуфрієвич Пищи-Муха, поміщик, літ 60-ти, служив у громадянській.

Назар Семенович Тупу-Табунець-Буланенький, поміщик, дуже старий чоловік; штик-юнкер в відставці.

Ластівка } поміщики, недорослі з дворян.
Геробець }

Адам Іванович Фрик, німець-колоніст.

Предсідатель з Петербурга.

Хома Петрович, секретар.

Григорій Григорович Захарченко, адвокат.

Оришка, стара баба } слуги Бразолія.
Оверко, парубок }

Сторож } без річей.
Дві дівчини }

Лакей у Предсідателя.

Діється в Полтавщині, в 40-х роках.

Дія 1-а і 3-я у домі Бразолія, дія 2-а і 4-а — в Полтаві.

ДІЯ ПЕРША.

Кімната у господі Бразолія. Старосвітські канапки, дзиглики, столи, шкафи, дзеркала з райськими птицями, картини; по стінах вінки з колосків хліба і з васильків; над вікнами і біля дверей, на кілочках, вишивані рушники.

ЯВА І.

Іван Степанович і Фрик за столом грають у дамок, Фрик мугиче: Мейн лібер Августин.

Іван Степанович (*помовчав*). Люди добрі ще в обідні стоять, а ми з тобою, Адаме Івановичу, заходились дамками совати. Отакі ми гріхководники!

Фрик. Aber, Aber es ist nichts, це нішого. Map kanns, можна.

Іван Степанович. Та вам, німцям, все можна! Ви і в Пилипівку і в великий піст їсте скоромне, а у нас інший закон. Тобі, може, нічого не буде на тім світі за те, що в дамок до обідні граєш, а мені щоб часом не поприварювали дамок до пучок. (*Помовчав*). Оце тобі фук, а по фуку стук!

Фрик. Гальт!.. Це я впіймав ворона? Погано, Дятло! Тепер нема, куди ходив!.. Абер то сакраментски штюк, знов програв!..

Іван Степанович (*посунув шашку*). А тепер, милости просимо, пропустити нашого кавалера у дамки.

ЯВА ІІ.

Ті ж і Мар'я Уласовна.

Мар'я Уласовна. Мир тому, хто в цім дому, а перш усього хазяїнові! Господь від щедрот своїх дарує

вас своєю милостію! (Подає Івану Степановичу проскуру).

Іван Степанович (цілує проскуру і ставляє на божницю, а потім чоломкається з Марією Уласовною). Дякую вам, поштенная Маріє Уласовно, що ви в молитвах ваших про нас грішних не забуваєте. (Цілує їй руку).

Мар'я Уласовна. Де вже там забути?

Фрик. Гут-морген, мадам! (Кланяється).

Мар'я Уласовна. Буку мерси!

Іван Степанович. Просимо садовитись.

Мар'я Уласовна. Буку мерси! Хі!.. Що це ви, замість того, щоб до обідні, та у дамок заходились грати?

Іван Степанович. Та так, скуки ради. Цю ніч, не вам кажучи, трохи дуба не дав. Добре, що хоч Адам Іванович нагодився! Так поясницю заломило мені, що зовсім упав на криж. Удосвіта приїхав Адам Іванович, та спасибі йому, пораяв шкибидарьом витерти, так трохи відпустило.

Фрик. О, я! Шкапидар, то дуже гарна лікарств на поясницю!..

Мар'я Уласовна (перш чим сісти, змахнула хусточкою з дзиглика, потім прослала хусточку і сіла). А котра вже тепер година?

Фрик (вийма з кишені дзигарик). Скоро тесять.

Іван Степанович. Ой-ой-ой, певже десять? Скоро і обідня пора! От так загулялись...

Фрик. Мені б вже треба їхав до Кременчук, на ярмарка...

Іван Степанович. Ну, вже як собі хочеш, а без обіда не пушу.

Фрик. Пословиц каже: казаїн має свій прав, а гость мусить мовчить. А ви, Іван Степан, не поїхав на ярмарок?

ЯВА III.

Ті ж і Оверко.

Оверко. Вже пригнали овець з степу. Чабан питає, чи на розкол пускати, чи прямо в кошару заганяти?

Фрик. На розкол. Мошна добре роздивився, який вовна. Іван Степан, я піду до кошар і дивлюсь там вівця і вовна, і буду курив собі файка?.. Ви не лупит, як дим у хата з тютюну?..

Іван Степанович. Та про мене байдуже, а от моя Хвекла Гавриловна ненавидить тютюнового диму.

Мар'я Уласовна. Воно ж і справді не годиться там, де на покуті лик господень, кадити отією поганню!..

Фрик. О я, я снай! Абер пословиц каже: „у чужого устав не пхай своя монастир!“ (Пішов набиваючи люльку тютюном, за ним слідком Оверко). Мейн лібер Августин!..

Іван Степанович. Ви таки, вселюбезнійша Мар'є Уласовно, завітали до нас?

Мар'я Уласовна. Як бачите, завітала...

Іван Степанович. Тижнів зо два не бачились.

Мар'я Уласовна. А буде, буде!

Іван Степанович. По якій причині?

Мар'я Уласовна. Тепер скрізь соління іде та вибірка хрукту, то й ніколи було... Отець Сосипатр вітають вас і так вже дякують, так дякують вам за ті два вулики бджіл, що ви їм подарували на літнього Миколая; кажуть, що з одного вулика вже третього роя взяли.

Іван Степанович. Ну, слава богу! Нехай собі користується на здоровля.

Мар'я Уласовна. А гиндичата у них, звиніть у цім слові, геть повиздихали. Отут не в мою міру, на гигавці щось таке зробиться, ніби пипоть, і зараз здохне... А деж це Хвекла Гавриловна?

Іван Степанович. Там десь по хазяйству. (Мар'я Уласовна хоче йти). Дозвольте, достойная Маріє Уласовно, продлить приятну беседу.

Мар'я Уласовна (сіла). Буку мерси! А миру — миру було в церкві!.. І генеральша Дригальова була, з невісткою і з онуками.

Іван Степанович. Богомольна особа.

Мар'я Уласовна. Тричі на рік говіє. (Помовчала). Так, кажете, вам поясницю заломило? Ось пошліть ви за бабою Шкандибихою! Вона і генеральші Дригальо-

вий багато разів допомагала: нехай розітре вас гарненько кавунячим розсолом, та горщечки постановить, звинить у цім слові, промеж лопатками, то зараз як язиком злиже.

Іван Степанович. Тадже ж ви й самі, Маріє Уласовно, великі кусниці до всяких ліків: чи пошептати, або злизати?

Мар'я Уласовна. Так щож з того?

Іван Степанович. Може б ви мені дещо пошептали, замість баби Шкандибихи?

Мар'я Уласовна (*соромиться*). Чи мені ж, незамужній дівиці, це пристойно?

Іван Степанович. Людям же відшіптуєте?

Мар'я Уласовна. Правда, що відшіптую, тільки ж не мушинському, а дамському полку. І генеральші Дригальовій скільки разів, звинить у цім слові, завійну відшіптувала!..

Іван Степанович. Бачите, самі хвалитеся, що умієте допомогти другим, а мене залишаєте; це вже не по християнські... Чим християнин повинен себе украшати, як не добродіяльністю: допомогти недугующим, утішати скорблящих?... Та я готов чим завгодно ручатись, що як ви мені пошепчете, то зараз полегша!

Мар'я Уласовна. Почніть Лазаря співати...

Іван Степанович. Мушу висловить вам, що ви сьогодні достаточо інтересні. (*Підсовується*). Пошепчете?

Мар'я Уласовна. Як вам не сором прилипати? Що дамський полк, то то щось інше, а що мушинський то знов щось інше... Я, на лихо собі, така соромлива вродилася, що не можу не червоніючи даже бачити голої мушинської шиї, а не то що другі предмети... От ей-ей істинно!

Іван Степанович. Подозвольте, почтенна Маріє Уласовно, пригадать вам, що сії слова ваші не суть істинні, ібо во времена оні ви мене бачили раз-однажди навіть зовсім без одіянія...

Мар'я Уласовна (*зовсім засоромилась*). Перестаньте, пожалуста, неподобне вигадувати. Ніколи цього не було.

Іван Степанович. Як не було? Ви купалися в саду, біля кладок, з моєю покійною сестрицею Глахвиною, а я по тій бік в кущах роздягся, пирнув та виринув біля вас!...

Мар'я Уласовна (*затуля вуха*). Годі, годі вам бо-зна колишнє згадувати! пора те чортзнащо й забути!

Іван Степанович. Ох! І до смерти не забуду вашої лебединої ходи, вашого ангольського посміху, вашого херувимського піснопіння!

Мар'я Уласовна. Перестаньте! Ще як почують Фекла Гавриловна, то зададуть вам такого нагоняя, що й до нових віників пам'ятатимете.

Іван Степанович. О, время жестоке, время сокрушительное, неумолимо!.. Боже, боже, як тільки подумаю, які ви були красиві дівця, чудо! Не знаю, чи й бувають кращі на найкращих картинках?!

Мар'я Уласовна (*зідхаючи*). Може й красива була, та не припала вам до серця?

Іван Степанович. Не гнівіть бога, Маріє Уласовно! І до серця ви мені були, і до душі... Ну що ж, не похвортунило нам одружитись. Повірте, що

„Не я тому виною,
Що розлучен я з тобою!“

Мар'я Уласовна. Так, так я вам і повірила. Бо за Хвеклою Гавриловною і 200 душ підданих і три тисячі десятин землі, і воли, і коні, і гроші...

Степан Іванович. Що ж, грішен, соблазнівся...

Мар'я Уласовна. Ой, не дивіться, не дивіться на мене так палко, хай вам цур, хай вам пек!.. Оті чортові очі, що й досі іскряться, оті чортові вуса, що вже сивіють і досі болячкою лежать у мене на серцеві!

Іван Степанович. А ви думаєте, що моя грудь не іспитує щоденное томління?

Ти стогнеш, ти ниєш,
Серце в груді,
Тебе не загоїш,
В сцілющій воді!

Іменно: „не загоїш в сцілющій воді“... А пам'ятаєте ви

ту пісню, котру ви мені так часто співали під гітарні звуки? (*Співа тихо*).

Лети, дружок мій білогрудий,
Лети, давно тебе я жду...

Абс ось цю. (*Бере гітару*). Згадаймо колишнє і вое-
поем під мелодичні звуки дивного інструменту. (*Спі-
вають*).

Куди летиш, кукушечка?
Куку, куку! (2)
Туда лечу, куда хочу,
Куку, куку! (2)
Повідай мені, кукушечка,
Куку, куку! (2)
Чи жив, здоров мій душечка?
Куку, куку! (2)

ЯВА IV.

Ті ж і Хвекла Гавриловна.

Хвекла Гавриловна. Бач, як тільки Мар'я Ула-
совна на поріг, то мій супруг і про поясницю забули!
Та ще й співають!

Іван Степанович. Та то ми... Я співав... про-
кимен глас п'ятий... Бачте, я хотів докзати Марії
Уласовні, що хоч і не був сьогодні в обідні, а знаю,
який прокимен дяки співали...

Мар'я Уласовна. Та все ж таки не той проки-
мен! (*Здоровкається з Хвеклою Гавриловною*).

Хвекла Гавриловна. У яким же то прокимені
співається: „Чи жив, здоров мій душечка?“

Іван Степанович. Вам, Хвекло Гавриловно, раз-
у-раз невітьщо, вчувається. Ви позавчора застудилися
на протязі, як маринували сливи, то й досі у вас сви-
стить у вухах... Краще б мовчали, ніж отак перед
людьми соромитись! (*Сердитий виходить до вікна і
барабанить по шклу*).

Хвекла Гавриловна. Пора б вже вам і вгов-
татись! Дітки вже підростають, старшенькому синові
сімнадцятий годок, а вам й досі зальоти на думці.

Іван Степанович. Торохтіть, торохтіть, сьогодні
настав день ваш.

Хвекла Гавриловна. Не знаю, хто з нас більш
торохтіть?

Мар'я Уласовна. Ви, Хвекло Гавриловно, ніби
до моєї чести стежечку топчете.

Іван Степанович. А хіба їм розум завадить!
От наказаніє господне! За віщо ти, милосердний, осу-
див мене на щоденні терзанія?

Хвекла Гавриловна. Та цур вам пек! Не вперве
уже я вас постерегаю на лебезуванні, та байдуже... Як
же вас, Маріє Уласовно, господь милує?

Мар'я Уласовна. Вашими молитвами... еге, ва-
шими молитвами! (*Цілюються*).

Хвекла Гавриловна. Це вже й ви розпринди-
лись?

Мар'я Уласовна. І не думала.

Хвекла Гавриловна (*помовчала*). Що, чи ви
уже положили яблука у піспу?

Мар'я Уласовна. Ні, ще, завтра думаю покласти.
Завтра як раз підповня!

Хвекла Гавриловна. А я вже положила. Ду-
мала сьогодні зібратись до обідні, та неспроможність.
Що ж ви, Іване Степановичу, так вже дуже розгніва-
лись? Зограйте хоч у „мар'яжа“ з Марією Уласовною,
або у кончини, доки обід поспіє.

Іван Степанович. А сяду грать у „мар'яжа“, то
вам знов у очах щонебудь помаріє! Краще б дали чого-
небудь попоїсти, бо вже часи давно прокукали десять!

Хвекла Гавриловна. Може б німця подождать,
доки він вернеться від кошар?

Іван Степанович. Як німець прийде, то знов
можна буде перекусить.

Мар'я Уласовна. За мене, серденько, не турбуй-
тесь! Я з обідні заходила до отця Сосіпатра і випила
у них чаю з проскурою, і вже так вдоволнилася, так
вдоволнилася!

Іван Степанович. Нам нужди ніт до того, чим
вас шанували у попа.

Хвекла Гавриловна. Що у батюшки закусили,
то ваша печаль, а що у нас підкрепитесь, то це вже
наше діло...

Іван Степанович. Велить же мерщій подавати сніданок!

Хвекла Гавриловна. Оришко, давай сніданок! Ось покуштуйте, Маріє Уласовно, моїх опеньок, позавчора тільки змаринувала по тій виписочці, що Іван Степанович випрохали у городничих в Золотоноші... А печериці мої певне не вдатні, бо зараз після дощу збірانی!

ЯВА V.

Ті ж і Оришка.

Оришка (*вбігає*). Гості, гості ідуть! Там такого гостей, що й не перелічиш!

Іван Степанович і Хвекла Гавриловна. Та хто ж такі? Чи не піп з причтом?

Оришка. Де там піп? З дзвінками та з талабончиками... Так і біжать, так і біжать... Інші вже в двір заїздять, а деякі ще з гори котять!

Іван Степанович і Хвекла Гавриловна (*зашамоталися*). Оце, як несподівано! Прибирай тут швидше! Та поклич кого з дівчат, щоб причепурили світлицю... (*Оришка побігла*). Що ж то за гості?

Мар'я Уласовна. Позвольте я вам допоможу у обставинах... (*Ставляє стула, поправляє скатерки*). У генеральші Дригальнової...

Хвекла Гавриловна. Треба бігти до кухні, щоб на обід дещо прибавили! (*Біжить*).

Іван Степанович. Скажіть там Свиридові, щоб зараз взяв з кошари ягня, котре з рябою вовною, та зарізав і оббілував! Нехай Лепестина заріже два гиндики та курей з п'ятеро... Шелестянові скажіть, нехай зараз понаціжує усяких наливок... Та накажіть йому, щоб сам не націдився так, що і до завтрього не прочумається!..

Хвекла Гавриловна (*повернулася у дверях*). Не знаю, щоб таке з солодкого додати до обіду?

Мар'я Уласовна. Зробіть шулики з медом, або маковники, щоб по-модньому... От і в генеральші Дригальнової...

Хвекла Гавриловна. Та шулики... чи воно ж буде по-модньому?

Мар'я Уласовна. А як же, по-модньому, первий хвасон! (*Іде з Хвеклою Гавриловною*). Адже й у генеральші Дригальнової...

Іван Степанович. Ви, Маріє Уласовно, тільки Оришці натякніть, хоч обиняками, то вона зараз прицілиться до всякої моди... (*Біжить до вікна*). Та які ж то справді гості? Чи не справник з стряпчим ідуть куди на слідствіє?

ЯВА VI.

Входить Пищи-Муха.

Пищи-Муха (*деклямує*):

„Тут плюсь Еней, як будто з неба:
Ось-ось де я, коли вам треба,
Дідоні поклонюся сам“.

Здоров, приятелю, чи пізнаєш?

Іван Степанович. І хто ж би то не пізнав Кирила Онуфрієвича?

Пищи-Муха. Та ще й Пищи-Муху? Колись то його превосходительство наш господин гражданський губернатор і кавалер, зустрів мене в церкві та й питає: „Отчого, каже, вас прозивають Пищи-Муха?“ А я йому на це й одмовив: „мого діда звали, кажу, Муха, а господин губернатор раз як притис його за якесь діло, так що той сердешний аж запищав, то люди з того часу й продражнили його Пищи-Мухою. „Ви, каже, за словом не полізете в кишеню!“ (*Регоче*). Ну, здоров, здоров ще раз! (*Цілуються*).

Іван Степанович. Та й постаріли ж ви!

Пищи-Муха. І ти не помолодшав!..

Іван Степанович. Товклися там по тих Петенбурхах, розуму набралися у волю, а чуба позбулисть?..

Пищи-Муха. Не з чубом жить, а з добрими людьми та з розумом. (*Деклямує*). Каже:

Не дивуйся, Катерино,
Що я лисий, як коліно,
А до танців ще проворний
І чепурний, і моторний,
А як віржу гайдука!..

Ну, як же тебе господь милує?

Іван Степанович. Та так... Як же вас?

Пищи-Муха. Спасибі! Та що це ти мені викаеш?

Іван Степанович. Так вже... ви, звісно, люди Петербурзькі...

Пищи-Муха. А я тобі на це скажу так, як казав той бондар якомусь чоловікові: „не дивись, каже, на мене, що я бондар, а говори зо мною, як з простим“. *(Роздягається)*.

ЯВА VII.

Ті ж і Тупу-Табунець-Буланенький—в жіночій шубі за-
ячий і у картузі з лисичих лапок.

Буланенький. Поклон тому, хто в цім дому.

Іван Степанович. А, Назар Семенович! Скільки літ, скільки зим?

Буланенький *(не дочуває)*. Спасибі, спасибі. А ти як поживаєш? *(Цілються)*.

Іван Степанович. Ще підскакую.

Буланенький. „Ломакою“? Кажеш, що не до-
б'єш мене ломакою? Ні, вже скоро зживуть мене су-
сиди з світу, скоро заклують, як шуліки курку!

Іван Степанович. Сідайте, гості дорогі, прошю покорно! Назар Семенович, ось сюди, на мнякеньке! *(Усаджує його)*.

Пищи-Муха. Сісти сядемо, тільки не на довгий час!.. Як той казав:

„Хліба-соли скушати,
Дечого послухати,
Та й далі потрухати!“

Буланенький. Нюхати? *(Вийма табакерку й нюха)*. Давно вже нюхаю. *(Підносить Івану Степановичу)*. Посмакуй, з чебриком! Не хочеш? Ти ж перш нюхав, хіба оце свіжо покинув? А я все нюхаю, й досі нюхаю!

Іван Степанович. То родитель мій нюхав, а я ніколи!

Буланенький. Ну, як хочеш... з чебриком.

Пищи-Муха *(огляда кімнату)*. Давненько, дав-

ненько, Іване Степановичу, я в тебе не бував. Що ж, багато дітей наплотив? Мабуть, повнісінький запічок?

Іван Степанович *(сміється)*. Не обідив господь! Дає господь дітей, дасть, як кажуть, і на дітей. *(Часи б'ють одинадцять)*.

Буланенький *(слуха)*. У тебе ще зозуля кує в садку, а у нас вже подавилась.

Пищи-Муха *(сміючись)*. Мовчала б глуха, менш було б гріха. *(До Буланенького)*. Та ви повиймайте клоччя з вух, то й почуете, що то не зозуля кує, а часи. *(Дивиться на свої часи)*.

Буланенький. Га? Що ти кажеш?

Пищи-Муха *(гука йому на вухо)*. Вийміть, кажу, клоччя з вух!

Буланенький. А, клоччя? А я й забув. *(Вийма клоччя й зав'язує у кінчик хустки)*.

ЯВА VIII.

Ті ж, Горобець і Ластівка.

Горобець. Здрастуйте, не застуйте! „Одсуньте, каже мої плечі, то й в хаті розвидниться!“

Ластівка. Осьдечки й ми! А як частуете гостей: чи макогоном, чи ополоником? *(Цілються з Іваном Степановичем)*.

Іван Степанович. Як якого гостя. Спасибі, спасибі, що завітали. Просимо!

Пищи-Муха. Ми до тебе, як та татарва, цілою ордою!

Іван Степанович. Знайдеться чим ушанувати дорогих гостей... не об'їсте вух: не зобидив нас господь. Чи всі вже?

Горобець. Не знаю, я не оглядався. *(Регоче)*.

Ластівка. Всі, всі! Я мезинчик!

Пищи-Муха. Ну, хазяїне, я тобі так скажу, як казав колись покійний капельмейстер капели його пре-
восходительства поміщика і кавалера Льва Григоровича Милорадовича, Адольф Карлович. Ой, чудесно він грав на скрипці вар'яції: „Іхав козак за Дунай!“ Там, бувало, як придаве, саму тоншу струну, то вона

і плаче, і вимовляє!.. Так кажу, як було де зберемося у кого з приятелів, і Адольф Карлович тут, то зараз було й каже: „казаїн, давай канихволь, а то смичок рипляє“.

Ластівка. А рипляє, рипляє! Бо ми верстов з п'ятнадцять протрюхали!..

Пищи-Муха. У, здорово пив! І ніколи не закусував. От штука!

Іван Степанович. Зараз, зараз дамо й каніфолі, ми свій порядок знаємо! (*Підходить до дверей і гука*). Хвекло Гавриловно, ділайте порядок, бо гостей нетерпляча бере!

Хвекла Гавриловна (*за дверима*). Зараз, зараз! Потерпіть крихотку!

Пищи-Муха. Вибачай, вселюбезнійший! Я й забув спитати, як твоя жіночка?

Горобець. Фекла Гавриловна ще благоденствують?

Ластівка. Ще здоровенькі-живенькі?

Іван Степанович. Дибачка ще потроху, мов та качка коливається. (*Сміється*).

Пищи-Муха. Стало-бись, господь скоро благословить; котрим же то?

Іван Степанович. Одинадцятим!

Пищи-Муха. Стало-бись, вже аж десяточок прибав. І всі живі?

Іван Степанович. Трьох господь прибав, а семеро ростуть.

Пищи-Муха. Ну, нехай господь не зменшає! Дай, боже, щоб росли щасливі та здорові. Великі хлопці?

Іван Степанович. Старшому пішов сімнадцятий від літнього Миколи, а то все погодочки.

Пищи-Муха. Вчаться вже?

Іван Степанович. А як же, без того не можна... Старший вже дійшов до нового завіту, а малі, то ті ще більш деруть гороб'ят по загонах та по клунях.

Пищи-Муха. Це гаразд, гаразд!

Ластівка. Не заморочуйте памороків дітям змалку, не заморочуйте! Повірте мені, що їдять люди хліб і неписьменні!

Горобець. Треба вчитись поводженню з людьми: як другі, щоб так і ми,—а грамота пуста діло!..

Пищи-Муха. Це ми як раз зібралися так, як колись, ще я служив стряпчим... Це було у 1831 році. Так получен був тоді указ правительствующого сената, во внимание к ходатайству його превосходительства, господина начальника губернии, изложенному в доношеніи... от забудь, от якого числа октябрю... Тільки пам'ятаю, що в октябрі за № 4315. Так, кажу: во внимание к ходатайству його превосходительства господина начальника губернии правительствующий сенат, указом от... Тьху, забудь, від якого числа указ той був. Ге, шкода, стара вже пам'ять стала!.. Ну, та не в тім сила, що кобила сива... Так кажу: указом, скажем, от такого-то марта 1833 року за №... здається, за № 1724... Правительствующий сенат определил...

Буланенький (*увесь час прислухався*). Опреділив? Ось як определил: взискать з поміщика Лопати-Держачевського за убієніє трьох гусей і покражу лошака, масти чалої...

Пищи-Муха. Та ви це про віщо?

Буланенький. З проторами і волокитами, з 1821 року, со дня прошенія...

Пищи-Муха. Товчи просо, пшоно буде. Ну, скажіть на милость божу, панове, кому цікаво слухати його сутяжничество?

Буланенький. Двадцять три рубля одинадцять копійок.

Пищи-Муха. Товчи, Грицю, богородицю! (*Гука йому на вухо*). Та ми не про ваше діло товкуємо!

Буланенький. Га?

Горобець (*кричить йому на вухо*). Не про ваше діло річ!

Буланенький. Га? А я думав... ну, ну, слухаю. (*Згодом виймає з бокової кишені якийсь папір і читає* *Посидівши трохи, оглядається і пересідає на другий дзиглик, далі на третій. Все йому здається, що він сів на протязі*).

Горобець. Хто з чим, а Назар Семенович все з своїми проторами та волокитами...

і плаче, і вимовля!.. Так кажу, як було де зберемося у кого з приятелів, і Адольф Карлович тут, то зараз було й каже: „казаїн, давай канихволь, а то смичок рипляє“.

Ластівка. А рипляє, рипляє! Бо ми верстов з п'ятнадцять протрюхали!..

Пищи-Муха. У, здорово пив! І ніколи не закусував. От штука!

Іван Степанович. Зараз, зараз дамо й каніфолі, ми свій порядок знаємо! *(Підходить до дверей і гука)*. Хвекло Гавриловно, ділайте порядок, бо гостей нетерпляча бере!

Хвекла Гавриловна *(за дверима)*. Зараз, зараз! Потерпіть крихотку!

Пищи-Муха. Вибачай, вселюбезнійший! Я й забув спитати, як твоя жіночка?

Горобець. Фекла Гавриловна ще благоденствують?

Ластівка. Ще здоровенькі-живенькі?

Іван Степанович. Дибачка ще потроху, мов та качка коливається. *(Сміється)*.

Пищи-Муха. Стало-бить, господь скоро благословить; котрим же то?

Іван Степанович. Одинадцятим!

Пищи-Муха. Стало-бить, вже аж десяточок придбав. І всі живі?

Іван Степанович. Трьох господь прибрав, а семеро ростуть.

Пищи-Муха. Ну, нехай господь не зменшає! Дай, боже, щоб росли щасливі та здорові. Великі хлопці?

Іван Степанович. Старшому пішов сімнадцятий від літнього Миколи, а то все погодочки.

Пищи-Муха. Вчаться вже?

Іван Степанович. А як же, без того не можна... Старший вже дійшов до нового завіту, а малі, то ті ще більш деруть гороб'ят по загонах та по клунях.

Пищи-Муха. Це гаразд, гаразд!

Ластівка. Не заморочуйте памороків дітям змалку, не заморочуйте! Повірте мені, що їдять люди хліб і неписьменні!

Горобець. Треба вчитись поводженню з людьми: як другі, щоб так і ми,—а грамота пусте діло!..

Пищи-Муха. Це ми як раз зібралися так, як колись, ще я служив стряпчим... Це було у 1831 році. Так получен був тоді указ правительствующого сената, во внимание к ходатайству його превосходительства, господина начальника губернии, изложенному в доношені... от забудь, от якого числа октябрю... Тільки пам'ятаю, що в октябрі за № 4315. Так, кажу: во внимание к ходатайству його превосходительства господина начальника губернии правительствующий сенат, указом от... Тьху, забудь, від якого числа указ той був. Ге, шкода, стара вже пам'ять стала!.. Ну, та не в тім сила, що кобила сива... Так кажу: указом, скажем, от такого-то марта 1833 року за №... здається, за № 1724... Правительствующий сенат определил...

Буланенький *(увесь час прислухався)*. Опреділив? Ось як определил: взискать з поміщика Лопати-Деркачевського за убієння трьох гусей і покражу лошака, масти чалої...

Пищи-Муха. Та ви це про віщо?

Буланенький. З проторами і волокитами, з 1821 року, со дня прошенія...

Пищи-Муха. Товчи просо, пшоно буде. Ну, скажіть на милость божу, панове, кому цікаво слухати його сутяжництво?

Буланенький. Двадцять три рубля одинадцять! копійок.

Пищи-Муха. Товчи, Грицю, богородицю! *(Гука йому на вухо)*. Та ми не про ваше діло товкуємо!

Буланенький. Га?

Горобець *(кричить йому на вухо)*. Не про ваше діло річ!

Буланенький. Га? А я думав... ну, ну, слухаю. *(Згодом виймає з бокової кишені якийсь папір і читає Посидівши трохи, оглядається і пересідає на другий дзиглик, далі на третій. Все йому здається, що він сів на протязі)*.

Горобець. Хто з чим, а Назар Семенович все з своїми проторами та волокитами...

Ластівка. Що в кого свербить, то він те й чуха! (До Пищи-Мухи). Так що сенат опреділив?..

Пищи-Муха. Так, кажу: правительствующий сенат, указом губернському правленію, от такого-то числа марта 1833 року за № 1724, заслушав оное доношеніє... (Входить Хвекла Гавриловна). Ну, нехай опісля вам розкажу!

ЯВА IX.

Ті ж і Хвекла Гавриловна.

Хвекла Гавриловна. Вибачайте, гості дорогі, що не зустріла вас на порозі, як звичайно це водиться! (Всі встають опріч Буланенького, і підбігцем підходять до Хвекли Гавриловни і цілують їй ручку).

Іван Степанович (Хвеклі Гавриловні на вухо). Не забувайте, що Кирило Онуфрієвич чоловік Петенбурський.

Пищи-Муха. Позвольте, достоинчтимая і премногоуважаемая Хвекло Гавриловно, от полноты души моя засвідительствовать вам мое глубочайшее почтеніє і іскреннійшу преданність, з которими імію честь пребити навсегда вашим благожелателем і всепокорнійшим слугою!..

Хвекла Гавриловна. Не вмію до ладу відповісти вам на вашу красну і вчену примовку... Дякую, що не минули нашої господи... Ми... ми...

Іван Степанович (тихо). Додайте по-французькому.

Горобець. Свідительствую душевное поштеніє і сердечну преданність... імію честь! (Уклонився й відійшов).

Ластівка. Ваш благожелатель і всепокорнійший... (Відходить).

Хвекла Гавриловна. Прошу садовиться! Мерси буку! ще раз мерси!.. тре буку! Прошу садовиться. (Сідають).

Пищи-Муха. Осмілюсь, достоинчтимая Хвекло Гавриловно, обезпокоїть вас крайне любопитним вопросом, витекающим не стільки з цікавості, скільки із благожеланія і благоразположенности: как ви себе чувствуете в своїм здоровлю?

Горобець і Ластівка (до Хвекли Гавриловни). В своїм здоровлю як чувствуете?..

Хвекла Гавриловна. Так собі мерси! Як погода погожа, то й себе ніби вчуваеш веселіш. Же ву-ре-мерси!

Пищи-Муха. Справедливо, Фекло Гавриловно! Стало бить, сьогодні ви повинні бути в вожденном здравії, ібо днесь година „упоїтельна і благоуханна!“ Хоч воно трошечки з востока зехвиром подихає, но впротчем:

„Зехвир прохлагою лаская,
Шевелить тихо лист древес!..“

Горобець. Я вам скажу, що це вже почнуть зехвири подихать: чим далі, то все холодніш робиться. Вже журавлі і черногузи збиваються у табуни.

Ластівка. Уночі вже бувають чималі приморозки... Вся птиця вже у вирій збирається летіть.

Хвекла Гавриловна. Господь і птицю умудряє!

Пищи-Муха. Справедливо ізволите розмишлять, Хвекло Гавриловно! Єжели птиці і всякій іной прочій тварі не дано розума чоловіка, то дано некоторое врозумленіє, руководящее оним...

Горобець і Ластівка. А так, так, дано врозумленіє!

Пищи-Муха. Поелику господь, творя і созідая, в первый день світ, во второй твердь ілі видимое небо, в третій отділив воду од землі і повелів землі произвести ростенія, в четвертий создал солнце, луну і звiзди, в п'ятий — риб і птиц... (Часи б'ють дванадцять). А що, пане хазяїне, риба плава у воді? І всяка твар без водопою не проживе, як ти думаєш?

Іван Степанович. Хвекло Гавриловно, меж тим, меж прочим, діляйте порядок!

Хвекла Гавриловна. Зараз, зараз! Все вже готово. (Йде до дверей й гука). Ориніє, подавай обід. (Входить Оришка і дві дівчини, накривають стіл і ставляють посуду). Хутенько, хутенько!

ЯВА Х.

Ті ж і Фрик.

Пищи-Муха. А, німець! Ти як сюди забрів? *(Чоломкається)*.

Горобець і Ластівка. Адам Іванович, морген!

Фрик. А, гут морген! Як поживайт? Нішого? Здоров?.. А гут, гут, хорош!...

Пищи-Муха. Ти все гладшаєш, все ковбаси їси?

Фрик. Ковбас? Імо і ковбас, і зальцисон! *(До Івана Степановича)*. Гер Іван Степан! вівця ваш гарний, вовна нішого!.. Купувать мошна! *(Кива пальцем до Івана Степановича, котрий до нього підходить, а за ним Пищи-Муха і другі починають нишком балакати)*.

Хвекла Гавриловна *(коло столу)*. Сюди, Ориніє, давай ще прибора. Стаканів побільше постанови та чарок, щоб коло кожного прибору...

Оришка *(бормоче)*. Це вже якісь нові вигадки... *(Ставляє)*.

Буланенький *(показує Хвеклі Гавриловні пальцем у бумазі)*. Осьдечки. *(Читає)*. „Сенат опреділив: взискать з поміщика, подпоручика Афанасія Тимофієва сина Лопати-Деркачевського, за убієніє оним трьох... *(Глянув на Хвеклу Гавриловну ненароком і здивувався)*. А, мое поштеніє! Ви давно приїхали?

Хвекла Гавриловна. Звідкіля приїхала?

Буланенький. Га?.. Слава богу, по маненьку!.. А ви й не старієтесь!

Хвекла Гавриловна. Де там не старіюсь?

Буланенький. Ми оце приїхали за вашим зятем!

Хвекла Гавриловна. За яким зятем?

Пищи-Муха *(постеріг цю розмову, підбіг бо Буланенького, гука йому на вухо)*. Та це ж хазяйка дома, хіба не пізнали?

Буланенький. Що ти мене вчиш? Хіба я не бачу? Я не сліпий!.. Як поживаєте, Ганно Івановно?

Хвекла Гавриловна. Я не Ганна Івановна! Ганна Івановна, то були мої мати... *(Гука)* вони давно вже на тім світі!..

Буланенький. Померла, померла моя голубка,

вже шостий рік; як померла!... Царство небесне, вічний покій. *(Заклінав очима)*. Тепер zostався я один як палець... Заклюють мене сусіди, як шуліки курку!

Пищи-Муха. Ви, Хвекло Гавриловно, з ним не розбалакаєтесь! Ви йому про вашу матір, а він вам про свою покійну жінку...

Буланенький *(до Пищи-Мухи)*. Ну, чого ти скалиш зуби?

Пищи-Муха *(взяв його під руку і повів, шепчучи йому щось на вухо)*. Розумієте?

Буланенький. Не мороч мені, бога ради, памороків. *(Сів бормочучи і знов почав перечитувати бумаги)*.

Іван Степанович *(підходить до Хвекли Гавриловни)*. Ділайте, пожалуста, скоріш порядок. А деж Марія Уласовна?

Хвекла Гавриловна. Скучили вже? Не забаряться прийти. Вони після обід прийдуть! *(До гостей)*. Милости просимо дорогих гостей за стіл! Не обезсудьте! *(Всі сідають)*.

Іван Степанович. Кирило Онуфрієвич, садівіться поруч з хазяйкою. Вип'ємо ж, спочатку. У нас, вибачте, так вже заведено від батьків.

Горобець. У чужий монастир з своїм уставом не потикайся!

Ластівка. Що город, то й норів; що край, то й обичай! *(Випивають)*.

Пищи-Муха. А про Назара Семеновича й забули?

Іван Степанович. Справді забули... Милости просимо за стіл. *(Веде Буланенького за стіл)*. Та тямліть, Назаре Семеновичу, що треба випить разом по три не закусуючи!

Буланенький. Вчи, вчи! Пили ми і по п'ять!

Пищи-Муха. Бач, як про горілку, то й почув. *(Усадовив його і налива йому три чарки під ряд)*.

Горобець. „Господь і сліпців умудряє!“ У мене є один дідуган-пасішник, зовсім вже сліпий, а горілку за сотню ступенів носом чує.

Ластівка. Та хто його й не почує такого добра, хоч і за двісті ступенів?

Хвекла Гавриловна. Періжечків до борщу! (Подає).

Пищи-Муха (помовчав). Борщ ваш, достойночтимая Хвекло Гавриловно, благоуханний і зело апетитний. Попросю паки тарілочку. (Підставля тарілку).

Горобець (підставля свою тарілку). Достойночтимая!

Ластівка (підставля теж). От щедрот ваших!

Пищи-Муха. От німці не вміють варити борщу!

Фрик. Мошна!

Горобець. Ні, такого борщу не зварють! У них все супи!

Ластівка. Куди їм до нас?

Фрик. Мошна, все мошна!

Іван Степанович. Що ж, любі гостоньки, щоб не задрімати, вип'ємо ще по одній!

Горобець. Хазайське діло командувать, а гостеве слухатись команди!

Ластівка. Я радий стараться!..

Буланенький. Мій отець покійний часто мені казав так: поки вип'єш по четвертій, то ще сяк-так сидиться, а після п'ятої, то ніби вже й соромно тобі стане, що так довго не частують!

Всі. Ай да Назар Семенович! Хвалю! (Випили).

Пищи-Муха. Во время моего пребывания у Петербурсі, в 1829 році, на обіді у його превосходительства господина исправляющего должность директора департамента неокладных сборів, тайного совітника і кавалера... (Дівчата вносять жарене). А, це що? гиндик жарений і баранчик? Давай, дівко-чорнобривко, сюди і гиндика і баранчика! (Бере собі на тарілку два шматки). Тоді один достопочтенний наш земляк, тайний совітник і кавалер, Мирон Радивонович Трегуб-Накивайло, взяв у руку стакан з наливкою... (До Горобця). А налий мені! (Горобець наливає). І сказав так: (встає) „За здоров'є достойночтимого начальника нашого його превосходительства, господина исправляю-

щего должность директора департамента і кавалера— ура!“ А я скажу: за здоров'є достойночтимого сусіда нашого, Івана Степановича Бразолія, многа літа!

Всі. Многа літа! Ура!..

Фрик. Много літа, гох! Много літа: щоб много вівця плодився. (Випили).

Буланенький (тепер тільки побачив Фрика). А, Іван Карлович, ти ще живеш? Хто ж це мені сказав, що ти помер?

Фрик. То мій отця був Іван Карлович, а я Адам Карлович!

Буланенький. А пам'ятаєш ту буру кобилу, що ти в мене купив? Що вона ще возе?

Пищи-Муха. Мабуть, давно вже на тім світі мертвих возе...

Фрик. Він дума, що я моя отець.

Буланенький. Га? Спасибі, спасибі!.. (П'є).

Пищи-Муха. А далі, государі мої, ось що скажу! Хліб-хлібом, а мова-мовою. Знаєш ти, Іване Степановичу, чого це ми до тебе заїхали? Тобі, мабуть, і в сні не вбачалось? Господин наш губерньський предводитель дворянства, от 3-го числа прошлого місяця, почтительнійше увідомляє мене, певно і тебе також почтительнійше увідомив, як і всіх zde присутствующих,— таким нижеслѣдующим листом: „Милостивой государ мой (і'мя рек)! Імію честь почтительнійше увідомить вас, милостивий государ мой, что 10-го числа будущего месяца сентембрія імеють происходить дворянскіе выборы в разнія должности, замѣщаемія по выборам от дворянства. Точка. А посему, почтительнійше ізвѣщая вас о сем, милостивой государ мой (і'мя рек), прошу пожаловать на такіе выборы 10-го числа сентембрія, в город Полтаву, в дом дворянского собрания, в 9 часов по полунощі. Точка. С істинним почтенієм і достодолжным уваженієм пребываю навсегда вашим, милостивой государ мой, всепокорнійшим слугою, предводитель дворянства, отставной секунд-майор і кавалер. — Наш господин предводитель дворянства слово „кавалер“ пише через два „ирци“. — Ну, то як ти, Іване Степановичу, об цьому думаєш?

Іван Степанович. А що ж я думаю? Дай боже здоров'я нашому господину предводителю дворянства і кавалеру *(налива чарки)* на многа літа!

Пищи-Муха *(випив, як і другі)*. От бач і не догадався. Ми оце заїхали, щоб і тебе захопити на вибори.

Хвекла Гавриловна *(з ляком)*. Отакої!

Пищи-Муха. Не лякайтеся, достойная Хвекло Гавриловно! Треба ж вашому мужу послужити обществу! Так то, брате, годі вже тобі сливи сушити, солить та наливать!

Іван Степанович *(розвів руками)*. Та як же це?

Пищи-Муха. А що, не сподівався?

Горобець. Оце ми вас застукали, як у горосі!

Пищи-Муха. Пора, пора тобі послужити громаді! А правда, Хвекло Гавриловно? Ви тільки посудить благородно, достойная Хвекло Гавриловно!

Хвекла Гавриловна. Та воно, як розсудить, то... Конешне, і я скажу, що краще служити, ніж байдики бити, та з Мар'єю Уласовною у „мар'яжа“ грати!

Іван Степанович. Дався вам той „мар'яж“! Це, панове, щось таке зовсім несподіване. Не розберу нічого і сілько... Не думав, не гадав!..

Пищи-Муха. Нічого тут розбирати, а треба таки послужити.

Горобець і Ластівка. Треба, треба послужити, Іване Степановичу, нічого вам вже сперечатись!

Іван Степанович. Та вже звісно, коли всі так прилипили, то мушу... Але, якось це так неждано, негадано...

Пищи-Муха. От і молодець Іван Степанович!

Іван Степанович. Тільки, що я вам скажу, панове. Не хотілося б мені, дуже не хотілося б у гражданську: зараз тебе крючком продражнуть. От коли б у воєнну, то я б, пожалуй, з радістю, хоч і зараз: шаблюку до боку та й гайда!

Пищи-Муха. Воював колись ти шаблею, а тепер повоюй ще пер'іною. Ну, то ось як ми зробимо: подякувавши хазяїнам за хліб-сіль і за ласку, будемо збиратись у дорогу!

Іван Степанович. Як, зараз, і в дорогу? Треба ж подумати, поміркувати... Хоч до завтрього...

Всі. Та нічого вже назад отосити!

Пищи-Муха. Збирайсь, збирайсь в дорогу! А то ти мене знаєш: як не поїдеш, то я так тебе перед усім дворянством розмалую, що хоч і носа не покажуй у Полтаву,— от що!

Горобець і Ластівка. О! Кирило Онуфрієвич як вже захочуть кого розмалювати, то буде згадувати!..

Пищи-Муха. Дружба дружбою, а служба службою!..

Іван Степанович. Що ж, як збиратись, то... Тільки шкода мені, що не в воєнну! *(Всі встають з-за столу і дякують хазяїнам, уклонившись перш до божниці)*. Якось це все так раптово трапилось. *(До Хвекли Гавриловни)*. Зберіть же мене, Хвекло Гавриловно, скорій в дорогу.

Хвекла Гавриловна *(хлипає)*. Радієте, що з дому втікаєте?..

Іван Степанович. Непостижимая ви особа, Хвекло Гавриловно! Самі зараз підохочували до гражданської, а тепер вже й рюмсати збираєтесь?..

Хвекла Гавриловна. Радійте, радійте!..

Пищи-Муха. Ну, збираймося же хутчій, панове!

Горобець *(до Ластівки)*. Ходім на піддашок та покурим, поки коней запряжуть, а то в мене такий бакунець, як закурю в хаті, всі мухи попадають.

Фрик. І я з вами, буду курив файка! О я! Хвекла Гаврил не лубить! *(Пішли)*.

Пищи-Муха *(до Бразолія)*. Та що це з тобою? ти мов опущений в воду!

Іван Степанович. Та так якось... Не служив, не служив, а це вже знов служи... Це, мабуть, ще прийдеться й закони читать?

Пищи-Муха. На бісового батька! І так служити-меш, секретар за тебе читатиме, а ти знай одне: підписуй, що підсунуть!

Іван Степанович. Та хіба ж воно легко хоч би й підписувать?

Пищи-Муха. Ти вже, бачу, хочеш, як мед, то й ложкою?

ЯВА ХІ.

Ті ж і Хвекла Гавриловна.

Хвекла Гавриловна. Усе вже зібрала, і коні готові.

Іван Степанович. Вже готові?

Пищи-Муха (до Буланенького). Затикайте вже вуха, пора.

Буланенький. Га? вуха? Зараз, зараз! (Затика вуха клоччям).

Іван Степанович. Почастуйте ж нас, Хвекло Гавриловно, на коней, щоб, як кажуть, не пристали, та щоб все благополучно! (Хвекла Гавриловна налива чарки).

ЯВА ХІІ.

Входять Горобець, Ластівка і Фрик, а згодом Оверко.

Пищи-Муха. Берім, панове, чарки, та й будемо прощатися! (Випили).

Хвекла Гавриловна (до мужа). Бережіть себе в дорозі... не розхристуйтеся на протязі, щоб часом не простудилися. (Замотує йому шию шарфом). Доглядайте, пожалуста, Кирило Онуфрієвич, мого старенького!

Пищи-Муха (збирається). Не турбуйтеся! Повернеться здоров і невредим.

Оверко. Картуза надінете, чи шапку?

Іван Степанович. Давайте картуза! (Оверко подає). Все це мене спобігло так несподівано, так необачно... Ну, сядемо ж, щоб усе добре сідало. (Сідають всі і Оверко поруч).

Хвекла Гавриловна. Ти б, лобуряко, сів долі, а не поруч з паном.

Оверко. Можна й долі. (Сів).

Іван Степанович. А тепер прощайте, душко Феклуню!

Хвекла Гавриловна (кинулась йому на шию). Прощайте, мій соколе, мій голубе сизенький. (Плаче).

Іван Степанович. Не тривожте себе, пожалуста!

Знаєте ж, що ви тепер у такому положенні, що не слід себе тривожити...

Хвекла Гавриловна (заридала). Ой, на кого ж ви мене покидаєте, мій зозуле!

Іван Степанович. Ні, що хочете робить зо мною, а сьогодні не поїду: душа причуває щось недобре! (Сіда).

Пищи-Муха. Панове! Берім його за ноги і руки!.. (Витягують його з хати).

ЗАВІСА

ДІЯ ДРУГА.

Прийомна. Дивани оббиті кожею і такі ж дзиглики; великий стіл, на котрім лежить книга в палятурках. На кону нікого нема; згодом чути дзвінок.

ЯВА I.

Лакей *(виходить у галанцях, розгніваний)*. Вот їх нинче разносіло, не дадут і чайком побаловаться. *(Відчиня двері)*.

ЯВА II.

Пищи-Муха, Буланенький, Іван Степанович, Горобець, Ластівка і ще деякі. Всі в мундирах, або в козакинях.

Пищи-Муха. А що, чи прийма?

Лакей. Нікак нетс, его превосходительство, не ізволят принімать... Не угодно лі вам расписаться? *(Показує на книгу)*.

Пищи-Муха. Розписаться?

Іван Степанович. Що ж це таке: тільки ще прийняли присягу та вже й писати?...

Буланенький. А чого ми зупинилися, ходім далі.

Лакей. Да что ж ви, господа, рти то пораскрилі? Извольте-с записиваться.

Всі. На біса-ж?

Лакей. Так угодно ево превосходительству.

Пищи-Муха. Це, панове, якась новина, я ще уперше чую!

Іван Степанович. Ну, вже коли й ти осовів, то нам і бог велів!

Горобець. Та що воно оце за книга?

Лакей. Візитная-с; нешто самі не ізволіте понімать?

Пищи-Муха. Кажу ж, що це нова якась вигадка. Бо як я був у Петербурзі, у його превосходительства господина товарища министра, у 1838 році ноября... от не пам'ятаю якого числа...

Горобець. Може це той альбом, що на пам'ять вірші вписують та пробиті стрілами серця малюють?

Іван Степанович. Чого доброго!

Лакей. Извольте же, господа, записиваться. Ведь у нас, чай, і другія занятія полагаються, как ви понімаєте об етом?

Пищи-Муха. А, може, господину председателю схотілось побачити, який у кого почерк?

Горобець. І це може бути! Вже ж вона на віщось тут лежить, без надобности її б не поклали...

Ластівка. А не поклали б!

Іван Степанович. Ось знаєте що! Нехай за нас Кирило Онуфрієвич мізкує, бо він чоловік бувалий! А ми за ним попхаємось, як вівці за цапом.

Пищи-Муха. Це нас, я вам скажу, як раз таке лихо спобігло, як колись зо мною трапилось, у тысяча восімсот...

Всі. А що ж таке, розкажи?

Іван Степанович. І справді, розкажи! Може твоя пригода наведе нас хоч на якийнебудь розум!

Всі. Не даром поговорка є: „не питай розумного, а питай бувалого“!

Пищи-Муха. У 1831 році, в битність мою стряпчим, в Кобеляцькім повіті, получив я предложеніє о немедленном отбитіи моем, купно с временним отділеніем, в уїзд, для произведенія слѣдствія по ділу: о верховой їзде поміщика, гвардії порутчика Семена Івановича Вишняка, на шинкаре своем Гершке Заславском, і об оборваніи борода“.

Лакей. Сделайте одолженіє, господа, расписивайтесь, чрез пять минут я запираю прийомную.

Пищи-Муха. Ну, нехай я вам об цім другим разом розкажу; а тепер ось як зроблю: більш копи лиха не буде, а в копу не вберем,—не повісять же за те,

якщо вийде не до чмиги. *(Взяв перо подумав)*. Може він дума, що ми й писать не вміємо? *(Пише, голосно диктуючи)*. При сей верной оказії, спішу виразить душевное мое прискорбіє і сердечное сокрушеніє, что по непредвидітим обстоятельствам лишен счастья лично засвідительствовать мое глубочайшее уваженіє і преданность, з которими почтительнйше честь имію пребити, вашего превосходительства, всепокорнйший слуга, коллежскій ассесор Кирил Онуфрієв син Піщі-Муха! Ну, я вже написав, а ви як собі хочете!

Іван Степанович. Де вже тобі не написать: сам терся по тих Петербургах!

Пищи-Муха. Та вже, що касається словосочиненія, то я й самого чорта загнздаю! *(Дає перо)*. А ну, підходь хто! *(Всі отступаються)*.

Ластівка. Іван Степанович, беріть ви, беріть...

Іван Степанович. Не хочу! Хоч що хоче, а не хочу!

Пищи-Муха. Бери, бери, Іване Степановичу! Утни там щонебудь! Як таки тобі не вигадати, що написать: ти ж на всю Опoшню брехун!

Іван Степанович. От халепа! *(Бере перо)*. Що ж я йому напишу? *(Стромля в чорнилицю)*. Їй же богові моему, не знаю, що й придумати? *(Знов стромля перо)*. Хоч ти мені вимотай всі памороки, нічогісінко в голову не лізе. І перо тремтить в руці, неначе у того, що курей крав.

Всі. Та ну вже, годі тобі націлятись!

Пищи-Муха. Вирази в стихосложенії, або в витійній мові своє поштеніє і чувства преданости-потоліку, поколику можеш!..

Лакей. Пожалуйста, господа, записивайтесь! Ведь ето, как вам угодно, а едак долго невозможно-с!

Іван Степанович. Хіба намалювать серце, пробите стрілою? Коли ж я незугарен малювать: часом скортить намалювать коня, а виходе собака.

Горобець. То виражайте чувства потоліку, поколику...

Іван Степанович. Хіба ось що. Він дуже ласий до дівчат, нехай же посміється. *(Пише, йому через*

плече зазира лакей і регоче в кулак. Іван Степанович іноді зупиняється і строго дивиться на лакея). Вже написав. *(Встав)*.

Горобець. Я можу і в стихосложенії, не злякаємось! *(Диктуючи пише)*.

„Спробував пера і чорнила,
Що в йому за сила;
Так перо пише,
Як муха дише“.

(Підписується). Север'ян Степанович син Горобей.

Ластівка *(взяв перо)*. Я вірш ніяких не знаю. Розчеркнусь прямо: „з глубочайшим почтенієм“ та й годі *(Пише)*. Отакого крючка загнув, як у чорта хвіст. *(Дає пер'їну Буланенькому)*.

Буланенький. Що таке писать?

Пищи-Муха *(гука йому на вухо)*. Що в голову забреде, те й пиши!

Буланенький. Це, може, жалібна книга? *(Довго пише і стиха приговорює)*. Сусід мій... жаждою любостяжанія... многократно... яко тать... многоплодного... гречаною кашею... Буланенький...

Горобець. Та кінчайте вже, Назар Семенович, швидше!

Пищи-Муха. Що він там почав розмальовувать?

Іван Степанович. От я вам скажу, дарма, що Назар Семенович старий, а глядіть, коли він не втне щонебудь ще краще від нас.

Буланенький. О, тепер і зовсім!

Лакей. Не скажет вам ево превосходительство за ето пісаніє спасіба!.. *(Сміється)*.

Іван Степанович. А що ж, як уміли, так і написали: йому хотілось нашого писання, нехай чита по суботах.

Пищи-Муха *(до лакея)*. Так, стало бить, ми його превосходительства так таки сьогодні і не побачимо?

Лакей. Етаво ми не могім-с знати!

Пищи-Муха. Ну, то ходім, панове!

Іван Степанович. А куди підемо?

Пищи-Муха. Звісно, в трахтир; пора вже й закусить. *(Пішли)*.

ЯВА ІІІ.

Лакей. (*Один дивиться у книгу*). Вот оно что значіт хохлацкая провінція! Не смислят даже, как следовает в візитной книге расписаться! Дворяне то оні дворяне, а в делікатной політіке виходіт, мало смислят.

ЯВА ІV.

Лаксй і Хома Петрович.

Хома Петрович. Что його превосходительство приймають?

Лакей. Приказивалі доложіть, як прійдйоте. По-временіте-с! (*Пішов*).

Хома Петрович. Що ж то, чи вже вчинили явку наші вновь ізбрані члени? (*Розверта книгу*). А ну, подивлюсь, які у них почерки? (*Дивиться*). Що це, що це таке? (*Чита*): „Імію честь почительніше донести вашому превосходительству, что сусід мой, отставной поручик Феодосій Карпов син Халява, движимий жаждой любостяжанія, унаслідованой от отця його, судившагося многократно за обіди, чинимия сусідам, яко тать, ночью с 5-го на 6-е августа, зашед ко мні в птишню, украл многоплодного гиндюка і, пригатовив під щавелевим совусом, начинив онаго гречаною кашою, з'їв такового. Отставной штик-юнкер Назар Семенов син Тупу-Табунець-Буланенький“... Що ж це буде? Це прямо хоч тікай з Полтави! Отакого наліхотворили!

ЯВА V.

Входить Предсідатель.

Предсідатель (*до лакея*). Что ти врьош? етово бить не может! Да как оні осмелілись?

Лакей. Ізвольте самі, ваше превосходительство, прочесть.

Предсідатель (*побачив Хому Петровича*). А, здрастуйте, любезный! Что там такое еті господа осмелілись написати в візитной книге?

Хома Петрович. Язык коснеет, ваше превосход-

ительство; неслыханная дерзость і своеволие, просто ума помрачение!..

Предсідатель. Чітайте, что там такое!

Хома Петрович. Непристойно чітати, ваше превосходительство!

Предсідатель. Чітайте, говорят вам!

Хома Петрович (*тремтячим голосом*).

І учора галушки, і сьогодні галушки,

Прийди, прийди, серденьтко, на білі подушки,

І учора куліш, і сьогодні куліш,

Прийди, прийди, серденьтко, мою душу потіш.

Предсідатель. Какая наглость! Ето возмутительно!..

Хома Петрович (*чита*).

Спробував пера і чорнила,

Яка в ньому сила...

Предсідатель. Довольно-с! Напішіте сейчас повестку, чтоб еті сочинітелі сію минуту ко мне явілись!.. Пошліте с кур'ером!.. Слішіте, чтоб сейчас явілись! Ето чорт знает, что такое!.. Куда же ето, наконец, я попал, в какую страну, в какую трущобу? Ето какіе то дікарі, а не люди!.. Чтоби сію минуту оні явілись.

Хома Петрович. Тут еще, ваше превосходительство, господин Буланенький заніс жалобу за многоплодного гиндика.

Предсідатель. Потребуйте їх ко мне сію минуту! (*Побіг розгніваний*).

Хома Петрович. Ну, наліхотворили! Не знаю чим це й скінчиться? (*Сіда і пише*).

Лакей. Я їм внушал, что, дескать, господа, пойміте, что етак нельзя-с... Да разве їх вразуміш?

Хома Петрович. А вам, Ларівон Миколаевич, треба б було їм сказати, щоб не писали такого...

Лакей. Помілуйте-с, разве ето наше дело? (*Помовчав*). Точно, что дікая страна!

Хома Петрович (*встає і дає в двері бумагу*). Кур'ер, зараз одішли цей об'явительный лист по принадлежности! (*Вертається від дверей*). Коли б ще не

попались під суд за цю штуку? Не знаю, що об цім закон гласить? (*Бере на столі закон і перелистує*).

Лакей. Неужто, Хома Петрович, ето здесь діковина, к приміру, ета самая візитная книга?

Хома Петрович. Точно, що ми про таку книгу уперше чуємо!

Лакей. Я вам скажу, што у нас, в Пітере, ето давно уже заведено. Конечно, что говоріть, в провінції простота насчет візитов і всяких обращеніев. Язиков іностранних здесь тоже что-то не слыхать. За то у нас, в Пітере, даже, скажем к приміру, извозчика спросіте: что значіт, „каман ву парте?“ Он вам тотчас обясніт, что ето означает: „как ваше здоров'е?“ Точно, што Пітер город первеюшій по всем заведеніям. (*Кур'ер приносит бумагу і відходить*). А как ви обо мне понімаете, Хома Петрович? Я тоже не токма что по французскому, а даже по агліцкі могу кой-что смекать... Ми, хоть і в лакейском званіі, а образование блюдьом. На балах биваем, также і в машкарадах. Я могу танцевать всякіе господскіе танци... Ми в столиці у многіх чиновніков не то в кумов'ях, а і в шаферах бивалі.

ЯВА VI.

Ті ж, Пищи-Муха, Буланенький, Іван Степанович, Горобець, Ластівка і др.

Пищи-Муха. А чого це його превосходительству так приспичило неукоснительно нас бачити?

Іван Степанович. Чи не на закуску запрошує?

Горобець і Ластівка. Хто ж хліба-соли цурається?

Хома Петрович (*до лакея*). Доложіть його превосходительству. (*Лакей пішов*). Буде вам закуска!

Всі. А що таке?

Хома Петрович. Побачите!

Пищи-Муха. Не лякай ляканих!

Хома Петрович. Вже кому-кому, а вам, Кирило Онуфрієвич, то й соромно!

Пищи-Муха. Та ти бо не кажи загадками, не мороч; кажи прямо, що там скоїлося?

Буланенький (*до Хоми Петровича*). А що, яку резолюцію положив його превосходительство на мою жалобу, за покражу многоплодного гиндика?

Хома Петрович. Ось він вам сам скаже!

Буланенький. Га, що ти кажеш? Чого ти усміхаєшся? Тобі б все тільки зуби скалить, чортів грошолуп! Вам і байдуже до того, що чоловіка кругом грабують!.. Постривай, попоскалиш ти в мене зуби! Я тебе притисну!..

ЯВА VII.

Ті ж і Предсідатель.

Всі (*забубоніли*). Честь імію явиться!

Предсідатель (*до Бразолія*). К кому ви явілісь? (*Бразолій мовчить*). Я вас спрашівая, к кому ви явілісь?

Іван Степанович (*здвигнув плечима*). К вам!

Предсідатель. А я хто такий?

Іван Степанович. Хведор Іванович!

Предсідатель. Не Хведор Іванович, а ваше превосходительство господін председатель, ваш начальник, мілостівий государь мой!

Іван Степанович. Нехай буде й так!

Предсідатель. Так к кому ви явілісь?

Іван Степанович. К вашому превосходительству! (*У бік*). Нехай буде по-твоему.

Предсідатель. А как ви явілісь? (*Бразолій мовчить*). Отвечайте, мілостівий государь мой, как ви явілісь?

Іван Степанович (*у бік*). Що за напасть така? Не знаю, що йому й сказать? (*До нього*). С достодолжным уваженіем.

Предсідатель. Разве в таком віде являються к начальству с достодолжным уваженіем? Посмотріте ви на себя!

Іван Степанович (*оглядує себе; у бік*). Чи не

роздерлось щонебудь? Здається як увіходив в двері, то за клямку зачепився кишенею...

Предсідатель. Я вам говорю, посмотрите ви на себя!

Іван Степанович. Дивлюсь!

Предсідатель. Відіте?

Іван Степанович. Ні, не видно! (*У бік*). Що він на мені таке бачить?

Предсідатель. Відіте?

Іван Степанович. Нічого не видно. (*Обертається до других*). Чи не знаєте, хоч ви, панове, чого од мене треба його превосходительству, господину предсідателю, нашому начальнику?

Предсідатель. Что-с? Ви кажется, шутить со мной вздумали? Ви, милостивий государь мой, не имеете должной атенції к начальству, не исполняете установленных форм, нарушаете государственные узаконения! Я вас в двадцать четыре часа предам суду!

Іван Степанович. Як буде за що, то можна і зараз предать суду... (*Крутнув вуса*). Позвольте і мені вас спросить: чого вам од мене треба? Хіба дворянство на те мене вибрало, щоб на мене кричали, як на лакея? Чого ви прилипили до мене, як шевська смола до чобота? (*Стукнув шаблею*).

Предсідатель. Молчать!.. Ви еще осмеливаетесь рассуждать... Посмотрите в зеркало, в каком виде вы явились к начальнику! (*Підводе Бразолія до дзеркала*).

Іван Степанович (*дивиться у дзеркало*). Здається ж, все обстоїть благополучно... Та от же медалі на своїм місці, козакин зацепнутий на гапники, шаблюка як слід!

Предсідатель. Что, відіте?

Іван Степанович. Нічогісінько не видно... чого вам від мене схотілося?

Предсідатель. Как нічогісінька? На каком основаніи вы осмелились явиться ко мне в усах? Вы теперь состоите в гражданской службе, а потому право ношения усов на вас не распространяется.

Іван Степанович (*оторопів*). Як?

Предсідатель. А так-с. Слышите ли, не распространяется!

Іван Степанович. З цього б і почали; як не распространяється, то й виголюсь! Нічого було й кричати, як на живіт: це б і губернатор і сам министр так глотки не драв би.

Предсідатель. Прошу не рассуждать, а исполнять, что вам приказывают: чтобы сегодня же вибрили усы, а не то я вас под арест посажу.

Іван Степанович. Коли не распространяється, то й виголюсь!

Буланенький (*помовчав*). Га?

Предсідатель. Я вас пригласил, милостивие государи мои, чтобы выразить вам крайнее мое неудовольствие за то неуважение и непростительную дерзость, которую вы учинили вашим неуместным поступком.

Пищи-Муха (*виступа*). Позвольте узнать, ваше превосходительство, в чем заключается неуместный поступок учиненный нами, из которого можно бы усмотреть неуважение к вашему превосходительству и непростительную с нашей стороны дерзость?

Предсідатель. Как из которого? А как вы могли позволить себе писать в визитной книге такую дичь: і галушкі, і жалоби записувать, словно на почтовой станции, когда вам следовало записать только ваши фамилии... Это просто бунт против правительства!

Пищи-Муха. Наші іменніе спіскі доставлени уже вашему превосходительству, следовательно, мы никак не могли предполагать, чтобы вам предстояла надобность в наших фамилиях, а полагали, что ваше превосходительство интересовались боліе на счот наших почерков і словосочинения...

Іван Степанович (*до других*). Оцей йому допече!

Пищи-Муха. А потому каждый из среди нас, по мере сил своих, потщился выразить свои чувства і мысли...

Горобець (*до других*). Цей йому утре носа!

Пищи-Муха. Нікак не предполагая, чтобы ваше превосходительство...

Предсідатель. Ну, довольно, довольно!

Іван Степанович (*тихо*). А що, допик таки тобі!

Предсідатель. Ви, как маятник в часах: тронь вас раз, так ви десять раз покачньотесь!

Пищи-Муха. Позвольте, ваше превосходительство, уразуметь суть основанія сего вашего заперщення, вираженнаго вищеупомянутим словом: „довольно“! Ібо служа в продолженіи многих лет в разних класних должностях і даже в последнее время...

Предсідатель. Довольно-с!

Пищи-Муха. Нікак-с нет, ваше превосходительство, не „довольно“! Ібо в приложеніи к узаконеніям о дворянских выборах, изданія тысяча восьмсот...

Предсідатель. Довольно!.. (*Пищи-Муха відступає*).

Буланенький (*помовчав*). Га?

Предсідатель. Теперь, господа, извольте отправляться; на первый раз я вас прощаю, но в другой будьте осторожни: я не люблю шуток. (*До Бразолія*) А ви милостивый государь, чтобы сію минуту обрілісь! Понімаєте? (*Відходить*).

Іван Степанович. Як не понять! У мене є дурень, що сливи стереже, так і той вас пойме!

Предсідатель (*оглянувся*). Что-с?.. Молчать, не рассуждать! (*Побіг*).

ЯВА VIII.

Ті ж без Предсідателя.

Пищи-Муха. Оце нам і закуска!

Горобець (*до нього*). Ну й ви ж йому добре дошкульили!..

Пищи-Муха. А що ж то він дума, що я йому мовчатиму, чи як? Запровадив якусь дурницю, якусь визигу, тай прискає!

Ластівка. Еге, приска, неначе шапувал сукно мочє! Та аж підскакує від злости, мов зінське щеня!

Іван Степанович. Відкіля його видрали такого? Невже там всі такі в Петенбурсі?

Хома Петрович (*підійшов до Бразолія*). І як таки можна в гражданській вуси носить!

Іван Степанович. Та хоч ви мовчіть! Чорт

батька зна з чого таку куру підняли. Не то вуси, і бо-рода ділові не поміха.

Хома Петрович. А в визитній книжці що ви написали? Або на об'явительному листу: „буду, хліба-соли не цураюсь?“

Іван Степанович. Поцілуйте ви мене сьогодні, а я вас завтра!.. (*Пішли*).

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Спальня у дому Бразолія. Управоруч постіль, завишана ситцьовою завісою, уліворуч канапка, дзиглики і столи. На столі горить свічка.
Сутеніє.

ЯВА І.

Хвекла Гавриловна і Мар'я Уласовна.

Мар'я Уласовна (*співа під гітару*):

В прошедші юнії года
В мене був юноша влюбльон;
Була щаслива я тогда,
Щасливий также був і он.
Тепер о прошлом воздыхая,
С тоской дивлюся я вокруг,
Щоденно й ночью восклицая:
О, де ти, де ти, милый друг?..

Хвекла Гавриловна. Годі, серденько, вить, годі!.. Все одну пісню співаєте, аж обридло слухать.

Мар'я Уласовна. Не можу других співать; ця пісня краще мені за всі пісні.

Хвекла Гавриловна. Так боюся, щоб часом не подіялося чого з Іваном Степановичем! Де ж, голубочко, тільки подумайте: від Семена пішов вже 23 рік, як ми одружилися, а й ні разу ж Іван Степанович не виїздили з дому на такий довгий час. Поїдуть було день на двоє у ярмарок, чи по якому ділові, та й додому мерщій; а це ж вже шостий день, а ні слуху, а ні вісточки!.. А тут ще й сні щоночі такі ввижаються, що аж страшно розказувать!..

Мар'я Уласовна. Заспокойтесь! Тепер там, знаєте, зібралось дворянство з усієї губернії, то вже не без того, щоб не зробили складчини та не встроїли якого бенкету, чи обіду, або вечоринки... Воно ж вже так і подобає, заведено від родителів так, що де достойне дворянство збереться, там і пир на весь мир!..

Хвекла Гавриловна. Та воно, так, серденько, так, а все ж страшно!

Мар'я Уласовна. Чули новину? Біля Кобеляк, у якімсь хуторі, одна женська особа розродилася не дитьом, а поросям! Кажуть, що настоящим таки поросям... Генеральші Дригальнової прикащик божився, що своїми власними очима бачив... Каже: „не кричить, як дитина, а кувіка та хрюка!..“

Хвекла Гавриловна. За гріхи господь карає... Ох, гріхи, гріхи!

Мар'я Уласовна. Іменно, за гріхи.

Хвекла Гавриловна. Сьогодні тільки що лягла після обід спочити і ще й не заснула гаразд, ну сказати, так тільки-тільки очі заплющила, аж це ввиділося мені, буцімто де не взялась кішка, та така велика, я з роду не бачила таких величезних,— дика б то, чи що?— та як мурвавкне на мене, як визвіриться!.. То випустить пазурі, то знов заховає... Боже мій! А стривайте! Чуєте, неначе щось приїхало? Ні, тихо... Далі знов як мурвавкне, як зам'явчить, як скочить на мене, а я як галасну, та аж з ліжка скотилась!.. Схопилась, стала на ноги і не розберу, де я, і що зо мною... О, знов щось стукнуло!..

Мар'я Уласовна. Ні, то вітер, серденько, віконницею стука.

Хвекла Гавриловна. І справді вітер!

Мар'я Уласовна. Цей сон означа, що якийсь ворог у вас є! Кажете: то випустить пазурі, то заховає? Ворог іменно, ворог! І так припада, що йому і хотілось би вас побороти, та не сила його... А яка на масть кішка?

Хвекла Гавриловна. Сива, сива, така, сказати, сива, як туман, або дим!

Мар'я Уласовна. То ще хваліте бога, що сива! Це означає, що всі заміри того ворога розійдуться, як туман, або як дим! От як, звиніть у цьому слові, чорна кішка присниться, то не к добру.

Хвекла Гавриловна. Щоразу тільки побачу у сні чорну кішку, або собаку, що шкириться на мене, то то вже прикмета, що небагом посварюся з Іваном Степановичем! Ох!.. А тут ще... *(Помовчала)*. Чи не знаєте ви, серденько, якого средствія, або заговору, щоб дітей не було? Так вже мені ті діти обридли, так остогидли!..

Мар'я Уласовна. Средства можна буде достать у генеральші Дригальової. А то я чула, що у Києві, у Китаєвській пустині, є такий пустельник, котрий відчитує...

Хвекла Гавриловна. Так вже вони обридли мені та остогидли... Позавчора, чи вірите, що зробили з бурсаком? Пішли з ним до річки купатись тай почали там баблятись у болоті; він на них і гримнув. Що ж ви думаєте? Вони, капосні діти, взяли та й обмазали йому всю одіжку грязюкою... А потім старший скочив йому на плечі, та й давай хвоськати батогом по жижках!

Мар'я Уласовна. Що ж, серденько, на те вони діти, щоб пустувати: підростуть-вилюдніють, то й порозумнішають!..

Хвекла Гавриловна *(позіхає)*. А киньте, серденько, хоч разок на картах, чи прийдуть сьогодні Іван Степанович, та вже й спати полягаємо... *(Позіхає)*.

Мар'я Уласовна. Та кинути не штука, тільки навряд чи скажуть правду. Сьогодні я вже ними гадала на одну особу. А й хто ж та особа?—Моя Прозерпина. Гадала їй, звиніть у цьому слові, про її ламура, засідательового кучера! *(Взяла карти і виняла короля, дає Хвеклі Гавриловні)*. Одначе попробую! А нате, візьміть краєчок карти у губи, та й думайте, може щонебудь і вийде! *(Хвекла Гавриловна бере карту в губи)*. А тепер помішайте карти та й здійміть! *(Розклада карти)*.

ЯВА II.

Входить Оришка.

Оришка *(несе на руках хлопця годів десяти)*. Ну, осьдечки тобі і мама, чого ж тут не ревеш? Вже всіх повклала, а з цим нічого не вдію. Ну, чого ж мовчиш? Нехай вже цей спить з вами на кроваті. *(Кладе його на кровать)*. Миколя так мене ударив у груди ніжкою, що я аж заточилася, ледве-ледве не впала... Чи не пора б лягати, на слободі вже скрізь погасили світло; а собаки так страшенно виють. Чи не звір підходе до кошар?

Мар'я Уласовна. Скинь з лівої ноги черевика та переверни його підошвою до гори і поклади носком до порога, зараз вити перестануть, зараз так і заціпить їм! *(Оришка пішла. Мар'я Уласовна розклала карти)*. Ох, як же вам чудесно випало! Думають об вас Іван Степанович, всі думки свої до вас наворачтають... А осьдечки й пізня дорога до свого дому. О, якась їм пошаноба була велика... А осьдечки свідання у собственім дому, при собственім інтересі...

Хвекла Гавриловна. То, кажете, гарно випадає?

Мар'я Уласовна. Дуже, дуже гарно! А це вже якась приємна бесіда з пожилим чоловіком... Червовий інтерес...

ЯВА III.

Входить Оришка.

Оришка. А чим ми завтра будем випарювати глечики, що деревію зовсім нема? *(Позіхає)*. Та чи ви скоро покинете ворожить?

Хвекла Гавриловна. Лягай собі, хіба тобі хто боронить?

Оришка. І на що б те світло даром збавляти? Хіба не можна поночі розмовляти, коли не спиться?

Мар'я Уласовна *(збрала карти)*. Дуже, дуже гарно вам випало! *(Позіхає)*. А що Ориніє, чи вже перші півні співали?

Оришка. Хі, вже ось незабаром і другі заспівають!

Хвекла Гавриловна (з *ляком*). Справді? Оце як ми забалакалися! Часи зупинилися ще позавчора, то й не знаємо яка тепер година.

Оришка. Аж сумно якось в хаті, неначе у пустці, що не чуť, щоб цокали.

Мар'я Уласовна. Надобраніч вам, мое серденько! Піду вже спочивати...

Хвекла Гавриловна. Оришко, чи ти постелила постіль за для Марії Уласовни, у гостиній-спальні?

Оришка. Оце чудасія, неначе я не знаю?

Хвекла Гавриловна. А перини перебила?

Оришка. І господи! Ще щонебудь спитайте?

Хвекла Гавриловна. (Мар'ї Уласовні). Може б вам звеліть п'ятки почесать?

Мар'я Уласовна. Ні, дякую!

Хвекла Гавриловна. Отже Іван Степанович іноді і зовсім не заснуть, як не почешуть їм п'яток... Хто-то їм там чеше?

Мар'я Уласовна. Оверко ж з ними.

Хвекла Гавриловна. Спочивайте здорові, моя голубонько! (Мар'я Уласовна пішла). Ох, боже мій, боже мій, чого то наш пан так довго бариться?

Оришка. Еге, аж страшно, як нема їх дома, неначе яка хвороба перейшла через село, або татарва... Нікому на тебе ні гримнути, ні налаяти. Вже наш пан до всього вдатні: і гримати майстер, і на жарти митець! А як приймуться лаять, то краще й не треба!

Хвекла Гавриловна (ляга на постіль). Буду зодягнена спати: може уночі Іван Степанович приїдуть...

Оришка. І чого б то вони поплентались уночі? Хіба мало дня?

Хвекла Гавриловна (помовчала). Ти б Оришко, розказала яку казку, щоб не так сумно було?

Оришка. Та яку ж? Вам як почну розказувать страшно, то ви цілу ніч не спите, та жахаєтесь!

Хвекла Гавриловна. Ні, цур їй страшній, не розказуй!.. Тут і так серце замирає!..

Оришка. Хіба про Лева та про Пролева?

Хвекла Гавриловна. Розкажи! Я оцієї ще не чула, либонь?

Оришка. Отак-пак! Мабуть вже разів з двадцять і вам і дітям розказувала.

Хвекла Гавриловна. Отже не пам'ятаю.

Оришка. Бо, звісно, вам не до того. Ну, то слухайте! (Ляга долі). „У якімсь царствіі, не нашим государствіі, за морем-кияном, за бусурменськими степами, за страшеними горами, аж за Києвом, на кінці світа: де небо хмарами черкає за землю, на сонці варять страву, а на рогах у місяця сушать сорочки... у великій прірві, у бездонній бескеті жив собі Лев... (Позіхає). Ой, господи наш милосердний! Чи ви слухаєте?

Хвекла Гавриловна (дрімаючи). Слухаю, слухаю!

Оришка. Жив собі Лев... Раз пішов той Лев на роздобутки в ліс: аж зирк, так гін за троє, а може й більш, іде йому на зустріч якась проява... А хто ж та проява? Сказать просто: циган! От Лев як зареве, як заквилить!.. Циган аж пополотнів з переляку; одначе, що то циганська пара!—зараз очумався, та як гукне і собі до того Лева: „А чого це ти, гука, так ревеш, що у мене аж ніби щось за вухом шкребе?“ Чи ви слухаєте?

Хвекла Гавриловна (крізь сон). Слухаю!

Оришка. Хто ти такий, що взяв собі волю ревти на весь ліс?—питає циган.—„Я, Лев!“ — „Ти Лев, а я Пролев! Стало бить я старший від тебе!“ „Ну коли так, каже Лев, то будьмо братами!“ — Чи ви слухаєте?.. Добре слухають, що вже й захропли! Аби тільки до ліжка, вже й хропуть... (Позіхає). Після сніданку сплять, після обід сплять, після полудня сплять!.. Добре панам!.. А наш братчик тільки і спить, що вночі, та там на яку хвилинку приляжеш після обід,—ото тільки й твого!.. На світ не поблагословиться, а ти вже товчешся... з комори в хату, з хати в комору; а там знов у погріб, або до... (Дрімає). На Маковія, як святили зілля... чотири глечики сметани... як не затовчеш салом, то вже то не борщ тобі... Що чаплія, то не рогач... задимила геть кашу... а воно як палахне... авже ж глечики деревієм виварювать... (Заснула. Настає тиша;

через невеликий час щось заторохтіло, ніби підїхало до хати, почали гавкати собаки).

ЯВА IV.

Іван Степанович.

Іван Степанович (гука на собак. Тю, дурні, хазяїна не впізнали. Входить у хату). Не знаю чи будить жінку, чи прокрастись до другої кімнати? (Натикається на стіл). Що воно за чортяка: стіл, чи що? Переставили його без мене, чи що? здається на цім місці стола не було?..

Хвекла Гавриловна (прокинулася). Либонь, хтось увійшов в хату!

Іван Степанович (підходить до кроваті). Ви ще не спите, Хвекло Гавриловно? (Хоче її поцілувати).

Хвекла Гавриловна. Хто се? (Б'є його по губах). Ой лишечко!.. Злодій!.. Оришко, вогню, вогню!.. (Оришка схопилась і світе свічку, дитина підняла реви).

Іван Степанович. Та, господь з вами, Хвекло Гавриловно, чого це ви такий галас підняли?

Хвекла Гавриловна. Не підступай, не підступай!

Оришка (присвічує). Хто це?

Хвекла Гавриловна (придивляється). Що це з тобою сталося? Чи ти живий, чи мертвий?

Іван Степанович. Тим то і мое лихо, що живий.

Хвекла Гавриловна. Що з собою зробив, оглашений?

Іван Степанович. Це ж дяка тобі: тепереньки не буду байдики бити та з Марією Уласовною у „мар'яжа“ грати!..

ЯВА V.

Входить Мар'я Уласовна.

Мар'я Уласовна. Насилу вас господь приніс. Я тільки що задрімала, аж чую... (Глянула на нього). Що це з вами? (Упустила свічку).

Хвекла Гавриловна. На що ж ти вуси збрив?

Іван Степанович. Тепер состою в гражданській,

а потому право ношенія усов на мене не розпротра- няється.

Хвекла Гавриловна. Чи він п'яний, чи здурів? Ой, боже мій, що ж це з ним подіялось! Ох, доленько ж моя нещаслива!.. (Плаче).

Оришка. Це вже мабуть кінець світові наступає! (Бере дитину за руку і веде). Цить, цить!.. Перелякали дитину, глядіть, щоб не довелося переполоху виливати. Ходім у ту кімнату. (Повела).

Мар'я Уласовна. Дивлюсь і очам своїм не вірю! Ні, це не Іван Степанович, а якась, звиніть у цім слові, проява, якась малпа!.. Аж глянути на вас гідко!..

Іван Степанович. А ви думаете мені легко дивитись на світ божий? (Хлипає). Перестаньте, Хвекло Гавриловно, хлипати, не допоможете: тільки себе розтривожуєте та мені жалю завдаєте своїм смутком.

Хвекла Гавриловна. Ох, як же мені не плакати? Були на чоловіка схожі, а тепер... Це я винна, що підохочувала вас до гражданської!.. Ох, не дивіться на мене, бо я збожеволію; або хоч рукою за- туляйте те місце, де були вуси.

Мар'я Уласовна. Та хто ж це вам звелів зго- лити вуси?

Іван Степанович. Його превосходительство господин председатель, наш начальник!

Мар'я Уласовна. Стало бить, така б то мода? От і у генеральші Дригальової повар з Москви і лакей...

Іван Степанович. Закон такий є: коли в гра- данській состою, то право ношенія оцього волосся, що поверх губи, на мене не розпротра- няється.

Хвекла Гавриловна. І видумують же такий закон, щоб знівечити людину.

Іван Степанович (сів). Оце іменно, як кажуть: і не встерігся, звідки те лихо з'явилося. Скільки живу на світі, а ніхто на мене не кричав, ні з ким не сва- рився, хіба тільки іноді з вами, Хвекло Гавриловно... Так без того ж не можна... Як почав кричати на мене, як почав тупотіть ногами: „і щоб сію минуту збрили вуси!..“ Ну, і збрив: черкнув раз бритвою, черкнув удруге, і звалились вуси на рушник, мов скошена

трава. Як глянув у дзеркало, аж злякався: зовсім не я, а німець Адам Іванович!.. Ударився об поли руками і заплавав... Здається, не плакав так гірко і за старшим синком, як помер... І згадав давнину: що не одна чорнобривка, бувало, глянувши на мої вуси, збирала губи на оборочку, не одна цілувала їх і милувала...

Хвекла Гавриловна *(ридаючи)*. Ох, правда, правда!

Мар'я Уласовна. Може це тільки обманом, щоб поглузувати над вами?

ЯВА VI.

Входить Оришка.

Оришка. Щось приїхало з дзвінком; питає, чи дома пан? *(Пішла)*.

Іван Степанович. Хто ж би то так пізно? Треба хоч затулити губу, а то ще на глум підійме! *(Затуля хусткою губу)*.

ЯВА VII.

Входить Захарченко.

Захарченко. Вибачайте, що вночі прямо лізу до вас, в господу. Іду селом; дивлюсь, світиться у ваших горницях; дай думаю, провідаю, давно не бачився. *(Чоломकाються)*. Здрастуйте, Хвекло Гавриловно, Маріє Уласовно! Ну, як же вас бог милує?

Хвекла Гавриловна. Краще вже й не питайте!

Захарченко. А що таке трапилось, що за пригода?

Хвекла Гавриловна *(показує на Івана Степановича)*. Он подивіться!

Захарченко. Іване Степановичу! як ся маєш? Що це з тобою, братіку?

Іван Степанович. Пропадаю. Це моя за мною прийшла!

Захарченко. Та не бреш: тебе ще й поліном не доб'єш. Тільки дуже спаскуднів: чого це?

Іван Степанович *(одкриває губу)*. Хіба вам повилазило?

Захарченко. Вуси збрив?

Іван Степанович. Єге.

Захарченко. На біса?

Іван Степанович. Нечиста мати в гражданську понесла, так теперечки „право ношенія усов на мене не розпространяється“.

Захарченко. Хто се тобі вигадав?

Іван Степанович. Його пре... тее, щоб йому добра не було!

Захарченко. Брехали його батька сини, та й він з ними. Ти ж з мундиром в одставці?

Іван Степанович. Так що ж?

Захарченко. Так коли мундир на тобі, так і вуси при тобі.

Іван Степанович. Єй-богу?

Захарченко. Побачиш, я тобі й указ дам.

Іван Степанович. Батьку мій рідний, на світ ти мене народив! *(Кидається до його обнімати і цілувати)*.

Захарченко. Ну тебе к бісу, як шпильками шпигаєш!

Хвекла Гавриловна. Ох, від серця відлягло! Спасибі вам, Григорій Григорович! Єй-богу, коли б ви оце не приїхали, то може я до ранку і вмерла б!

Мар'я Уласовна. Спасибі вам, буку мерси, що відволали від напасти нашого достойного Івана Степановича!

Захарченко. Коли мундир на тобі, той вуси при тобі!

Іван Степанович *(зразу повеселів)*. Справді? Ти не обдурюєш?

Захарченко. Завтра тобі і указ дам!

Іван Степанович. Хвекло Гавриловно, чуєте? Я вже й не знаю, як тобі дякувати?

Захарченко. Скажи „спасибі“, тай годі! *(Хвекла Гавриловна і Мар'я Уласовна кинулися клопотать)*. А потім дай чарку-другу запіканки тай квит!

Іван Степанович. Ну, коли ти мені даси такого указа, то вже й я тоді скажу, що, мабуть, тому не

брехня, що люди про тебе розказують, що ти такий чоловік, що і в чорта тяжбу виграєш!..

Захарченко. Я тобі скажу, братіку: закон—то очі для чоловіка! Хто не знає закона, той сліпий чоловік!

Іван Степанович. А так, так! *(Хвекла Гавриловна і Мар'я Уласовна подають на стіл закуски і питво).*

Хвекла Гавриловна. Отже мабуть, не даром, Григорій Григорович, серце мое завжди до вас лежало!

Захарченко. О, справді?

Іван Степанович. Ото правда! Як тільки про кого зайде балачка, то вже Хвекла Гавриловна зараз тебе і згадує: нема, каже, на світі розумнішого чоловіка над Григорія Григоровича!

Мар'я Уласовна. Дуже, дуже вони вас похваляють!

Захарченко. Спасибі, вам, Хвекло Гавриловно! Я вас також раз-у-раз почитаю і шаную, як достойну особу.

Іван Степанович. Вип'ємо ж на радощах! *(Налива і випивають).* Тепер у мене і апетит явився, а то й їжа на думку не йшла! *(Закусують).*

Захарченко. Не дуже густо у нас в повіті таких людей, щоб зразу налапати той закон, якого треба; здебільшого шукають-шукають, та й плюнуть...

Іван Степанович. А так, так! Хоч і про себе скажу: коли б мені його превосходительство сказав, що право ношення не то вусів, а голови на моїх плечах не розпространяється, то я б, здається, зотнув би голову, та так би й ходив... Ти вже, брате, знаєш що?

Захарченко. А що таке?

Іван Степанович. Коли вже хочеш зробити добро чоловікові, то роби швидше. Давай оце зараз і поїдемо за указом?

Захарченко. Хоч і так!

ЯВА VIII.

Ті ж і Оришка вносить самовар.

Оришка. Вже треті півні співають. Люди добрі встають, а ми ще й спать не лягали!

Іван Степанович. Що ніч? Ніч одна не в зачот, за те буду знов з вусами!

Оришка. Та на що ж було їх і голить? Учора були з вусами, сьогодні без вусів, а завтра знов з вусами? Так до вас і не при звичаєшся ні з якого боку!..

Іван Степанович. Бо вчора думав, що „не розпространяється“, а сьогодні бач, вже знов „розпространяється“.

Оришка. Говоріть собі!.. Не розберу я ваших панських химерів. *(Пішла).*

Іван Степанович. Поклич зараз сюди Оверка та скажи Шелестянові, коней мерщій запрягають! Щоб живо мені! Моїх коней запряжуть, а твої нехай одпочинуть; збігаєм до тебе, а потім вернемось та такий задамо бенкет, що аж у Полтаві всі судейські ковтатимуть слинки!..

Захарченко. Нехай буде й так! *(Входить Оверко).*

Іван Степанович. А що, Шелестян запряга коней? Оверко. Запряга.

Іван Степанович. Що він зробив зо мною дорогою оцей дурноляп? Сміх тай годі!

Оверко. Еге, добре вам сміятись, а мене так і досі неначе пропасниця трясє. Де ж? Ідемо додому, а я й не знав, що вони зголили вуса, поганяю собі конячок, коли зирк назад, аж на нашій бричці сидить щось чуже та таке страшне, та гидке!.. Як скочу я з брички, та як побіжу... воно гука на мене: „вернись, вернись!“... а я ще дужче втікаю!!! *(Всі регочуть).*

Іван Степанович. Одбіг так як з пів гін, став тай гука: „Признавайся, хто то сидить на нашій бричці?“ Та це я! кажу.—Не йме віри, бісів син. „Голос, каже, ваш, тільки це не ви, пане, а мабуть перевертень“.

Оверко. Бо мені таки й здалось, що то перевертень, або вовкулака; коли б не зняли шапки, та аж тричі не перехристились, то я богзна куди забіг би. Та де ж, зовсім не на чоловіка стали похожі, а на щось таке, що й вимовить соромно!..

Іван Степанович. Ну, живо там коней!..

Мар'я Уласовна. У генеральші Дригальнової

лакей Серж теж зголив собі вуси, ну такої же він, звинить, паскудний став: достомітний бульдок собака з вишкиреними зубами.

Оверко. Був Серьога, тепер Серж! (Пішов).

Іван Степанович. Слухай, Григорій Григорович! може ти мене піддурив, щоб тільки заспокоїть?

Захарченко. Ну, і як таки я стану піддурювати чоловіка, як він, мовляв, на ладан диха?

Іван Степанович. А так, так! Пропав би я, як би тебе господь не приніс; я не знаю, щоб тут коїлося у моїй хаті? Вавилон, істиний Вавилон!

Хвекла Гавриловна (входить). Коні готові!

Іван Степанович. Ай, Шелестян, молодець! За це завтра подарую йому півсмущка на шапку.

Захарченко. Ну, достойна Хвекло Гавриловно! прощайте до якого часу!

Хвекла Гавриловна. Вертайтесь хутчій, ради бога не баріться!

Іван Степанович. Чи добрих коней запряг Шелестян?

Хвекла Гавриловна. Моргунчика та Задрипу.

Іван Степанович. Ну, прощайте до якого часу! Дай боже, щоб все благополучно! (Ідуть).

Захарченко. А де ж твоя шапка?

Іван Степанович. Тю, з радощів і про шапку забув! (Взяв шапку). Давайте шархва замотать губу, а то бісові собаки знов не пізнають, кинуться мов на чужого! (Замотує шию).

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Через два місяці.

Присутствена кімната. Посередині великий стіл, за котрим сидять члени: збоку під стіною невеличкий столик секретаря. В однім вуглі шкафа з ділами; на вікнах і долі лежать купами діла і бумаги.

ЯВА І.

Пищи-Муха, Горобець, Ластівка і Хома Петрович.

Пищи-Муха. А що, Хома Петрович, чи багато ще там засталося невідданих бумаг?

Хома Петрович. А звісно, що багато! Потому ежели ви, Кирило Онуфрієвич, і надалі так будете робить, що кожную бумагу переречитимете по десять разів, то у нас через год будуть цілі ворохи невідданих бумаг!

Пищи-Муха. Що ж подієте, Хома Петрович, коли я люблю, щоб все було акуратно: я привик всяку бумагу, скільки небудь замічательну, вивчить на пам'ять: не тільки од якого числа, года і за яким номером, но даже і текст оної. Поелику же мої товариші: Спиридон Харлампович і Ігнат Висаріонович люди в ділах канцелярськи-ухищених мало свідущі...

Горобець. А так, так. Я вже з місяць придивляюсь до всього, а й досі нічогосінько не второпаю: підписую, що підсунуть, та й тільки!..

Ластівка. Я спершу цікавився, передивлявся деякі бумаги, щоб урозуміть суть оних. Що ж, дивився, дивився, як у воду, а далі й махнув рукою.

Пищи-Муха. Того ради я і не пропускаю ні одні бумажки, не ізучив її з усіх сторін.

Ластівка і Горобець. Спасибі вам, Кирило Онуфрієвич, що хоч ви за нас усердствуете!..

Хома Петрович. Поусердствуют ще з місяць, та й вгвтаються. Видали ми вже на своїм віку баских: укоськувались скоро!..

Пищи-Муха. Ви вже ніби й гніваєтесь?

Хома Петрович. Потому, що, говоря откровенно, ви своїми промедленнями можете до невірної томи-тельности довести чоловіка.

Пищи-Муха. Знаєте, Хома Петрович, есть пого-вірка: двадцять раз примір, а один раз одріж!.. Я по ній соізімряю всі свої поступки.

Хома Петрович. Бували строгі начальники, котрі доводили людей до пуття, многих настановляли на путь істинний, на стезю добра і благоденствія. Це правда, що бували. Інші казали так: беріть взятки, я нікому не бороню! Беріть всі, беріть, тільки за діло. Коли взяв, то зроби діло акуратно і чесно!..

Пищи-Муха. Ви куди ж це клоните?

Хома Петрович. А туди, що хоч би сказати, про господина нашого председателя: хіба такі бували перш председатели? Наприклад, Антон Дмитрович Зозулька. Хто він був, хоч би й Зозулька? Із кантонистів! А тепер начальником відділення в казеній палаті; иміє два доми кам'яні, капітал тисяч на двадцять і дітей вчить по гимназіях... Або Амвросій Лаврентієвич Загни-хвіст,—паламарський син, а нині в чині надворного со-вітника, в достатках і при капіталі... А хто їх вивів в люди? Хто напутив на стезю?

ЯВА II.

Входить Председатель.

Председатель. Мое почтеніє господа!

Всі (встають і кланяються). Імієм честь.

Председатель (держав в руках пакет). Хома Петрович, что это у вас бумажки посылаются на почту, в небывалые города?

Хома Петрович. Как, ваше превосходительство? Не может быть, чтобы сіе учинилось?

Председатель. Как не может быть? Что же я лгу, по вашему, лгу? Извольте-с посмотреть: „В Таври-ческую губернію, в город Таврію!“. Что это такое? (Читає другий пакет). „В Бессарабскую область, в го-род Бессарабію?“ „В Донскую область, в город Дон“ Где вы нашли еті города?

Хома Петрович. Бумажки посылаются по... по... существу, ваше превосходительство, і по битію оних городов.

Председатель. Нікогда таких городов не суще-ствовало!

Хома Петрович. Помилуйте, ваше превосходи-тельство, должны существовать!..

Председатель. Вздор замолоті. Повторяю вам, что таких городов нікогда не существовало. Чорт знает, что такое творітся! Я уже не говорю о нашем безгра-мотном і безтолковом составленіі бумаг, я не рожден в сфере канцелярской процедуры, і чужд всех етіх ка-зуістических измышлений і потому, а... но согласітесь самі, что это... Да, повторяю, что етак невозможно!... Потрудітесь купіть географію і там вы прочтете, что в Таврической губерніі губернский город — Сімферополь, а в Бесарабской области — Кішіньов, а в Донской — Но-вочеркасск.

Хома Петрович. Запам'ятаю, ваше превосходи-тельство! Я допреж сего не ведал і в помышленіі не імел, чтобы губернский города не по імені губерній іме-новались.

Председатель. А вот ещо одін антик. (Показує папір): „Здешнему Капітан-Ісправнику, в г. Здешенск!..“.

Хома Петрович. Так точно в г. Здешенск.

Председатель. Да что вы чепуху плетете? Здеш-нему, значіть местному, понімаете? т.-е. нашему капі-тан-ісправнику, а не какому то „здешенскому!“...

Хома Петрович. Не сообразил, ваше превосхо-дительство!

Председатель. І часто вы посилалі бумажі, на-прімер, в город Бессарабію?

Хома Петрович. Случалось неоднократно!
Предсідатель. Как же это на почте прінімалі?
Хома Петрович. По знакомству, ваше превосходительство?

Предсідатель. Я удівляюсь, как это вы попали в секретарі.

Пищи-Муха. Удивительно, удивительно!..

Предсідатель. Советую вам купитъ географію і читать: это будет вам гораздо полезнее, нежели бегать по трактірам, строчить там какія то ябеди да виворачивать карманы у просітелей.

Хома Петрович. Нікогда сего не случалось.

Предсідатель. Ну уж, пожалуста, не говоріте, я знаю вас.

Хома Петрович (помовчав). А на географію прикажете із казенних сум употребить?

Предсідатель. Напротів, із вашего-с жалованія. Поверьте, что это будет вам очень полезно. Заметьте на будущее время вот что: прі составленіи важных бумаг обращайтесь за советом к Кірілу Онуфріевичу, как к человеку толковому і многознающему.

Хома Петрович. Исполню совет вашего превосходительства.

Пищи-Муха. Я рад стараться, ваше превосходительство, на пользу отечества, потоліку, поколіку могут помоч мне в сем случае мой разум, пам'ять і мої долголетніе пріобретенніе сведенія.

Предсідатель (сіда на свое місце). Да, я вам серіозно советую, Хома Петрович, свої манери на счет просітельских карманов бросіть, еслі дорожіте местом; і от нинешнего дня вообще за всемі сведеніями обращайтесь к Кірілу Онуфріевичу!

Хома Петрович. Будет исполнено. Запам'ятую, ваше превосходительство!

Пищи-Муха. Вторічно докладываю вашему превосходительству, что почту своей священной обязанностью руководить і напутствовать нашего уважаемого секретаря Хому Петровича во всех многотрудных случаях...

Предсідатель. І прекрасно!

Пищи-Муха. Да, і прекрасно!.. Ібо некій мудрець ізрьок в своем битописаніи, что „один в полі не воїн!“, ежели человек человеку оказывает содействіе, то сім он оказывает услугу общему преуспеянію і благополучію...

Предсідатель. Разумеется!

Пищи-Муха (гаряче). О, разумеется! Человек же не радеющий, не хотящий поділиться своїми знаніями з ближнім, достоїн хули і порицанія, потому, что ежели би...

Предсідатель. Да, да конечно. (Втикає носа в бумагу).

Пищи-Муха (гаряче). Конечно, конечно! Потому, что ежели би человек незнающий, до кого би то не обратясь із своїх ближних, получал би от оних вместо рассуждений, советов і наставлений, единое молчаніе, либо мичаніе, выражаемое звуками: „гм, хм, текс, ага!“ і прочее сему подобное, то людей тех, рекомых ближних, можно уподобить скотам і тварям...

Предсідатель (у бік). Он меня кажись, уморіт. (До нього). Совершенно с вами согласен. Но прекратім разговор і пріемся за дело.

Пищи-Муха. Дело прежде всего. (Сіда і пише).

Горобець (до Ластівки). Ну, тай говоритъ Кирило Онуфріевич, неначе по-писаному.

Ластівка. Видко, що не одну книгу проковтнув.

Горобець. Іменно, як кажуть: „оцей з'їв біблію!“

Пищи-Муха (витер пер'їну і заткнув за вухо). Но всьо ж позвольте мне, ваше превосходительство, более ясно і обстоятельно ізложить мою мисль по пунктам.

Предсідатель. А что, Фома Петрович, послана лі господіну Бразолею третья повестка о немедленной явке?

Хома Петрович. І на третьей повестке, ваше превосходительство, от господина Бразолея таковой же ответ получен: „по случаю приключившейся внезапно болезні!“.

Предсідатель. Да неужто он і в самом деле заболел?

Хома Петрович. Не может сего проізойти, ібо оний Иван Степанович человек зело крепкого телосло-

женія. Осмелюсь доложить вашему превосходительству, что одного Івана Степановича много лет знают, как г.г. Кирило Онуфрієвич, Спиридон Харлампович, Ігнат Виссаріонович...

Пищи-Муха. О, смею утверждать, что это есть заведомый ленивец і упрямый человек. Тепер еще подоспіло время соленія поздніх слив і посліднього цвіту огурков, то, по обсужденіі сих данных, я тоже могу завірить, что одного Івана Степановича ви нині і канатом із села не витягнете.

Предсідатель. В таком случае послать предписание становому, чтобы он препроводил его к месту служения за караулом?

Хома Петрович. Сего нельзя учинить ваше превосходительство, с потомственным дворянином і кавалером.

Предсідатель. Уж будто би нельзя? Почему?

Пищи-Муха. Уви, уви, точно сего невозможно! Ібо по привелегіям, статутом данным дворянству, невозможно сего совершить, дондеже...

Предсідатель. Ах, оставьте, пожалуйста, ваше „дондеже!“. Ви посоветуйте, что мне с ним делать? Не стану же я ему кланяться і просить, дескать: будьте так любезни і милостиви, потрудитесь пожаловать на службу.

Хома Петрович. Єдиное средство, буде ежели по справке окажется, что оный поміщик, господин Бразолей, точно провождает свое время в соленіі огурків і сушеніі слив і сіми способами уклоняється от службы, то предать одного суду.

Предсідатель. Отлично, превосходно! Суду его, суду, в двадцать четыре часа.

Пищи-Муха. Точно, ваше превосходительство, точно, ежели смотреть на службу государственную, как на пользу, высшую всех домашних дел, то отсюда вытекает прямая необходимость преданія одного суду, ібо некій пійта сказал:

І кровь, і плоть для блага ближніх,
І весь душевный скарб мой дам
Теченья времені волнам.
Єсмь сын родини...

Предсідатель. Но ми, полагаю, здесь собрались не для декламирования торжественных од?

Пищи-Муха. Позвольте мне, ваше превосходительство, продолжить сію поему і ви узрите воочию, что в оной весьма убедительно изложена мысль о служеніі отечеству і всеобщему преуспеянію!.. (Деклямуе) „І кровь, і плоть...“

ЯВА III.

Іван Степанович входит в вусах, в руці держе папір.

Іван Степанович. Імю честь явиться!

Предсідатель. Что это, милостивый государь мой, вы уклоняетесь от службы і вторично осмеливаетесь явиться ко мне в усах?

Іван Степанович. Се еще не вуси, а вусишки, а от як виростуть, то будут вусища!

Пищи-Муха (тихо до товаришів). Чи він не п'яний часом?

Горобець (тихо). Пропав, як собака в ярмарку.

Предсідатель. А, так вы вот как изволите разговаривать с вашим начальником? Я вас, милостивый государь, в двадцать четыре часа...

Іван Степанович. Не горячйтесь, кров спортите: а ось подивіться! (У бік). Дивись, хоч нехай тобі повилазять!

Предсідатель. Что это? Уж не удостоверение лі лекаря о вашей болезни: вы только сказываетесь больным, а самі изволите там заніматься соленіем огурцов і слів? Я всьо знаю!..

Іван Степанович. Кажу вам не дзвонить бо в дзвона, а перше загляньте у святці. Ось нате, кажу, подивіться!

Предсідатель (взяв бумагу і читає). Фо... Фома Пет... Петровіч! Что это такое?

Хома Петрович (читає). „По указу імператорського величества, правительствующий сенат...“ (оглядає бумагу). Височайший...

Предсідатель. Без вас знаю. А распространяется лі право ношенія усов?

Хома Петрович. Конечно... ежелі... із сего ви-текает... распространяется!...

Председатель (*тихо до Хоми Петровича*). Какой же вы после етаво секретарь, еслі нічого не смисліте?

Хома Петрович (*тихо*). Все височайшие в памяти моей, а сей по недосмотру, ваше превосходительство, либо по попущенію божію... (*Обидва посідали*).

Пищи-Муха. Невже роспространяється?

Іван Степанович (*дає йому указ*). А ти як думав? Бач, ти терся по тих Петенбурхах, лікті всі там пообтирав, волосся погубив, а розуму не придбав. Приїхав ти до нас, і ми прийняли тебе за розумного і всезнаючого, бо як-же інакше: „він з Петенбурху!“ Чоловік бувалий, багато світа бачив! Язик у тебе, як той млинок, що діти на воротах ставляють, що без толку крутиться на обидва боки: через отой язык ми і прийняли тебе за чоловіка всезнаючого... Правда, що ти багато таки знаєш, тільки не того, що слід знати. Ти пам'ятаєш, якого числа і місяця був обід у господина ісправляючого довжність директора департаменту неокладних сборів, і які страви подавали на тім обіді, а що може визволити чоловіка від наглої смерті, ти й не знаєш!... Тобі певно ніколи і в голові не роїлось: що за богом молитва, а за царем служба ніколи не пропадає. Що я за п'ятнадцатилітню безпорочну службу вислужив собі те, що ніяке превосходительство на світі не збріє мені вусів, от що!

Пищи-Муха (*хапається за голову*). Розпростра-няється!..

ЗАВІСА.

ДЕ ЗЕРНО, ТАМ І ПОЛОВА

(Пословиця)

Драма в чотирьох діях

ДІЄВІ ЛЮДИ:

Самрось Жлудь, міщанин.
Зінька, його жінка.
Роман Жлудь, парубок.
Настя Жлудиха, мати Самросева і Романова.
Степан Рева (по вуличному: „Чабан“), селянин.
Хотина, його жінка.
Хведоска, їх дочка.
Кирило, старий дід
Харитон, середніх літ
Юхим, його син, парубок
Денис
Пилип
Свирид
Онопрій Митрохванович Чикалка, крамар.
Старшина.
Писар.
Ганна, молодиця.
Мотря } дівчата.
Любка }

} селяни.

Дівчата, парубки, народ, старці, діти і музики.

Діється на селі.

ДІЯ ПЕРША.

На пригорі село. В глибині кону дзвіниця і баркан; ближче, по ліворуч: „волостное правление“, праворуч крамниця з табличкою: „боколеная лафка“. Біля дзвіниці, на східцях, старці; подекуди снують діти з крашанками.

ЯВА I.

З дзвіниці виходять дівчата, шепочучи і хіхікаючи промеж себе і проходять в садок, що за барканом; за дівчатками поодаль ідуть пишачись парубки.

ЯВА II.

Мотря, Хведоска і Любка виходять з дзвіниці.

Хведоска. Яка тіснота в церкві: миру, миру мов бджіл у вулику, — так і кишать, так і гудуть!.. Душно в церкві, аж млосно!

Мотря (хіхікнула). Чисто!.. Я вже дивувалася, дивувалася, як це ти не зомліла? Чуєш, Любко! Бачила ти, скільки Хведоска свічок приліпила, мало недо кожного образу?

Хведоска. Тобі заздрісно, чи як?

Мотря. Чисто! За кого ти їх так багато ставляла?

Хведоска. От тобі й знаєш — „за кого?“ За батька, матір, за рід і за мир хрещений.

Мотря. Чисто! А за того ж мирянина скільки?

Хведоска. За котрого? Ну й що ти раз-по-раз вигадуєш?

Любка. Ой, свята та божя! Щей питає: „за котрого?“

Мотря. За того, що цілого семигривенного поклав титареві на тарілочку?

Хведоска. О так-так! На ж тобі!... Пхі!

Любка. Дукар! Такому не диво й карбованця викинути.

Мотря. Тільки що з'явився він у церкві, так наша Хведоска зразу й нестямилася!..

Любка (*хіхіка*). Та вже й не потрапе куди їй очі звести.

Хведоска. Отже я і в головах собі нічого того не покладаю... З якої б то хвороби?

Любка. Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці, та все, сердешна, молиться, та навколішки припада!..

Хведоска. Вже вхопила на кутні?

Мотря. Слухай бо, Хведоню! Невже ж і справді він і досі і словцем тебе не зачепив?

Хведоска. З якої немочі? Що я йому, або він мені? Байдужісінько!.. (*Пішли в садок*).

ЯВА III.

Самрось Жлудь і Роман зупиняються на бабинці.

Самрось. Ну, скажи, пожалуста, га? Прогавив кума, Онопрія Митрофановича, в церкві, та й не похристосувався з ними!.. Поки люди запричастяться — сьогодні спасенників сила! — збігаю, та похристосуюся. (*Іде до крамниці*).

Роман. Коли б же ти там не бавився?

Самрось. О так! Маленький я, чи що?

Роман. Батько скоро запричастяться...

Самрось. Та що?

Роман. До дому їхатимем.

Самрось. Думаєш, що нап'юся? Здається, я ще не дурень на світі? (*Пішов в крамницю*).

Роман (*сам*). Бачив, що й Хведоска вкупі з дівчатами вийшла з церкви, — куди ж вона поділася? (*Огляда навкруги*). Невже пішла додому? Цебто й сьогодні не доведеться зустрітись? Мало не щонеділі бачу її в церкві, а ще ні разу не спобіг її так, щоб перестріти, та поздоровкатись, та хоч би словцем промовити. І вона ніби нарочито обмина мене, все остронь обходе... Не-

звичайно, так ні з сього ні з того налопом піти на зустріч, перепинити... Та вже ж, або сьогодні, або завтра — приїду прямо до її батька, вигадую якенєбудь діло... (*Іде до баркана*).

ЯВА IV.

Харитон, Кирило, Пилип і Денис.

Денис (*бухика*). Та й довго ж піп причаща!

Харитон. Спасенників багато: мало не на сотню!

Денис. Ніби не мали часу за піст відгвітись? Коли б швидше розговляться... Істи, аж душа болить!

Харитон (*до Кирила*). Сиділи б, діду, у таке свято дома: людей у церкві як комашні, мало вас не задавили!

Кирило. Га? Бог смерти не дасть, то й вовк не проковтне!

Денис (*бухика*). Тьху на тебе, от причепилося!.. Неначе там тобі, у середині, що гарчить, або ж гавка...

Пилип (*глузуючи*). То, мабуть, горілка з сирівцем свариться? Коли б до цього кашлю, та ще кольки...

Денис. Коли б тобі до очей, та більма!

Пилип. А ти б менше тріскав кукульвану, не давило б!

Денис. Я за твої п'ю, чи як? Ти мене частував колинебудь?.. Розговіюся, зараз на піч, та й до гори черева: спатиму аж до провід!

Харитон. О! А до шиньку?

Денис. Чортма за що, в кишенях ані дзенькне!

Харитон. А набір?

Денис. Набрався, братуха, по самісенські вуха!

Пилип. Ніби не знайдуться такі, що почастують?

Денис. Ну й чого ти чіпляєшся, чого лізеш в вічі, як та слоква? А вже ж що знайдуться ще путящі, не всі такі скнипи як ти?

Пилип. У мене дурничку хава з'їла.

Денис. Вона вже й тебе туж-туж стріска!

Пилип. А стріска! Що ступінь, то все ближче до домовини!

Денис. Коли б думав про домовину, не складав би карбованці в скриньку!

Пилип. Живий про живе міркує!..

Харитон. Ну й діждалися ж тепла! Надів сьогодні, гедзетика, думка шибала: змерзну! Аж воно і в гедзетику парить.

Кирило. Га? То ще кров в тобі воює; а як мені, то ось і в кожусі холодно.

Харитон. Ну й зима ж була!

Пилип. Сутужна!

Денис. Була б, мовляв, ще сутужніш, та вже й нікуди!

Харитон. І довга! Таких зим довгих либонь ще й не було?

Денис. Була б ще довш, та вже й нікуди!

Пилип. А тобі що? — Ні волика, ні коровки!.. Що ти за пашею бідкався, чи як?

Денис. Не до тебе п'ють!

Пилип. Не стало топлива, ти хату обдер?

Денис. Обдер свою, а не твою!

Кирило. Далі зими ще довші будуть: перед кінцем світа геть усе переплутається!..

Денис. Либонь, воно до того вже йдеться? Мабуть і хаврах геть повимерзав? Торішню весну, мої хлопчики таки наловили їх, аж на одинадцять карбованців; а цю весну, мабуть, чорт матиме й того заробітку?

Пилип. А чорт матиме! Бо тепера до волости, писар мені казав, прийшла статистика, що земство не платитиме вже за хаврахів!..

Денис. Обдурюй кого іншого!

Харитон. Чи й справді? Не платитиме вже?

Пилип. Написано, щоб з кожного наділу по скількох там хаврахів ловили, та приставляли до волости!..

Харитон. Г-м, шутки!..

Денис. От чорт не видав! Ах, які митці? Чорта з два я їх ловитиму за спасибі!..

Пилип. Примусять!

Денис. Мене? Ов-ва!

Кирило. Чи ловитимуть, чи не ловитимуть, а як захоче господь покарати, то відкіля те й лихо вирине: і хаврах, і кузка, і гемонська муха і всяка нечисть!..

Пилип. А звичайно...

Харитон. А так, так... Все від господа милосердного.

Кирило. Адже розказував якийсь чоловік, що десь-то, так хтось-то, усіх хаврахів повиливав на своїм наділі; а сусіда його, каже, навіть, і кухля води не збавив: на божу волю здався. Щож, нарешті, вчинилося?

Харитон. Мабуть, у того, що виливав, геть хаврах хліб вибив?

Кирило. До цурочки, до щенту!.. А в того, що не зачіпав їх, хоч би тобі стеблину знівечили!

Денис. Он як!

Пилип. А бува, бува!..

Кирило. Все від господа милосердного!

Харитон. Ну, скажіть, на милость божу, що воно за причтя, що вчора зовсім було насупилося на дощ, думка шибала: ось-ось полле, ось-ось ушкваре!.. Отже тільки погриміло та поблискало...

Кирило. Га? Воно вже так щоразу коїтиметься, що погримить, поблиска, часом трошки побризка, та й розійдеться.

Роман *(спершу послухав, далі підходе ближче)*. Через що ж то воно, діду, так коїтиметься?

Кирило. Га? Через що? Показав би я їм, та не сила вже моя... А розплодилось їх до пропасти!..

Харитон. Отак і я догадувався, отак самісінько... Це ви, діду, про відьом кажете?

Кирило. Їздили колись вони на мені, та вже ж і я ними їздив, ого, ще й як їздив! Як сяду було на неї, та замордую, та як почну хвайдою маніжити, аж мило з неї клубками котиться!..

Роман. Цебто у сні вам так вбачалося?

Кирило. Га? У сні? Стривай, дадуться вони коли-небудь тобі в знаки!

Денис. Роман митець кожному баки забивати!

ЯВА V.

Ті ж і Свирид.

Свирид. Про віщо чурукаете?

Пилип. Звичайно про те, що, мовляв, щодня тебе муля...

Харитон. О, муля, аж дошкуля!

Денис. Було б ще дошкульніш, та вже й нікуди!

Харитон. Дід Кирило кажуть, що відьми розплодилися, а Роман глузує!

Денис. Сказано: багач, та ще й грамотний!

Роман. То дід глузують над вами, а я навспряжки кажу, що ті відьми дідові снилися.

Кирило. Га? Снилися?.. Як тільки дочиталися до хреста, я, луп очима: стоїть мацапура попліч мене і шкіриться!.. Відкіля це ти, думаю, вискіпкалася? Ще й з дійницею на голові! Стоїть і звіритися на мене... Я їй тиць дулю, навідлі, о такечки — о! На тобі, кажу, хвостата прояво! — Щезла. Зирк у праворуч, аж і друга!..

Харитон. Сторія!

Роман. Це ви, діду, задрімали, та до того ще постилися трое день...

Кирило. Батькові своєму лисому розкажи!

Роман. А чом же ніхто інший опріч вас не бачив тих відьом?

Харитон. Бо дід, так вони средствія такого знають, що сподобилися їх бачити!..

Роман. Неправда! Нехай дід так зроблять, щоб ті відьми отут з'явилися, тоді і я повірю!

Кирило (плює). Тьху! (Пішов).

Свирид. Ну... Тадже ж і в книжках повинні писати про відьом?

Роман. Пишуть!

Пилип. А як же! Мій старший хлопчина якось читав мені, про: „бабу Ягу, костяну ногу!“

Роман. Тож казочка, а казочка — побрехенька. А є такі книги, у котрих і правду пишуть.

Харитон. Яку ж правду?

Роман. А таку, що багато ще є людей у дитинячим зрості, котрі вірять усякій нісенітниці.

Свирид. Хто ж його зна, котрій книжці і вірити?

Харитон. Стривайте! Ну, а через що ж нема у нас дощів, через що? Кажуть: куди відьма махне рукавом, туди й хмари прожене. Правда, Денисе? Так же кажуть?..

Денис. Нехай отой розумний каже.

Роман. Аби б дощі, то вже й хліб родитиме?

Харитон. А то ж як?

Роман. У книжках пишуть і достометно викладають, що засухи відтоді настали, як повирублювали ліс, та позамулювали річки...

Денис. Чорт батька зна що плещуть!

Свирид (до Дениса). Та ну не перебаранчай!

Роман. І знов доказують і те, що люди здебільшого обробляють землю на нехай.

Деякі. Як то: „на нехай?“

Роман. Сяк-так подряпають, як ще колись то діди та прадіди дряпали.

Харитон. Одначе ж за прадідів хліб родив?

Свирид. Ще й який хліб!

Денис. На вдивовижу!

Роман. Тоді земля мала силу: а тепер вже перерали її на попіл, знеслили. Замість того, щоб обробляти, наприклад, як німці-колоністи обробляють землю, наш брат тільки дряпа і всі надії склада на бога.

Денис. Як бог захоче, то й на голому вродить.

Харитон. Без бога ні до порога.

Роман. А звичайно. А друга приказка каже: „Поможи боже? — Роби небоже!“ Отже німці, мабуть, цю приказку добре розжували.

Свирид. Так то ж німці!

Роман. Такі ж люди як і ми; і тому ж богові моляться! Німці доладу обробляють землю, та ще й удобряють.

Пилип. Там і спромога і снасть інша!..

Харитон. Та може воно... Ну, скажіть, на милость божу! Тепера у мене плуг є, то леміш на ньому ще від діда! — Що ж мені: поламати його, чи спалити, та німецького купувати?

Денис. Ось знаєте, що я вам скажу. Дайте ви мені, отак, як я оце стою: десятин з тридцять землі, на вічність, та плугів зо три волів, годів на п'ять вільготу...

Пилип. Та ще чого?

Денис. Ще чого? Та хоч і годі!

Свирид. Таки як добре пожувеш, то й розсмакуеш...

Писар. Сомніваюсь! Думаєте, што я ету орду не пробував цивілізувать? Двадцять разов приймався—не действует! Ти йому образи, а він тобі лика!..

Старшина. Така навкруги необразованость!

Денис. Це правда, господин старшина! Істинно, як на гладкому, як на чирині!.. Коли не сила, то краще мовчати!

Старшина (*грізно*). Тобі давно вже пора замазати рота!

Денис. То я його не геть то ще й роззявляю!..

Старшина (*скося зиркнув*). Чучю в хлів!

Денис. Та я... (*До Харитона*). Ходім! Начальство, звісно, треба мовчати. (*Пішов з Харитоном*).

Писар. Скажіть нашим мужичкам: господа, просимо викушать по чарочці!..

Денис (*оглядується*). Га?

Писар. О! (*До Дениса*). Ступай, ступай! По чарочці, так ето на них действует! Примерно, почну їм пояснять про телеграф!..

Роман. Про телеграф? На віщо ж це?

Писар. Как? Отож у нас телеграф проходить?

Старшина. Стовпи ото і дріт, то ж телеграф?

Роман. Ну?

Старшина. От тобі й: „ну!“ По ньому ж депеші йдуть. Примерно: тут бринькни, а в Петербурзі чутно!

Писар. Заговорю з ними об суєтності мірской; вони сисчас собственную суєтность: „а чи не чувать там ще, чи скоро нам землі приріжуть?“

Пилип. Що в кого свербить, то він те й чуха.

Свирид. Кожному своє на думці. Мовляв: бондареві—обруч, шевцеві—ремін, хліборобові—земля!..

Роман. На мою думку: селянинові до телеграфу ще мало клопоту.

Писар. Ну, ето ви разводите канітель!

Старшина. Або як урядник кажуть: „мирхлюндію?“

Роман. Балакали б про те, що селянинові корисніш. Наприклад, хоч би розтлумачили їм „крестьянське положеніє“...

Писар. Вот не було печалі.

Роман. Ви, пане писарю, згорда дивитеся на мужика і лічите себе надто розумнішим від нього; а коли б ви балакали з ним як з рівньою, було б пуття. От сьогодні, наприклад, у нас велике свято, зібрали б ви громаду, та й поміркували б гуртом: хто той, котрого усі християни в цей день величають?

Писар. Це діло попове! Спрошу вас: видали ви рицаря печального образа? Так осьдечки він стоїть перед вами.

Роман. Скажіть, бога ради, від чого це, як тільки балачка наша доходить до краю, до діла, ви зразу починаєте замазувати мені очі чорт батька зна чим?

Писар. Но однако ж... Впротчем, я ніскільки неохотен вам більш возражать, потому што нема тут такого третього, котрий би обсудив: хто з нас більш не при своїм умі-розумі!

Старшина. Слухайте мене! Я вам по настоящій совісті скажу, що з мужиком ніколи не слід у патьоки заходити. От я вже четвертий рік за старшину, ну нікаторої, щоб образованість яка, нікаторої прибавки!..

Роман. Це ви вже обидва починаєте воду товкти! (Хоче йти).

Старшина (лапа його за рукав). Не любите правди? Постривайте бо! Знаєте ви казку про: стрижене, та голене? Отак же і наш мужик: кіл йому на голові тешить, а він таки своє гнутиме! Як і „сѣдухи праведні“ виходитимуть з нього...

Роман. Які: „сѣ-духи“?

Старшина. А як же? Як чоловік помира, то з нього виходять: сѣ-духи праведні!

Писар. Ви, Юхим Нечипорович, не помічаєте Романа Сафроновича, ну тільки я їх постиг. Вони хварисействують, ей-богу, хварисействують! Побули б вони у моїй шкурі, лібо в вашому положенні.

Старшина. Борони боже, усякого хрещеного і нехрещеного!

Пилип. Та нужда навчить коржі з салом їсти.

Свирид. Ого-го, ще й як їстимеш!

Старшина. А може це овсім не до вас річ? Знаєте примовку: мовчи, дуря, не з тобою говорять?

Писар. Всяке животне повинно знати свій хлів!

Роман. Та й я те ж кажу. (Сміється).

Писар. Ну што ви? Ех, ви вочень вумние!

Старшина. Мужикові дай волю, він зараз з тобою за панібрата, або на груди сяде.

Роман. Коли б же то теля, та не забувало свого хліва?

Писар. Ви ж ето у какую ноту ударяете?

Старшина. Я ледва-ледва за три года набив руку.

Пилип. Еге ж, аж набубнявила?

Старшина. Чучю!..

Пилип (тихо). Ну-ну, не дуже. (Пішов, за ним Свирид).

Старшина. Посадови кого другого на мое місце—здуріє!

Роман. Не здуріє, а задуріє? Та як і не задуріти: з мужиків та зразу в пани вскочити?

Старшина. Як? Тадже, ондечки як була у нас нападєнія...

Роман. На кого?

Писар. Юхим Нечипорович неправильно виражають! Вони кажуть про епидемію!

Старшина. А як ящур напав худобу? А чума?..

Роман. Куди це ви розмову заламуєте?

Старшина. То то ж бо й е! Скотину велено вбивать, а громада почина бунтувать! Отут і впорядкуй! „Старшина, кажуть, з чумного вола обдер шкуру і продав; а ми своїх з шкурами будемо закопувати?“

Роман. А на що ж ви з свого вола шкуру здерли?

Старшина. На що?.. Ну та вже... І знов скажу ще й так: чума чумою, ящур ящуром, а як об самуварях? Як понаїздять: справник, становий, дохтур... „Подай самуваря!“ А іноді: „подай сахарю-чаю!“ Десятник, хіба він що зугарен? Звели йому самоваря зогріти, він і налле туди води, куди слід вугілля вкинути, ей богу правда!

Роман. Та все ж таки я не розберу, на віщо ви мені про це кажете?

Старшина. На віщо? Тепер двоє лошат урядникових, на зимівлі, телиця станового...

Писар. Довольно, Юхим Нечипорович! Усіх обов'язаностей за одним духом не вимовите.

Старшина. Ні, я к примеру кажу, що треба ж з чогось потягнутись?

Писар. Разві ви не сообразите, що Роман Сафронич взяли собі воображеніє, що всі тут дураки?

Роман. Он до чого вся балачка тичеться! Митці!

Писар. Смішно вам? Важна комерція! Що ж, Юхим Нечипорович, розговівшись, поїдемо на земських, у проминаж?

Старшина. Ото тільки тобі і втіхи, що інколи проманажишся.

Писар (до Романа). Ви чванитесь тим, що вчилися у городському училищі?

Роман. З боку видніш, хто з нас чваниться.

Писар. Но і я, милостівой государ і по школах вчився і промеж людей можеть боліе бував нежелі хто!.. А при том захачу—поведу, розговори; но могу і пренебреженіє оказати! (Іде).

Старшина. Поштеніє! (Протяга руку). Давайте бо руку? (Чоломкається з Романом). Чудной чалавек! А бодай вас!.. (Махнувши рукою йде)..

ЯВА VII.

Ті ж і Чикалка.

Чикалка (на порозі крамниці). Господа, неужто, дискать, ви обминьоте мою убогу хіжину?

Писар. Юхим Нечипорович, зайдем: „в хіжину бедную, богом хранимую?“

Старшина. Та воно можна.

Чикалка. Не обідьте, дискать, господа, маленького чаловечка! Маленького, дискать, усякий можеть обідить... Милости прошю!

Старшина. Що ж, вступим на часинку? (Пішли).

ЯВА VIII.

Зінька і Роман.

Зінька. Ти може не захочеш і похристосуватися зо мною?

Роман. Чому? Це ж закон... Давай похристосуємось.

Зінька. Обійдеться! Закон... А якби не закон, то тобі б і однаковісінько?

Роман. Чогось еретуєшся?

Зінька. Може від того, що ти такий засмучений?

Роман. Ні, я... Не сам себе чоловік засмучує, а пригода: бажаєш супокою, а натрапиш на журбу.

Зінька. Виховуєшся, через те й балакаєш загадками?

Роман. Які тут загадки? Діло, як на долоні.

Зінька. Ну й чого таки й справді сумуєш? Хоч би ради празника повеселішав.

Роман. Не сплунуть радощі у думках, коли почуваєш в собі болячку, котра щохвилі гірш ятриться.

Зінька. Бо колупаєш болячку! Не колупай, швидш загоїться. Та що вже?... На віщо б я мала ховати очі, та лисичити? Не зволікайся краще, а кажи прямо: Зінько, ти мені обридла!

Роман. З якого ж побиту так скажу?

Зінька. А як же ще? Здмухни зразу, як пилину з долоні!

Роман. Не з того краю починаєш, сестро, розмову, то ніяково й міркувати. (Хоче йти).

Зінька. Думаєш, що я й досі не догадаюся? Бачу вже я добре, що: „коли не тепер, то в четвер?“

Роман. Неспароване на що й розрізняти? Воно й без того нарізнь...

ЯВА IX.

Ті ж і Ганна.

Ганна (до Зіньки). Ти осьдечки, а я тебе в церкві дивлюся. (Роман пішов в церкву).

Зінька. Душно в церкві.

Ганна. Давненько, давненько не бачилися! Я тебе насилу пізнала. Куди ж там до вас: багачка! Воно вже й скрізь так повелося: багачі до багачів туляться, а злидні одно—другого зажерають!..

Зінька. Не розберу, чого це ти і за віщо доко-ряеш?

Ганна. Та... Як же тобі живеться—поживається?

Зінька. А так...

Ганна. Ніби збентежена чого? Догадуюся!.. Чи правда, що Самрось знущається над тобою й досі?

Зінька. Всі знущаються, кому забажається.

Ганна. А ти все не скоряєшся, не мовчиш? Чула!.. Кажуть, що якось Самрось вернувся п'яний додому, роздяг тебе до сорочки, а косу забив кілком у лаву, та як почав тебе катувати!..

Зінька. І косу прибивав і до стовпа налігачем прив'язував... Кому ж іншому боляче від того, як не мені?

Ганна. Ой, лишко, лишко!..

Зінька. Жалібниць багато, та допомоги ані гич!

Ганна. Ох, жіноча доле, бодай тебе блискавкою запалило! А оце вже як Роман прийшов додому, то, кажуть, колотнеча утишилась? Ніби б то Роман, гос-поди, як тебе жалує?..

Зінька (*зідхнула*). Та жалує ж!.. Тільки що ті жалощі жалчіш від кропиви.

Ганна. Це правда, що як хто заступається, то ніби ще болячіш робиться!.. А свекруха ж як з тобою?

Зінька. Яким вітром на неї повіє, таким вона й диха... Цур їй такий розмові, обридла! А тобі ж як дихається?

Ганна. Що мені? Хіба мені було з кого вибирати: у наймах зросла, з наймів і заміж пішла. Чула ти при-казку про сірого вола, що робе він до втоми, а його за те ще більш поганяють? Отже я, либонь, і сірого вола заламала б у ярмі. Десять діл за одним заходом і кипіло і горіло в мене. Два роки мов у пеклі була!.. Чоловік у мене, він би й нічого собі, коли ж похнюпа: поскаржуся йому на свекруху, а він мовчить!.. Поскар-жилася раз, поскаржилася вдруге, — бачу: не варто

більш і скаржитись. Відтоді замовкла я, мов в рот води набрала! Та цим тільки й переважила свекруху.

Зінька. За то ж нарешті доскочила щастя?

Ганна. А що воно таке оте щастя, скажи мені? Та й задля кого воно, мовляв, писане? Не зазнала його змалку, то вже враг матиме й до останку! Що ж, дітки у мене підрастають, свекруха втомилася гри-мати... Неначе б то благодать у нас в господі! Хлібець у нас не позичений, є й худібка, є одежинка,—скажуть: заталанило! Тільки що сила вже не та в мені... (*Зід-хнула*). Ось чого мені тільки й шкода: силюньки моєї!

Зінька (*помовчала*). І невже, Галю, ніякі думки тепер тебе не турбують?

Ганна. Які думки? За клопотами, чи знайдеться час баблятися ще з якимись думками?.. Колись і думки цвіли і рясніли, та пополовіли і зав'яли... Цур їм! Хо-дімо, гей, у вограду, та посидимо: ноги біда як бо-лять!—Четверо день то, либонь, і не присіла і на ча-сочок не прилягла? Паски сама попекла, свекруха й за холодною воду не взялася, хату пошпарувала і вибілила, дітвору пообшивала і пообмивала!.. Коли б ти загля-нула у мою хатину, сказала б що в раю!.. (*Пішли*).

ЯВА Х.

Хведоска, Мотря і Любка.

Мотря (*оглядається*). Це ж Жлуденкових невістка Зінька. Ач, як гарно вбрана! А доброго намиста скільки аж шия вгинається!..

Хведоска. Чи не пішли вже батько додому?..

ЯВА ХІ.

Ті ж і Роман.

Любка (*побачила Романа*). Він, він!.. Глянь, Хве-доско!

Хведоска. Хто? (*Побачила Романа*). Байдуже.

Мотря. Ач, неначе той яструб зорить! (*Ніби го-лосно*). Кого ти там визираєш? Куди ти очі зводиш, осьдечки вона?..

Хведоска (*затуля їй рота*). Чи ти при своїм умі?
Мотря. Він хоче, Хведоско, похристосуватись з тобою: зостанься тут, а ми підемо.

Хведоска. З якої речі? Ні за що не зостануся!..

Мотря (*схопивши їй за руки, крутить навкруги*).

Керелесі, керелесі

Ходє Керел вздовж по плесі,

Керелиха понад плесом,

Керелята попід лісом...

Хведоска. Що бо ти робиш? Та ну, не пустуй, відчепися!.. Пусти бо!.. Ой, що ж оце, Мотре, ти зробила зо мною? Хі! У голові, мов, в дзвони гуде!.. (*Мотря і Любка хутко втікають від неї*).

Роман. Це вони чи не нарочито покинули її?

Хведоска. Чи не чудасія! У очах неначе колеса крутяться!.. От навісна дівка! Жовто як!.. Памороки геть заморочило!.. Не втраплю куди йти... Постою трохи, поки опам'ятаюся... (*Помовчала*). І що це Мотря вигадує? „Раз-по-раз, каже, як тільки він увійде в церкву, то так і ввіп'ється в мене очима“... Хіба тоді, як став насупротив мене, то ніби й справді впився? Еге ж, впився!.. Радій, Хведоню! Раденька, що дуренька!..

Роман. Піду їй навперейми. (*Іде*).

Хведоска. Байдужісінько йому до мене: і не до мислі я йому і не під плече... Він дукар, багацький син, та ще й грамотний, а я... Бог з ним! Ніколи вже й не думатиму про нього, щоб більш і не снився мені...

Роман (*підходить до Хведоски*). Отак несподівано зустрілися!

Хведоска. От тобі і раз! (*Засоромилася*).

Роман. Христос воскрес!

Хведоска. Де ж це батько? Чи не пішли вже до дому?

Роман. З празником! Не гнівайтесь, що я... Чи у вас христосуються з чужими парубками?

Хведоска. Де ж це дівчата?

Роман. Тепер вже так повелось, що: що вулиця, то й звичай; що хата, то й закон. Може ви гніваєтеся, що я знечев'я перепинив?

Хведоска. Я... я не знаю... Чого мені гніватися?
Роман. Ви щоразу обминали мене, ніби полохалися, або ж боялися зустріти?

Хведоска. Може й полохалася.

Роман. Чого? А писанку маєте?

Хведоска. Та що з того?

Роман (*виймає з кишені писанку*). Моя осьдечки!

Хведоска (*глянула на писанку*). Ой, яка ж гарнісінька!

Роман. Поміняймося хоч так, коли боїтесь похристосуватись?

Хведоска (*дивиться на писанку*). Городська! Мабуть, не дешева?

Роман. Візьміть же?

Хведоска. З якої причини?

Роман. Не хочете похристосуватися? І не гріх же вам?

Хведоска. Хіба ж гріх?

Роман. Так здавно заведено, не нами... Христос воскрес!

Хведоска. Та вже: во істину! (*Пристосуються їй міняються писанками. Народ виходить з церкви і розіходиться*).

Зінька (*проходить в глибині колу*). То це ось з кого дівчата регочуть? „Насилу, кажуть, Мотря звела їх до купи!“ (*Наслухає*).

Хведоска. Чи й не хитрі ж?

Роман. От ми й спізналися.

Хведоска. Еге... спізналися! Ой, хитрі ж!.. А цю писаночку покладаю біля образків.

Роман. А я наважався було, у церкві, підійти до вас.

Хведоска. Де ж таки! Дівчата і так вже глузують з мене, а то б...

Роман. Як вийшли ви з церкви, я й подумав: це ж і сьогодні не доведеться спізнатись?

Хведоска. Велике щастя!

Роман. Вам може й байдуже, а мені то й празники були б невеселі.

Хведоска. Так би то я вам і поняла віри?

Роман. Невже ж ви й досі не постерегли, що я ніколи й очей з вас не зводив? Пам'ятаєте, коли я вас уперше побачив?

Хведоска. Пам'ятаю... Та що з того?

Роман. Ще відтоді запали ви мені в душу!..

ЯВА XII.

Ті ж і Мотря.

Мотря (*проходе повз Зінку*). Затуляйте очі, щоб не побачили вуха! (*Зінка пішла*). Та годі вже вам, невже й досі не намиливалися? Либонь вже й ті, котрим не слід бачити, більш вчули, ніж ви набалакали.

Хведоска (*положливо*). Хто, сестричко?

Роман (*до Мотрі*). Христос воскрес!

Мотря. Чисто! (*Регоче*). Давайте писанку, то буде й: во істину! А без писанки умийтеся!..

Роман. Я вам опісля.

Мотря. Це б то набір? Чисто! У нас набір тільки лаються! „Обіцянка-цяцянка, а дурневі радість!“ Ось приходьте, сьогодні, увечері, до нас: музики гратимуть, гойдалка висока-висока!.. Парубки гратимуть: у довгої лози, у тарана; дівчата: у ворона, у гусей!.. Весело!.. Ви умієте танцювати польки? Тільки приносьте писанку, тоді вже буде настояще: во істину! А що вже ми ждатимем вас, то аж очі лізтимуть нам на лоба! Правда, Хведоню!

Хведоска. Може хто й ждатиме?

Мотря. Тільки не ти? Чисто! (*До Романа*). Умієте танцювати польки? Чого ж ви мовчите?

Роман (*усміхається*). Я за вами і не похоплюсь балакати.

Мотря. У нас така чутка йде, що ви дівчат сахаєтесь?

Роман. Мало чого не плетуть!

Мотря. Може й соромитесь підійти до дівчини, а що вже очима, то ловко промовляєте! Прийдете, чи погордуєте? Що тут від вашого хутора: доброму молодцеві тричі палицею кинути?

Роман. Я радніший хоч і щовечора!

Мотря. Вже й щовечора! Чуеш, Хведоню! Мало чого вам не забагнулося б! Правда, Хведоню?

Хведоска. Почни дратувати!..

Роман. Кажуть, що ваші парубки задьори?

Хведоска. А вам що до них?

Мотря. А що, вже й заступниця у вас знайшлася?

Хведоска (*засоромилася*). Отакої вигадай!

Мотря. Постановите кварт зо дві горілки, — правда, що в нас і такі вже є, котрі і лимонаду п'ють! — то наші кавалери зразу приймуть вас у свою юрбу!

Роман. Коли б тільки й клопоту, то й піввідра можна.

Мотря (*дражне*). Чисто! „І пів відра!“... Всіх купимо й продамо?

Роман. Не в тім сила...

Мотря. Еге ж, що кобила сива?

Роман. Одначе у вас дівчата гострі на язик!

Мотря. А що на серце, то ще гостріш!

Роман. Я ж увечері прийду. (*Уклонившись, пішов в крамницю*).

Мотря. Милости просимо, доки цих не зносимо!

Хведоска. Ну й яка бо ти! Цить бо!.. Він ще й розгнівається?

Мотря. А хіба у нього серце з перцем? Ну, Хведоню, що?

Хведоска. Що таке?

Мотря. От і зустрілися і похристосувалися!..

Хведоска. Хіба не можна?

Мотря. Надивилися в волю одно-другому в вічі? Ще хтось дивився, та аж зеленів!..

Хведоска. Хто?

Мотря. Опісля довідаєшся! Він усміхнувся, ти зідхнула; потім він зідхнув, і ти усміхнулася — на віщо та й розмова? А перснів багато зняв?

Хведоска. І не думав!

Мотря. А ну, покажи пальці! Я всі твої персні знаю. Ну вже ж і парубок: кваша якась, а не парубок! Хоч би одного персника зняв!

Хведоска. Так би я йому й дала, як раз!..

Мотря. А де ж його писанка? Чи й писанки не дав?

Хведоска (показує писанку). Осьдечки-о!
Мотря. Та й гарнісінька! Що то як багач?
Хведоска. І на віщо він її дав, дуже потрібна?
Віддам її кому небудь...

Мотря. Віддай мені?

Хведоска (хова). На віщо ти його кликала, на вулицю?

Мотря. Ой, Хведоню, Хведоню!.. А ну, глянь мені в вічі!

Хведоска. Не хочу!

Мотря. Думаєш від мене виховатись?

Хведоска. Сестричко, голубко! Не кажи нікому, нікому!.. (Пішли).

ЯВА XIII.

Роман і Самрось.

Самрось (під чаркою). Приїздить же сьогодні до нас, кумцю-душко! (До Романа). От бачиш, який я справний? Хоч і додому тепер... Вмент тут вродився, як на папері списаний! Поганяй!..

Роман. Залив очі, тільки блимаєш?

Самрось. Знаєш, як кум-лавошник каже: „нікогда і во вік, да не забуде чоловік!..“

Роман. Чого?

Самрось. „Да не забуде!..“ Так воно й далі, як по складам, так і по верхам!.. Аз, буки, веді, глаголь, добро, есть... А ти розумний? От ти і розжуй, куди воно націля. Чай-чай, примічай, куди чайки летять? Гляди тут, а я там!.. Он куди воно влуча!..

Роман. Мели в гурт, завтра розберемо. Мудрій?

Самрось. Один дурень укине каменя, а десять розумних не витягнуть, — от тобі й замок! А ти одімкни?

Роман. От насмоктався!

Самрось. Хто? Я не п'яний, ні! Я нє п'ян, ну тільки грубіян!

Роман. Воїн!

Самрось. А вже ж! „Роздайсь море, тріска пливе!“

Роман. Замість того, щоб дома розговорітись, у своїй сім'ї...

Самрось. Ов, ти розумний! Такий розумний, аж дурний! Дома нема мені простору!.. Кум-лавошник зробе мене памещиком, бо вже мені міщанське коліно надоїло!.. А вгадай: на чім кум горілку настоює? Не вгадаєш! Ну й смашна ж!.. Там така смашна, що й мертвий зачмокав би губами!.. Випив на тще серце...

Роман. А як батько благали: „ге пий, Самросе, хоч до обід?“

Самрось. А що мені батько? Вони мене коли-небудь били? Ні! Які ж вони мені батько? У мене є мамаша. Мамаша мене били, качалкою, ну я їм і скоряюся, — о! „Нікогда і во вік, да не забуде чоловік!..“ Я мамашин, а ти батьків, — от ми й поділилися! Мене треба було бити, он як бити!.. Мене не били, сили з мене не витовкли, вона й муцюється в мені!.. Тобі он-куди шлях, а мені он-куди: путь-дорога стовповая!..

Роман. Де ж це Зінька?

Самрось. І буду бунтувати! А що ти мені вдієш?

Роман. А те, що й щоразу! Візьму на оберемок та й укину у хургона.

Самрось. Не дамся! Я запорожець! Бува Королевич!.. Дмухну на тебе, і ти впадеш... Кум-лавошник, як тільки дмухну на нього, так зразу і биркедне, аж ноги задерє!

Роман. Дурять тебе, та гроші з кишень вигрібають!

Самрось. Мене? Ов! Ні!.. Ми з кумом-лавошником візьмем землю в оренду, всю округу візьмем, а мамаша грошей дадуть!.. Куплю мамаші хваїтона, зонтика, щоб і в хаті під зонтиком сиділи, — он як я мамашу почитую! Сьогодні: „празник празников, розрішення вина і елея. Алилуйя!“ Я сам, у святцях, вчитав.

Роман. Ну, годі, гайда їхати!

Самрось. А ні з місця!

Роман (бере його за поперек). Як бачу, то я тебе честю не вблагаю?

Самрось. Не руш!.. Уб'ю!.. Пусті бо!.. (Роман пускає його). Але ти й здоровий, як ведмідь! Невже ж ти дужчий від мене? За-да-ча! (Зідхнув). Романи! На віщо мене мамаша оженили?

Роман. А твій же розум де був?

Самрось. Звеліли: „оженися!“ Я й оженився. Я був би вольний козак: куди скортіло, туди й полетів. На страження?—Давай ружо! В Америку?—Хоч зараз! Оженили мене і як у того Самсона половину сили відняли... От я й б'ю Зіньку, б'ю анахтему, на ній помщаюсь!.. А на кому ж мені помститися? Коли б Зіньки не було на світі, я може овсім не женився б!.. Мамаша кажуть: „вона багата, сирота, скільки грошей і всякого мущества!..“ Я й оженився. Тепер вона мені мов попереk горлянки стала!..

ЯВА XIV.

Ті ж і Зінька.

Самрось. Ось і мадама! Десь віхри носили, та й знов притирили на мою голову!

Зінька. Тебе як ухоплють, то навряд чи вирвешся!

Самрось. Га? Як? От вже в мене і руки сверблять на неї!

Роман. Ну, ну, не дуже! Ходім.

Самрось. Що ти сказала?

Зінька. Пролетіло!

Роман. Ходім бо, кажу!

Самрось. Мовчать! Во-хрунт! *(Роман тягне його за коміра)*. Ти мене честю просиш?

Роман *(тягне)*. Та честю ж!

Самрось. Пустя, я сам піду! *(До Зіньки)*. Розумієш ти, вівця необразована, мене честю просять, а й піду? *(Пішов)*.

Зінька *(перепиня Романа)*. То це ти й навспряжки задумав мене залишити?

Роман. Як то залишити? В тебе, бачу, й сорому нема? Зінько! Не силкуйся мене зіпхнути у ту борозну, в котру я несамохіть ступив!.. Вдруге я не піду на гріх!

Зінька. Ось яка несподіванка з'явилася?!

Роман. Чому несподіванка? Та невже ж за один необачний ступінь я мушу змарнувати свій вік? Я проклену той час-годину, коли, забувши сором і гріх...

Зінька. Чи не пізно буде каятися?

Роман. Не пізно, ніколи не пізно!

Зінька. То ти ось який?

Роман. Я стільки ж винен, скільки й ти!

Зінька. Женися, женися!.. Благословляю тебе обома руками.

ЯВА XV.

Ті ж і Самрось.

Самрось. Що ж ви, господа дворяни, пожалуйте!.. Я вже і коней запряг, нашилники втягнув... Хургон, з каретним ходом, готов!.. Папаша на хургоні сидять і так ловко виспівують: „святися, святися!..“

Зінька *(до Романа)*. Романе! *(Хапа його за руку)*.

Роман *(вирива руку)*. А, відчепися!

Зінька. Романочку, пропаду! Відпихаєш?

Роман. Зінько! Благаю тебе, відсахнися від мене! *(Пішов)*.

Зінька *(ламає руки)*. Оце ж і всі розмови, оце ж і всі поради!..

Самрось. Чуєш ти, губернанка, мадиска, гайда їхати? Просити тебе?

Зінька. Бери, катюго, мерщій за коси, та й волочи, як паплюгу!

Самрось. А бодай ти не діждала, щоб я об тебе паскудив руки на перший день великодня.

Зінька. Харцизе, скажена собако!

Самрось. Чи не анахтемська манухвикура! Отже не випразникую!..

Зінька. Удар, удар! Отут ще не бив, отут ще є живе місце!.. Ненавижу тебе!.. Розірви ж мене!..

ЯВА XVI.

Ті ж і Роман.

Роман. Вже колотнеча?

Самрось. Та нехай мене свята паска поб'є, коли я її хоч мезинцем черкнув!

Роман *(до Зіньки)*. Ідемо, сестро, додому.

Зінька. Гріх, сором? Ач, який святий та божий, без драбинки лізе на небо! (*Пішла*).

Самрось. Ну як таку гадину не бити? А ти що-разу обставав за неї.

Роман. Та годі вже! Мало чого не трапляється?

Самрось. Ну, щастя її, що сьогодні великдень!

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Простора міщанська кімната. Стіл покритий гарною скатеркою, дзиглики, картини: „Страшний суд“, „Хожденіє души по мытарствах“, „Коть катафеичъ“, „Была жонка мужыка“ і т. п. Дзеркало, шахва, скрині, постіль, з подушками під стелю; одежа і всяке збіжжя.

ЯВА І.

Роман (*ввійшовши з середущих дверей, підхсде до бокових дверей, відкіля чути гуртовий спів: „Калина-малина, а розовий цвет“...*) І коли ця гульня скінчиться? Одні гості в хату, другі з хати, треті на поріг — вісім день, мов в трахтирі! (*Сів край столу*). Радився з батьком про свій замір. Як тепло, як сердечно вони міркують: „не шукай, кажуть, сину, розкошів, а шукай доброго серця; бо розкоші від людей, а серце від бога!“ Яка щира у батька душа, яка світла! Шкода, що пригнічена вона під материну волю!... Дивне щось коїться з нашою сім'єю: може воно й здавна так було, тільки що змалку певно я цього не постерігав?—Мати все загарбала до своїх рук і всім керує в хазяйстві; а батько, мов той підбитий птах, на все відмовчується, або ж тіка з очей... „Одійди, каже, от зла!..“ Ціле літо у пасіці живе; а зиму у попа, паламарює... Самрось бовтається, мов те колесо без загвіздка... Вісім год не був я дома; прийшов і здивувався!.. Щодень гармидер, сварка, лайка, гвалт — розгардіяш!.. Зайвий я тут, чужий, зовсім чужий!.. Треба ж як на те, щоб ще й лихо скоїлося! Як воно скоїлося — не збагну? Пам'ятаю, що була бесіда, перед великим постом, як раз на пущення. Сказать би, що я п'яний був, так ні ж!.. Чи така вже

невгомонна, дика натура чоловіча, що не властен він боротися з жагою, котра раптом, мов полонням, обхопе його і доведе до гріха?.. Самрось ударив Зіньку, я обстав за неї, нас розборонили... Зінька вибігла з хати, мене ніби що кольнуло в серце. Думаю: біда буде! Побіг прожогом за нею, догнав вже аж біля річки, над ополонкою... Почав її благати не губити своєї душі, почав заспокоювати... Тут і вчинилося лихо!..

ЯВА II.

Зінька *(виходячи з бокових дверей)*. Він тут? Не можу його бачити!.. *(Хоче вернутися)*.

Роман. Зінько! Ти всі празники обминаєш мене, обмовчуєш!..

Зінька. Перш ти обминав мене, та обмовчував; а тепер моя черга! Ніби б це тобі не однаково?

Роман. Хотів би я побалакати з тобою, по серцю?

Зінька. Еге ж... Як з сестрою?

Роман. Не ремствуй, Зінько!

Зінька. Не ремствую,—ані крихотки, ані капелиночки,—байдуже! Дійшло вже до байдужого!..

Роман. Нам слід побалакати, без пересердя!

Зінька. Та так же ж!..

Роман. Побалакаймо щиро?

Зінька. Минулося!

Роман. Я, яким був, таким і zostався.

Зінька. Та це таким здавався!..

Роман. Про це ж ми і мусимо, спокійно, без суперечки, без уразів,—поміркувати. Здійми ти з мене той гріх, котрий мов невсипучий ворог з потання, підповз до нас і став меж нами з ножом; скажи ж, що й ти винна? Відсахнемо ж його від себе, щоб не зосталося ані іскорки, котра згодом розжеврілася б... Забудемо його...

Зінька. Чого ти так турбуєшся? Кажу ж тобі: байдуже?! Чи може я не втраплю за твоєю думкою? Заморочено мене, задурено!.. Одне бачу, що пропаща я на вік!..

Роман. А, боже мій!..

Зінька. На віщо ти, що разу обставав за мене, на віщо впутався промез нас?... Чоловік і жона — одна сатана!.. Нехай би Самрось убив мене!.. Скільки разів хотіла я стратити себе, наважилася шугнути в ополонку, під лід, к чортам на виринки!.. Щасливіша б була!.. Ти зупиняв мене, благав,—навіщо?

Роман. А, на віщо, на віщо?! Легко було хіба дивитися на твоє горювання?

Зінька. За те ж тепер мене зовсім заспокоїв!.. Як же мені тепер легко, як люблю!.. *(Кланяється)*. Спасибі ж тобі, братіку, за твою прихильність, за твою оборону і щирість... Серця не чую від твоєї щирости!.. Учора кинулася на мене ряба корова і мало-мало не розпанахала мене, та де не взявся Сірко, та й загавкав на неї і одігнав... Чи не побігти мені оце й до Сірка, та разом і йому вклонитися?

Роман. А, на віщо я сюди прийшов? Меж чужими треба було до віку зоставатися. Захотілося дихнути повітрям рідних нив, глянути на рідну оселю, спочити під рідною стріхою!..

Зінька. Бодай же тебе, братіку, побила лиха година та нещаслива!

Роман. Бодай!.. Коли я так тяжко винен, коли моїй провині нема покути, бодай грім убив мене, в землю ввігнав!..

Зінька. Не накликай, не вб'є і не вгоне!.. Тобі жити та бога хвалити, а мені не животіти!.. Гріх? Сором?

Роман. Коли б я кохав тебе, тоді не побоявся б і гріха! Ти знаєш, що я здавна, скоро прийшов сюди, покохав другу і про це я тобі не раз казав... Ось де той гріх і сором!.. Бог мене судив би, а була б ти не Самросевою, а моєю! Не це зупиня мене, ти сама бачиш?

Зінька. Що ж вона краща за мене?

Роман. Про те серцеві відати, а більш нікому! Ми з тобою обоє винні, бо ми люди; а судитиме нас бог! Скажи, що ти не грішна?

Зінька *(покачала головою)*. Бог з тобою! Коли не до мислі тобі, що ж?.. Не виную тебе, ні!.. Сама винна!.. *(Чуло)* „Не жаль мені на галоньку, та воріноньку,

як жаль мені та на свою голівоньку!..“ О, коли б у цю хвилю хто розчавчив оцю скажену голівоньку!..

Роман. Сестро, голубко, заспокойся!

Зінька. Мовчи! Не балакай зо мною улесливо, ті речі печуть мене, ятрять!.. Я, сама, сама розмаю своє лихо!.. А не зможу — загину! Все минеться, все зашешететься, як річка від морозу...

ЯВА III.

Ті ж і Ганна.

Ганна (*з дитиною на руці, виходить з середущих дверей*). Христос воскрес! З празником, та з проводами!..

Роман. Во істину! Либонь подруга Зіньчина?

Ганна. Була колись нею...

Зінька. І завжди...

Роман. Просимо сідати. Спасибі, що завітали.. Я не буду заважати вашій розмові...

Ганна. Наша розмова, як полова: не чіпай — лежить; дмухни — летить!.. (*Роман пішов*). Забігла до тебе не на довгий час, доки там чоловік напое худобу.. Ідемо оце у ярмарок, думка, щоб на ніч і додому, бо двоє вилупків дома зосталося, а оцього (*усміхаючись, показує на дитину*) взяли з собою. Хотіли завтра їхати, так завтра ж понеділок, важкий день.

Зінька. Еге ж...

Ганна (*дивиться на неї*). Плакала, чи що? Ніби дуже стурбована!.. Може я, як той татарин, не в час?

Зінька. Як? Не вигадуй, я рада... Може поснідаєш?

Ганна. Спасибі! Дома поснідали. (*Сіла*). Ведемо оце дещо з худібки, у ярмарок; думка: койщо продати, або замінити. Ідемо повз ваш хутір...

Зінька. Бодай він згорів! Щоб пожежою поняло, щоб вихрьом змело!

Ганна. Дійшло до серця? Я й кажу своєму похнюпі: чи не забігти мені до Зіньки та одвідати?... Колись, кажу, товаришували, як ще я служила у наймах, у її опікуна, і на вечорниці вкупі ходили..

Зінька. Недовго ходили!

Ганна. Чи тобі було хоч шістнадцять год як заміж ішла?

Зінька. Не знаю!..

Ганна. Мабуть не було? Я вже була дівкою дохожалою, а ти зовсім була дитиною... Рано зав'язали світ. Достометно як у тій пісні, каже:

Гиля, гиля, сірі гуси
Та на тихий Дунай,
Зав'язала голівоньку,
Тепер сиди та думай!..

Сім год прожити у пеклі, не поле перейти. За такий час гиржа залізо з'їсть!

Зінька. Кажуть: як сім год людина не говіє, то стане чортякою; а я сім год меж чортами живу.

Ганна. Але ж і змарніла ти!

Зінька. Чи в'яне квітка під росою на сонці? Чи змарніла б, коли б не горе?

Ганна. Сушить воно, в'ялить!.. (*З другої хати чути спів і скрипку*). Весело у вас! Гостей нам'яло, мов до причастя: повозок та хургонів повне подвір'я... Мабуть все значні люди?

Зінька. Є усякі... Цур їм!

Ганна. Як же твої празники минули?

Зінька. Слізьми розговілася, слізьми й заговіюся.

Ганна. Знаю, знаю по собі!

Зінька. Не знаєш, Галю, не знаєш! Не те, що ти думаєш, зовсім не те... Що чоловік поневіряється, що свекруха гризе, хіба то велике горе? Таке горе, як лиху славу, рукавцем розмаю!..

Ганна. Та... Накликай талану, а безталання й само тебе здиба! Що ж трапилося, розкажи?

Зінька. Невже ж ти, Галю, нічого не береш навздогад? Нарізнень пішли наші думки... Не виную його, а все ж боляче!

Ганна. Про кого ж це ти?

Зінька. Зараз ти його бачила.

Ганна. Знаю! (*Дивиться їй в вічі*). Невже ти покохала Романа?

Зінька. Ц-с! Не нагадуй, боляче!..

Ганна. Так... Так я й вповала! Та й якже інакше? Жила ти тут, мов у домовині, сім год просвітлої години не бачила; а з'явився Роман і, мов зірочка, освітив темну яму.... Скільки не плющ очей, а все кортітиме тебе споглянути на зірочку ясну!.. І він тебе коха?

Зінька. Коли б же то, чи призналася б? Він жалувач мене!.. Жалувач, а я дурна нерозсудлива марила... Тепер він задумав женитися!

Ганна. На кому?

Зінька. У нашій слободі вона...

Ганна. Чи не на чабанівні? Стривай-бо! Чула я, чула, що Роман унадився в нашу слободу. То це він он куди? Що ж, поможи йому боже! Сім'я путяща, та ще й куми мої!

Зінька. Скажи, по правді: краща вона від мене?

Ганна. Хведоска? Це таке діло: кому хто припаде до серця!.. Нехай жениться, довго хіба до гріха?

Зінька. До якого гріха? Стривай! Чи я стерялася, чи всі люди навкруги мене ошаліли? Гріх? Скажи ще: сором?

Ганна. А то ж як?

Зінька. По своїй волі пішла я за Самрося? Хіба по добрій охоті зв'язала з ним свою руку? Везли мене до шлюбу, мов на заріз: сторгували й продали, ніби поле, чи деревину!.. Дитиною я була, сама ж кажеш? Чий же це гріх? Вік мій молодий занехаяли, знівечили життя!.. Чий же це сором? Чи пишалася я хоч годочок своєю красою? Чи глянула я на світочок? Чий це гріх? Мій! Всі безгрішні, одна я нескаянна грішниця!.. Божою волею, чи людською силою світ мені зав'язано? Взяли дитя недоросле, дівча нерозумне і стратили!.. Чий же це сором? Мій, мій!.. Я почула в собі серце... Посадови курча в тїсну клітку, воно зросте і: або загине, або ж розлама клітку!.. Не присягалася я під вінцем, мовчати!.. До вінця і від вінця везли мене одереженілу!..

Ганна (не знаючи що їй казати). Як вже там не скоїлося, а закону не переламлеш...

Зінька. Закону? Якого закону?.. Це, Галю, не закон!.. Не вмію розказати тобі, а як сама з собою балакаю, тоді розумію себе і бачу, що все в мені говорить, що нема ніякого закону в моїм шлюбі з Самросем, нема!..

В'яжуть злодія, він знає за віщо його в'яжуть? Забивають в залізо душогуба, він знає за віщо? Вола б'ють, і віл, навіть, знає, за віщо його б'ють?.. Мене ж б'ють, за коси волочуть, налігачем крутять, і я не знаю за віщо? Це закон?

Ганна. Так вже коїться у світі... Один бог відає!..

Зінька. Не відає, ні!..

Ганна. Не кажи так, Зіню, гріх!

Зінька. Знов гріх?

Ганна. Розпустила ти своє серце, навіть, і про бога забула?

Зінька. Ні, Галю, бог про нас забув!

Ганна. Зіню, тебе страшно й слухати! Хто з жінок не бідкається? Хіба й я не пила гіркою? Випила, випила до денця!.. Терпіла, а як вже доходило до нестерпучого: впаду навколішки, перед образами, голосю-голосю, аж усе в мені голосе! Віголосюся, що вже й гласу не стане, тільки рипить у грудях, мені й полегша.

Зінька. Нема чим голосити! Запеклося, зашкарубло!..

Ганна. Ось послухай мене, Зіню, голубко! Я б рада тобі ось як. Ми збираємось, з свекрухою, перед зеленими святами, у Київ, на прощу...

Зінька (хутко). Піду і я з вами, піду!

Ганна. Там помолишся, та відповієшся! (З боку чути голос Самрося. „Гей, де ти моя—не чужая?“). Вже гука? А ще скажу й так: жируєш ти! Це все з баглаїв!.. Попогнула б спину, на спеці, та вмилася б кривавим потом—не зажирувала б! Розпустила ти своє серце! Та нема краще, як задавити його, притоптати... Цур йому!

Зінька. Піду, у Київ, на прощу!.. Помолюся, то й бог мені допоможе. Коли б тільки скоріш іти?

Ганна. Раніш зелених свят невправка. (Самрось кричить: „Гей, жінко, перед мої очі!“). Забарилася я в тебе. Прощай! Оце, чи я не здуріла? І забула, що тепер: прощай!—казати гріх!

Зінька. Годі, Галю, про гріхи!..

Ганна. Аж до вознесення тільки й можна казати: Христос воскрес! та: во істину! (Б'є дитину злегенька)

по руці). А куди ти руку засовуєш, куди? Ач, все б йому до пазухи.

Зінька (зідхнула). Щаслива ти, Галю, що в тебе дітки є!

Ганна (згорда). Щоб ти знала, що оці вилупки найкращі порадики; вони найскорш доводять нас до розуму. Ну, ходімо до татка? Ах, ти замазура!

Зінька. Щаслива! Може, Галю, хто раніш іде на прощу, розвідай? Я навідаюся до тебе. Сьогодні, кажеш, вернетесь з ярмарку? Я сьогодні навідаюся... (Пішли).

ЯВА IV.

Писар (виходе з бокових дверей, з скрипкою в руці). Їх тут нема! Зеніда Андреевна, куди ж ви сокрились од общего вніманія? Ух! Одначе від такого нахального частування можна і переселеніє совершити к праотцам: чарка за рюмкою, нема тобі передишки, ані боже мой! (Підспівує):

Калина-малина,
А розовий цвет,
Била в мене ципа-мама,
А теперя нет.

Ах-ха-ха! Сколькo не адресую взгляди до Зеніди Андреевни — не клюють! Что ти тут сообразиш: не клюють!..

ЯВА V.

Настя (виходе з тих же дверей, п'яненька). Знов шукаєш?

Писар. Ково?

Настя. Знаємо вас!.. Чого ж ти втік від кумпанії?

Писар (підморгує). А тоску, не видя предмета, понімаєш? Дура разві которая, ну та не поймьот!... (Обніма її).

Черное платье,
Белая кайма,
Била в мене ципа-мама,
А тепер нема.

Ну, во-вторых, етот водочний вопрос так хоч кого озадачить!.. (Знов співа):

Черное платье,
Белой воротник,
Любил меня ципа-папа,
А тепер одвик!..

Ах, мадама, мадама! Почему ви не вдовушка?

Настя. Годі вже мене дурити.

Писар. Дурю я, дурю? Так дай, моя плутовка, ятаган, алі бо алівульвер і я сисчас разстрельну грудь верную мою!

Настя. Вірю, душко! Не впадай ти за Зінькою, бо з світа мене зживеш!.. Так сумувала за тобою, душко мой, так сумувала, що й їжа на думку не йшла. Спасибі, попада навчила кислий совус робити, тільки кисленьким і годуюся.

Писар. Да, кислое і на похмелье хорошо! Платочок, который ти презентовала, до сердца пригортаю, і горячими, і кипучими обливаю!.. Беру скрипицю в руки і толькi вона сладкозвучним мелодієм, нагадує звуки твої.

Настя. Оця скрипочка і світ мені замакітрила!.. Колиш з сердца розіб'ю її!.. Як поведеш, душко мой, смичечком по струнах, то ніби сердце мені на двоє перетнеш!..

Писар. Как ти чувствительно рассуждаешь!

Я задушу тебя в моїх проклятьях,

Я проклену тебя в моїх об'ятях!..

І вот мой статистический план: когда не будеш ти моею, я кинусь в волни кипучого моря как сумашед-чой!.. Алі бо вчиню преступленіє... І тогда (співа):

Звонкая походка,
Серенькой картуз,
Бритая головка,
Бубновенькой туз...

(Обніма її й цілує).

ЯВА VI.

Ті ж і Зінька.

Настя (побачила Зіньку). Гетьте бо! І все б їм цілуватися, от ще поцілуйко! А що доброго ляпаса пій-

мали, по губах? Ото вдруге не лізьте, бо я того ненавижу!.. Ще як хто побаче, подумає... Ти тут, Зіню? Де це ти була, моя дитино?

Зінька. Там, де вже нема, моя матусю!

Настя. Ти ж це як вже мені відповідаєш?

Зінька. Так же, як ви питаєте!

Настя (до писаря). Бачите?.. Я ж кажу, що можуть подумати навіть що! От перша Зінька...

Писар. Зеніда Андреевна можуть обговорити по нашим літам... Сравни і то доволі за глаза, що ви як мамаша, а я як синок?

Настя (у бік). Ой, хітрий! (До нього). То я вже вас не буду звати Мануйлом Соловейчом, а синочком. (Сміється). Тільки цілуватися ненавижу!

Писар. Зеніда Андреевна, будьте настільки добрі, наскільки я вас прошу, об'ясніть: отчого ви не в обшай кавалькаді?

Зінька. Обійдетесь і без нас!

Настя. Її діло клопотати, та порядкувати. Еге, доню, ти клопочи, порядкуй, душко моя, а я в кунпанії посижу...

Зінька. Пожиркуєте?

Настя. Як? (У бік). Вона ревнує! Недаром я постерігала... (До писаря). Ходімо до гурту.

Писар (гра на скрипці і співа)

І пить будем,
І гулять будем,
А смерть прийдець,
Помирать будем!.. (Пішли).

Зінька (сама). Ач, стара, вже й зуби погнили, а їй зольоти на думці: заманулося на старість у гречку скакати! Всі, всі праведні, всі безгрішні!.. Ох, коли б швидш, у Київ!..

ЯВА VII.

Самрось, Писар, Настя і Зінька.

Самрось. Щоб моя жінка не потанцювала, як я того захочу? „Нікогда і во вік...“ Буде танцювати й дріботіти!.. Кума-лавошница нотної виводе. (Співа):

А на мене мій муж ворчить,
Що у мене хвартух стирчить!..

А моя жінка і через ноту виведе!

Писар. Самросей Сафронович! Позвольте вашу ручку. Ну, і уважаю ж я вас, господі!..

Самрось (кричить). Во-хрунт!

Писар (виринається). Рад стараться!

Самрось. Рівняйся, націляйся!.. Мамаша! Оце достотетний чоловік. Я вже з ним побратався! Зінько, марш танцювати!

Настя. Чуєш, Зіню, що муж приказує?

Зінька. Не оглухла.

Настя. Потанцюй: „ножнички!“ або „жидівочку!“ Як я колись танцювала жидівочку, господи, як гарно!

Писар (до Самрося). Братець! У вашої супруги, голос херувими і серафими!.. Зеніда Андреевна, краще воспойте што-либо?

Самрось. Зінько! Поцілуй мого побратима.

Писар. Позвольте, по-родственному?

Зінька (з криком). Не підступай! Коли б ти знав, який ти мерзенний, гідкий!..

Самрось (кричить). Цілуй!

Зінька (твердо). Ходім! Там при всіх поцілую!.. На одинці, у закутку, не так смачно!.. Правда, матусю? (Пішли).

ЯВА VIII.

Роман (звійшовши, довго ходє замислившись). Так, так!.. Я мушу розказати Хведоні все, все... Нехай вона своєю чистою душею все зважить і зміркує!.. Вона непорочна, як дитя. „Устами дитяти глаголить сам бог!“ І коли вона скаже, що я винен перед Зінькою, тоді... А все ж таки не хочу ані зерна таїти, розкажу!

ЯВА IX.

Зінька (вибіга з бокових дверей розчепчана). Тут просторо! Тут не перешкодають тобі вбити мене!..

Самрось (з пляшкою в руці, його держать). По морді дати моему побратимові, моему найлюбезному!..

Роман (*схопив його за груди*). Скажений, опам'ятайся!

Самрось. Пусти, уб'ю!

Зінька. Пусти його, Романе! Благаю тебе, пусти!..

ЯВА Х.

Ті ж, Писар, Старшина, Настя і всі гості.

Писар (*до Самрося*). Братец, образумтесь! Я нікаторої обіди!.. Сестриця!..

Зінька. Підійди ближче! Підійди!.. Я тобі баньки видеру і пащеку роздеру!

Старшина. Такого коліна люди, нікаторої образованости!

Роман (*однявши пляшку у Самрося, пха його*). Геть п'яний барило!

Самрось. Не хочеться тільки захожуватись...

Роман. Не хвались!

Настя. Ой, Зіню, душко моя, як же таки так?

Зінька. Мовчіть, мамо! До серця доходе, все виявлю, все!.. Привселюдно виявлю!..

Настя. Господь з тобою, моя дитино!

Писар. Ну, мир! З чорт зна чого неприяности! Роман Сафронович, подайте друг другу руки і аминь!

Роман. Ви що тут за мировий?

Писар. Я по-родственному.

Роман. Під три чорти!

Настя. Ну-ну, ти, болване! Це мій гість!

Роман. То й цілуйтесь з ним.

Настя (*з ляком*). Що?

Самрось. Сказав би я тобі слово!..

Роман. Відкашляйся, коли в горлі застрягло!

Самрось. Аз-буки-буряки, печеная редька!.. Тьху, на твою вченість! (*Пішов*).

Старшина. Ходім, ходім!.. Люди образовані, а таку необразованість заводите, нікаторої прибавки!.. Краще потанцюємо кандреля.

Писар. Отлічно! Акціос!.. Братець будуть ваш візовой... Амбажуйте мою мамашу. (*Пішли*).

Роман. Коли вже я злишуся цього гармидеру?

Зінька. Знов оборонив? А я не дякую, бачиш, яка незвичайна?

Роман. Покинула б ти Самрося, або що; чи куди небудь втекла б від нього?..

Зінька. Втечу від людей, тільки від себе не втечу!

Роман. Яка ти, сестро, безталанна!

Зінька. Мовчи! Боляче! Іди геть з очей!.. (*Роман похилившись пішов*). Ох і жалю ж мій жалю, тяжкий не розмаю!.. (*Заломала руки*). Ох, як тяжко, важко!..

ЗАВІСА

ДІЯ ТРЕТЯ.

Село. По середині кону хата Степана Реви, котра виходить причілком до авансцени. Далі: город, тік, садок і т. і.

ЯВА І.

Степан (*сидить на призьбі*). Що-то, подумаєш, весна: сонце світе ясно та ласкаво і наскрізь пронизує тебе теплом; жайворонки щебечуть... Вже, либонь, скоро й соловейко затьохка?.. В полі хлібець людський зеленіє, а на панському почав рупитись: інша справа й спроможність, то й хліб кращий. Як вдивишся, що як та царина зеленіє, то ніби чуєш, що й кістки в тобі починають лускотіти, неначе почувають, що ось-ось пройде їм невгавна робота... Весна-красна! (*Глянувши вгору*). Сонечко на полудень звернуло і мов те дівча молоде усміхається; і сам, дивлячись на нього, несамохіть усміхнешся.

ЯВА ІІ.

Харитон і Юхим виходять з своєї хати.

Харитон. Я тобі дам нову кухвайку! Це прямо розбой, калавур!.. Хоч з села втікай; збирай збіжжя, та і їдь на Амур!..

Юхим. Що ж, тепер тільки й погуляти: уосени візьму жеребка, тоді я царський, а не ваш; тоді мені вашого нічого не треба.

Харитон. Де ж я тобі візьму грошей, де?

Юхим. Мало де? Позичте!

Харитон. Напозичався вже й так по саму зав'язку! Юхим. Тепера промеж парубків ходять двірські кавалери: лакей, кучир, повар, машинистий, — співають городських пісень. — Може б і я якої навчився? — Як же ж я, хазяйський син, та піду у світі, щоб мене підняли на глум? Дайте вашого дзигзета, або руб сребра на ситцюву рубашку?

Харитон. Це ти мені хочеш засліпити очі? Мабуть, кортить тебе у „заборонку?“ Програв на перший день празників два злоти?

Юхим. Програв, як раз!.. А ви не грали?

Харитон. Та я ж виграв! Аж тринадцять копійок виграв?.. Бо я всі карти наскрізь бачу, знаю коли можна замирити... Чорт не видав, завели моду у заборонку грати...

Юхим. Як з таким батьком, то краще на тіляку! (*Харитон аж одскочив*).

Степан. Що, сусіде, легко слухати від сина таку промову?

Юхим (*у бік*). Ну й чого та бормота раз-по-раз чіпляється?

Харитон (*до Юхима*). Та я тебел!.. (*Присікується до нього*).

Степан. Та візьми його за чуба!

Юхим. Ов-ва!

Харитон (*скида жакета і віддає Юхимові*). На, подався ним! (*Юхим хутко зодягся й пішов*). Що ти вдієш з ним?

Степан. Чув пісню, що каже:

Ой мамцю моя,
А я доня твоя,
Було б мене вчити-бити,
Як маленька була?

Харитон. Він, сказати, тепера вже не мій, а царський!

Степан. Намацав одне слово: „він царський!“ А ми чий? Доки дома, він твій; а піде в службу, буде царський! Повернеться зо служби, знов не чий же буде, як твій. Треба дітей дома вчити, то вони і в царській службі шануватимуться!

Харитон. Як його вчити? Таке розпутство завелось!

Степан. Змалку — лозиною, та батогом; а тепер вже й дубина не допоможе.

Харитон. Ну така роззява, мій Юхим! Як я, так і всі карти наскрізь бачу! Інший хвабриться, з маненьким козирьом жене... А я оце думаю кинутись до мирового? Помилуйте! Знаєте, купив я своєму Юхимові хвнелюву кухвайку, сказати: достометну німецьку! Аж любо було глянути на нього: панич! одним лицем панич! Ну вже й чортова роззява!.. Пішли ми у церкву, на „страсть“! Ото ж, як вже дочитували дев'яту, чи десятую ванголю... Ба таки десятую, бо я вже дев'ять пуп'янків наліпив, на своїй свічці. Звичайно, почали люди куняти, — сказати: народ потомлений. Дехто вже хріп, інший носом клював... Зашкварчали чуби і почало шмалатиною дхнути, як і повсякчас воно буває на страсть. Титар похоча по церкві, та розбуркує параван. Тільки що прийшов повз нас, ще до когось промовив стиха: „що ви, спати в церкву поприходили, свинота!“.. Соломія Гаврикова, стояла позад мого Юхима, задрігала пся-віра, тай притулила свічку до Юхимової кухвайки: геть спина так і зотліла!.. Хіба на це є закон, щоб руб сімдесят три копійки як у воду жбурнути?

Степан. На кого ж ти скаржитимешся мировому?

Харитон. На неї! Яке вона має положення палити чуже добро? Дай їй путівочку, вона й хату мені спале!.. Таке розпутство!..

Степан. А хто ж і заведе те розпутство, як не ми самі? Гедзети, плондри, чоботи, бляшками та цвяшками обліплені!.. Ну, чи пристала ж така одежа до чорної роботи?

Харитон. Коли ж дивишся, як другі, то й собі потрапляєш...

Степан. Не біжи за прудким, коли певен, що не доженеш; скільки ворону не квітчай у павині пір'я, а нарешті вона таки зостанеться вороною, — чув?

Харитон. У гедзеті якось акуратніші! В городі, на базарі, то вже кожен тобі каже: поштенний! А як напнеш сірячину: „ти, мужик! Хамло! Мазепа!..“

Степан. Видко пана по хаявах. Ти ж мужик й є?

Харитон. Та... Ну, все ж таки... І скажіть, на милость божу, що воно за знак, що дощу нема?

Степан. Доведуть людей гедзети та бляшки до злиднів.

Харитон. Тепер би, празниками, саме б йому йти! Щодня хмариться, супиться, а не йде!.. Ото відьми так починили?

Степан. Чи буде дощ, чи не буде, а ти таки не вважаєш на врожай, синові купив гармонію?

Харитон. Купив, за два з половиною, з дзвінком!.. Ну й ловко ж він грає: „бариню!“ Ви не чули? Звичайно, він вже царський...

Степан. Розпутство, розпутство!..

Харитон. Та що ви все гарчите? Ну, а скажіть: як воно мусить бути? Ви ж читаете того... псалтиря, що там воно показує?

Степан. Там багато не про нас писане.

Харитон. Сказати так: ми бачимо вгорі — небо, а під ногами — землю! Ну, а що там вище, або нижче, чи втнемо ми своєю головою?

Степан. Думаєш, що земля не дає нам поради? Як щиро помолишся, та припадеш до неї, то й чуєш, що вона таки промовля до тебе... Тільки ми недоумки — нерозсудливі, незугарні зрозуміти тієї поради.

ЯВА III.

Ті ж і Роман.

Харитон (*побачив здалеку Романа*). Отож і Роман Жлуденко? Він, він!.. Куди це простує? (*Гука*). Сохронівч, куди бог несе?

Роман (*підходить*). Христос воскрес! З празником!

Харитон і Степан. Во істину!

Харитон. Куди це?

Роман. Кожен свого шука. До ваших парубків прийшов, дома занудився.

Харитон. Навряд, чи здибаєш їх! Денебудь, по кручах, у „заборонку“ грають; бо в селі не можна, урядник велів соцькому забороняти!

Степан. Присядь, парубче, та побалакай з нами. Чи може куди хапаєшся?

Роман (*сїда*). Прихапок, як і вхапок: лизнув — не вхопив, сьорбнув — не наївся!.. Де люди, там і розмова; а де розмова, там і розум. (*Помовчав*). А ви ж про віщо тут балакали?

Степан. Та... Переливаємо з порожнього в те, що без клепок. (*Сміється*). Пустословимо!

Роман. Коли б з кожного слова виростало діло, то не було б слів, а саме діло.

ЯВА IV.

Кирило, Пилип, Свирид і ще деякі, люди, проходячи вулицею, шапкуються.

Кирило. Кажу вам, що нема, нема! То все брехня! Нема: ні Лондumu, ні Парижу!.. Тільки є Питербурх, бо там цар живе; та Київ, бо там моцї святих!.. (*Побачивши Романа*). Вже тут той мудрій, що ще молоко не обсохло на губах!.. (*Пішов*).

Роман. Дід, Кирило, знов розказував якийсь сон?

Степан. Такому старому то й не диво.

Пилип (*підходе*). Про нього, либонь, вже й на тім світі забуто.

Свирид. Ні, там на нього пайок іде.

Пилип. Началники наші розгулялися: ціла юрба гостей набігла до старшини, — з дзвінками, з талабончиками, з музиками!..

Роман. Це вони тільки що вибралися від нас.

Свирид. На те вони й пани, щоб панувати.

Роман. Хто ж їх панами настановив, як не ви? Хіба старшину на те вибирають, щоб він п'янствував, та зневажав мирян?

ЯВА V.

Ті ж і Денис.

Денис (*під чаркою*). А що, коли б оці слова, та урядникові в вуха?

Степан. Що це ти, неначе злодій, підійшов крадькома! А де ж твоє: з празником?

Денис. Хоч і не треба!

Роман. Може я неправду кажу?

Денис. А хоч і правду? Начальство, не дзя! Забули, що урядник на сході сказав: коли що почуєте таке, що не слід, — остерегайтеся! Остерігайтеся, то й вам краще буде!.. От я й остерегаюся... Ну, що соцькому, він мене вигнав оце з шиньку, — піднесу дулю під самісінький ніс!

Степан. Ішов би ти своєю дорогою.

Денис. Це твоя вулиця, твоя? Вона обчеська, а я обчеський собствелник, — о! — я при своїм законі!..

Пилип. І при своїм розумові?

Денис. Пилипе! Їй, плюну в вічі!.. Ще й сяду отут, посереду вулиці, на своїм обчеськім положеню... (*Сів*). О, прикипів!

Свирид. У іншого ніби й голова на плечах, а придивишся гарненько...

Пилип. Побачиш порожнє місце.

Степан. Або ж пляшку замість голови.

Денис. Сам ти пляшка! Моя пляшка, а твоя не варт і цвяшка!.. Що ти чабан, то я тобі не вівця!.. (*Дражне*). „Бирю, бирю! Цкалей!..“ О! Ти мене розжуй.

Свирид. Та й виплюнь!

Денис. Га? Я кожного з вас на пальцях знаю!

Пилип. Це вже так і на лобі у тебе написано.

Денис. Їй богу, я всіх вас на пальцях знаю! (*До Романа*). Ти розумний, розумний?

Роман. Ні!

Денис. Ні, ти не дуряк! Ну, а скажи: чи скоро нам приріжуть землі?

Роман. Ви б урядника спитали?

Денис. Не скаже! Пани підкупили!.. Я знаю, я все знаю. Я кожного з вас на пальцях знаю!.. Два онорали везуть від царя гроші, та пани задержують...

Пилип. Ішов би вже своєю дорогою, а то скоро заснеш?

Денис. Га? Дай, кажуть, викуп!.. Пилипе, а йди сюди.

Пилип. Підвести? *(Підходе)* Ну, вставай! *(Підводе його)*.

Денис *(шепоче йому на вухо)*. Ну, ей, віддам!.. У вівторок піду до тебе молотити: прямо йди в хату до мене і тягни за чуба!.. Я тобі он як відслужу!.. Щоб я до завтрого пропав!..

Пилип. Та що вже з тобою вдієш, ходім! *(До других)*. Треба бідолагу зарятувати...

Денис. Харитоне, гайда, почастую! Ну, соцькому, дулю під самісінький ніс!..

Харитон. Та що: „почастую“. Коли б у заборонку?..

Денис. А карти є?

Харитон. В кишені!

Денис. Наливай! Чи то пак: здавай! *(Пішли)*.

Свирид. Сонечко скоро спочине, пора худобу напувать. *(Пішов)*.

Степан. Це вже й Свирид щось всуне Денисові; вдвох, з Пилипом, так і ловлять запіяк. І піде Денис за півціни робити. А ці не дадуть, то у других дукарів позиче, ще за більшого процента.

Роман. Так воно діється й по городах; не тільки по селах.

Степан. А який робітник,—за двох робе! І вже відробе, ніколи не схибить.

Роман. От, коли б старшини у такі діла впутувалися, було б може й пуття. Кажете: Денис робе за двох? А нарешті годує злидні?

Степан. Та хто їх не годує? Злидня то наша рідня.

Роман. А від чого? Я так міркую, що робота в селі прихапком: два-три місяці і вгору ніколи глянути; а прийде зима—сиди, склавши руки.—Ось від чого! Коли б, наприклад, ремества які завести, на гуртові гроші? Те, що найбільш потрібно в господарстві: борона, віз, бочка, колесо, чоботи,—все щоб дома робити?..

Степан. Коли б же—то? І дешевш воно було б і міцніш, та й круговий заробіток? Та хіба нашого брата принадиш до спілки?

Роман. Чому ж ні? Треба тільки доладу з'ясувати перед громадою, виголосувати як на долоні, яка з того усім користь.

Степан. Коли б ця думка та запала одному-другому в голову, вона може і розжевілася б?...

Роман. Дві голови—два розума, п'ять голів—громада, а громада—великий чоловік. *(Помовчав)*. А я оце таки йшов до вас.

Степан. По ділу, чи як?.. Яке ж діло?

Роман. Закохався я...

Степан. Он як! Це чи не за старосту прийшов мене кликати? Шкода, не піду! Чоловік я не питущий; а на весіллі як староста тверезий, то й весілля сумне.

Роман. Не вгадали... Я покохав вашу дочку!

Степан. Як?

Роман. Так, батьку! Це вже і в бога записано.

Степан. Як же це, коли? Еге, питаю! Хіба довго?.. Г-м! Як бачу, то воно й завжди так припада, що й усіди, мовляв, вже знають, а батько та мати на останці?.. Ну, а Хведоска ж як?

Роман. Колиб не знав її серця, хіба зважився б до вас обертатись?

Степан *(помовчав)*. Що ж, її воля!.. її воля, її й доля! Ні силувати її, ні відмовляти—не хочу! Коли це й від бога, то бог їй і талану залишив... Хоче йти—поможи їй боже; не хоче—слава богу!

Роман. Дякую за щире слово!.. А... де ж, батьку, Хведоска?

Степан *(усміхається)*. То ти такий козарлюга? Чуже діло, мовляв, руками розведу, а до свого то й ума не приберу! Бодай вас з такими парубками! Не побіжу я за нею, сам її пошукай. *(Шуткує)*. Може подалась у байбузи?

Роман *(не знає що сказати)*. Та я... я, бачте, тільки так спитав...

Степан. Бодай тебе!.. Почервонів, як калина?.. Який з тебе чоловік буде?

Роман. Нічого, вилюдню! Це ж ви зовсім мене засоромили... *(Уклонившись пішов)*.

Степан *(сам)*. Он які парубки народилися! Питає де його дівчина? А колись, бувало, стирлуеш вівці, гін за шість від села, станеш на шпилю, та як свиснеш: летить Хотина, аж земля під нею двигтить!..

Отаке! (*Задумався*). Талан це Хведосці, чи омана? Коли покохала, повинна знати кого... Ач! Х-м! Нема ж і моєї Хотини дома, пішла на гробки, а з гробків чи не зайшла до кого з кумів? Притичина!

ЯВА V.

Хведоска (*ідучи селом*). Казала Мотря, що Роман пішов уподовж села, куди ж то?

Степан (*побачив її*). А де ти вештаєшся? Ще тобі не обридли співи та гульня?

Хведоска (*дивується*). Отакої! Почніть гримати?

Степан. І мати і дочка майнули з подвір'я, ні на кого й хати кинути... Мабуть і худоба ненапоена?

Хведоска. Ба ні, напоена! Оце свіжо я напувала.

Степан. Ходиш там... Може яке баловство? Гляди мені!

Хведоска (*у бік*). Лихо! Невже батько постерегли?

Степан. Що то, легко вас, думаєш, до розуму доводити? Зостанься ж, біля хати, а я... Часом надійде...

Хведоска. Хто?

Степан. Хтокало! Та не стій посереду шляху, мов та проява, незвичайно!.. А я піду, пошукаю матері. Певно до кумів зайшла? (*Пішов*).

Хведоска (*сама*). Так же й є, що постерегли! Нічого не розберу, що вони мені наговорили? Стривай, нагадала! Сьогодні, за обідом, казали: „коневі станя, волові ясла...“ Це ж вони мені наздогад?... Що ж це буде? Ой, коли б же хоч мати швидш прийшли, порадюся з ними!.. Як треба, тоді їх як раз і нема! Де ж це вони забарилися?... (*Пішла засмучена на вгород*).

ЯВА VI.

Роман. Мотря сказала, що Хведоска побігла до дому, як би ж мені її побачити? Наважався спершу все їй розказати, а зустрівся з батьком її, не вмовчав і виявив серце!.. Чи я ошалів чи з пантелику збився?.. Може вона в хаті, хоч би у віконце виглянула?

110

ЯВА VII.

Хведоска (*йдучи*). Ну, вже ці мати, як підуть до кумів!.. (*Побачила Романа*). Це ти?

Роман. Я, моя пташка!

Хведоска. Ой, боже, ж мій! Чого ж так рано, ще й не вечоріє?

Роман. А що ж я подію?

Хведоска. Ой, не стій же там! Постережуть сусіди, почнуть плескати!.. Куди ж мені тебе подіти? Хі, клопіт з тобою!.. Іди мерщій хоч під повітку! (*Тікають під повітку*). Ну й хто видав так рано приходити?

Роман. Та вже ж як чоловік зпантеличиться, то помилка за помилку так і чіпляються!.. (*Бере її за руки*). Хведоню!

Хведоска. Як ти сказав мені, біля воріт?

Роман. Пташко моя!

Хведоска. Ач, як гарно!

Роман. Серденько моє, світе мій!.. На душі моїй лежить тяжка провина, і я мушу її виявити перед тобою...

Хведоска. Яка провина? У чім ти провинив проти мене?

Роман. Мені слід було зразу сказати тобі!.. Я виховувався перед тобою... А тепер!..

Хведоска (*з ляком*). Що таке? Не муч мене!..

Роман. Не буду тобі казати, як я тебе кохаю, серце твоє само скаже! Я не хочу ні леститися, ні умизгатися, щоб таким побитом зменшити свою провину... Знай, Хведоню!..

Хведоска. Чи не догадуюся я? Ти це про Зіньку кажеш?

Роман. Ти вже довідалася?

Хведоска. Знаю... чула! Що було, те минуло! Коли щиро мене кохаєш — не залишиш; коли ж твоя розмова зо мною була облеслива й зрадлива — бог тебе покарає!

Роман. Хведоню! Ти прогнала хмару з душі моєї і освітила її! Ти мене переродила!.. О, як мені легко тепер, як люблю дивитися на божий світ!..

111

Хведоска (*глянула на вгород*). Ой, лишенько, мати йдуть! ..Як їх не треба, вони тоді і з'являться! Втікай хутчіш!.. Заховайся!..

Роман (*цілує її*). Чи є у світі щасливіша людина від мене? (*Хутко пішов*).

Хведоска (*сама*). Це ж мати зразу постережуть!.. Хоч би не поцілував, лице геть зашаріло!.. Як питають мати: чого я так почервоніла, що я їм скажу? Хоч би хто линув на мене водою!.. Прикинуся, ніби їх не бачу... Співатиму!.. (*Злягла на тин і ледве співа*).

Світи, світи місяцю

І ти, ясна зоря,

Просвіти доріжку

А де мила моя.

У полі доріжка,

Там шовкова трава,

Ой там дівка косу

Тай розчісувала.

Там дівчина косу

Тай розчісувала,

Сестрицям-подружкам

Переказувала:

Сестриці-подружки

Ви кайтесь по мені,

Не доймайте віри

Ви козаченькові...

ЯВА VIII.

Хотина (*йде з города*). Он якої сумної завела!

Хведоска. Це так, мамо... Це тільки пісня така... Я не сумую!

Хотина. Бо й нічого! Ти щаслива, доню!

Хведоска. Як? А ви почім знаєте?

Хотина. Отак: почім?

Хведоска. Еге, хитруйте! Ач, які?

Хотина. І чого ж би то я хитрувала з тобою?

Хведоска. Бачу я, по очах!.. Мамочко, чи ви тепер добренькі?

Хотина. А чого мені гніватися?

Хведоска. Ні, ви засмійтеся!..

Хотина. Та чого це ти так лабузнишся?

Хведоска. Мамочко! Сядьмо отут, на призьбі!.. (*Садовить її і горнеться*). Ой, страшно! Ненечко, ластівочко!.. Я ж у вас любя дитина,— правда?

Хотина (*гладе їй голову*). Балувана ти.

Хведоска. Ні! Єй богу, ні! І батько казали, щоб я не балувалася... Чи я ж у вас не покірлива, або не слухняна?

Хотина. Ба ні, покірлива.

Хведоска. І слухняна,— правда?

Хотина (*сміється*). Трошки з гедзом!

Хведоска. Тільки: трошки ж? Ненечко!.. Ой... Стривайте, я заплющу очі! (*Заплющила очі*). Мамочко, ви нічого не помічаєте?

Хотина (*усміхнулася*). Ба помічаю!

Хведоска. Невже? (*Закриває долонями очі*).

Хотина. Ще з понеділка помічаю.

Хведоска. Та й досі мовчали?

Хотина. Тобі, доню, вісімнадцятий год пішов, маєш свого розуму; я тебе повчала, як ти нерозумною була... Коли пам'ятаєш материну науку, то тямиш як слід себе оберегати?

Хведоска. Я все пам'ятаю!

Хотина. Приходив до тебе, уночі, в комірчину, якийсь парубок, на другий день великодня?

Хведоска. Приходив, ненечко, і на третій день, і на четвертий, і на...

Хотина. Та бачила ж, бачила!.. Либонь і батько постеріг? Третьої ночі, прокинувся—мабуть почув, що рипнуло щось дверима?—та й каже: „а глянь, стара, в вікно, либонь, ніч зоряна?..."

Хведоска. Ой! ож Що це буде?

ЯВА IX.

Ті ж, Степан, Чикалка і Пилип.

Степан. А йди, стара, в хату. Ось бач, оці люди здибали мене посереду шляху, та й прискалися! Кажуть:

„у вас є крам, а ми маємо купця?...“ Либонь же ми з тобою ніколи не крамарювали? Чи може вони не на ту стежку втрапили, чи в манівцях заплуталися?... (Глянув на Хведоску).

Хотина. Милости просимо, у господу! (Пішла в хату).

Степан. Засвіти же там свічку, щоб поночі лоба не розбили,—нехай роздивляться: де там у нас той крам?

Чикалка (силкується балакати по-московські). Йехто, дискать, і дочка ваша?

Степан. Здається, що це вона? Чого ж так засоромилася? Уклонись людям, та звичайненько: (Хведоска уклоняється).

Чикалка. Да-да! Дискать, поклон как честь; а честь кагда есть що есть.

Степан. Не здивуйте! Вона у нас хатня, промеж людьми не густо бува, все більш під материним крилом, то навряд чи зугарна доладу й відповісти?

Чикалка. І при том і при етом, дискать, засоромилася... Да-да! Дискать, у них, у дівчонок, очі в землю первою правилою... Да-да!

Степан. Ну, що ж, коли вже приблудилися, ідіть в хату: світло вже засвічено.

Чикалка. Да-да! Дискать, посидить, покушать, умственних словес послушать!.. Дискать, так воно завжди у нас в Расей! Да-да!

Степан. То ви аж з Расей?

Чикалка. Дискать, коли чували, аж з-под самого Чугуева!

Пилип. Та ну, йдіть вже, пане хозяїне, в хату, там набалакаємся. Ідіть попереду, бо ми не знаємо, як ваші двері відчиняються?

Степан. Доброму чоловікові в середину, а лихому: і вікно—двері, і димар—ворота!.. (Пішли).

Чикалка (йдуци). Єхто верно! Дискать, как халамидник, так йон пролазить...

Хведоска (сама). Як на вугіллі стояла! В голові так все й заметушилося, у вухах ніби ціпами молотить!.. Від кого ж ці люди? Невже ж від Романа? І—і, не

доведи господи! Втечу, втечу!.. Хоч би на цей час трапилася яка подруга-порадниця! (Пішла на вгород).

ЯВА X.

Зінька (хутко виходить). „Роман вже й старостів шле!“ шепнула лавошниця. Певно вже тут? (Заглянула в вікно). Тут: лавошник і Пилип. Де ж Роман? Чого я сюди прийшла? Щось задумала, аніяк не розміркую?.. Вхопило мене раптом, ніби вихор, і закрутило як пер'їну!.. Кудись несе, перекида, жбурля!.. Тут зупинило!.. Ніби всі шляхи мої отут зійшлися докупил!.. А й чи багато ж їх було, тих шляхів?.. Один шляшок, та й той пилом припав!.. Ох, неначе що кліщами здавлює голову!.. (Схилилася на причілок).

ЯВА XI.

Хотина (вийшла з хати і витира рукавом очі). А де ти, Хведоню? А ходім лиш в хату! Хведоню, гу!.. Куди ж вона забігла? От, капосне дівча, як засоромилася, що й з двору майнуло!.. (Шука).

ЯВА XII.

Пилип (виходе з хати). Піти, привести Романа, швидш діло буде, а то отой бовтун почав якусь дурницю плескати!.. (Пішов).

Хведоска (йде з города заплакана). Я тут, нене!

Хотина. Чого ж ти ховаєшся? Ми тебе не силюємо, ти у своїй волі. (Плаче). Там вже як тобі господь на думку покладе, так і роби, так і людям відповідай.

Хведоска. Від кого ж ті люди?

Хотина. Парубка звуть...

Хведоска. Невже ж Романом?

Хотина. Ба Романом! Він?

Хведоска (засоромилася). Він... (Пішли в хату).

ЯВА XIII.

Ганна (*виходячи з-за хати*). Зінько! Я ж кажу, що вона вже тут! Це так на хвилину вийшла з хати? Гарна гостя, спасибі! Майнула і не попрощалася?

Зінька. Зараз вернусь...

Ганна. Гай, гай! Нема в тебе, як бачу, ані крихотки розуму! Так гарно міркувала: „і на прощу піду, і бачити його не хочу, і на весілля не зостануся!..“

Зінька. Ну... Ходім! (*Пішли*).

ЯВА XIV.

Пилип і Роман.

Пилип. Прямо дурницю править! Каже: „це честь вам велика, що з такого коліна парубок свата вашу дочку...“ А Степан чоловік кремезний, упартий!.. Щоб була не вийшло чого? І як почав дискати: дискать, тай дискать!.. На віщо ти його покликав за старосту?

Роман. Та зустрів його, він і нав'язався. „Я, каже, знаю усі порядки!“

Пилип. Тямить він, чортове дискало! От я! Огрій його зразу таким словом, щоб він очмарів! (*Пішли в хату*).

ЯВА XV.

Зінька і Ганна.

Зінька. Пусти мене, пусти, Галочко!.. Його голос! Чула, Галю, його голос?

Ганна (*пускає її*). Дурієш ти, молодице!

Зінька. Гляну, у останне!.. (*Прилипла до вікна*).

Ганна. Не варта ти того, щоб з тобою панькатися, не таке твоє лихо велике, як дурне! Жируєш, жируєш, голубко! Кортить таки, щоб все село знало? Щоб потім кожне пальцем показувало на тебе? Щоб приліпили таке прізвисьце, котрого й по вік не збудешся? Ховатимеш очі від людей, та щоразу оглядатимешся, щоб яканебудь мерзота, котра не варта твого нігтя, не осоромила тебе привселюдно!.. Не раз квилитимеш: „ой, боже, боже, коли той вечір буде, коли вже про

мене наговоряться люди!..“ Ходім, навісна! Не хочеш? То цур же тобі, пек!.. У мене й свого клопоту доволі!.. (*Пішла*).

Зінька (*сама*). Ох, Романи! Отруто ж ти моя!.. Не зможу ж, не зможу відорвати тебе від серця!.. (*Голосиючи припадає до призьби*).

ЯВА XVI.

Хведоска (*вибігла з хати*). Де ж таки, щоб я призналася при чужих людях, що кохаю його? Нехай мати самі кажуть. (*Прислухається*). Хто це регоче? (*Придивляється*). Хто то на призьбі? Це вже котрась з дівчат, думає мене сполохати!.. Котра це? Мотре, ти? Та ну бо, не пустуй! Любко, обізвись!.. (*Бере Зіньку за плечі*). От вже ненавижу!

Зінька (*підвела голову*). Чого тобі?

Хведоска. Хто це? (*Відсахнулася*).

Зінька. Гарна! Гарна, як змальована!.. Малюнок красує очі, а серце в'ялить... Хведоска?

ЯВА XVII.

Ті ж і Хотина.

Хотина. Хведоню, де ти? Скажи ж вже... А це хто?

Зінька. Не по знаку?

Хотина. О, як не по знаку? (*Цілується з Зінькою*).

Милости просимо! Отже й гаразд!.. Тепер вже як свої. (*До Хведоски*). А ти хіба не пізнаєш?

Хведоска. Ба пізнала.

Хотина. Похристосуйся ж, дурочко! Ходімо в хату. А моя, Хведоня, чи ви бачили таку соромливу? — не хоче сказати при чужих людях, що коха Романа?

Зінька. Не легко вимовити! А ще тяжче, як вимовиш душу, аж дивишся: та душа курям під сідало!

Хотина (*не розуміє*). А бува, бува!..

Хведоска. Не слід ділити душу на двоє!.. (*Зінька зиркнула на неї*).

Хотина. Ходімо ж, ходімо в господу!

Зінька. Частуйте ж мене, дорогу гостю: від порога, аж до покутя! (*Пішли*).

ЯВА XVIII.

Настя і Писар.

Писар. Душка, ціпа-мама! Не роби гвалту!...

Настя. Манилочку, пусти мене! (*Виривається і підбіга до вікна*). Ач, як рядком посідали! (*Кричить у вікно*). Гусь свині не товариш! Гусь свині не товариш!.. (*Всі хатні виходять*).

ЯВА XIX.

Степан. А хто тут репетує?

Настя (*до Романа*). Ти як же це, без материного благословення?

Роман. Хіба вам не однаково, кого я посватаю?

Настя. Нема тобі мого благословення, нема!... Порочиш наше звання на всю округу? Не дурно я тебе й змалку зненавидила, суписе!

Роман. Ваше званіє при вас зостається.

Настя. Мов багнукою мені жбурнув в вічі! Осудовисько, на дочці чабана сватається!.. Не дам тобі, ані шеляга, ні копійочки!..

Роман. У мене є голова на плечах і не каліка я!.. Опріч того, знаю ремества!..

Настя. Сміховисько! Люди добрі, заплюйте мені очі? З давних-давен потомственні міщани, он якого коліна, що й купці в нашім роду є; і тепер, у Кийові, брат у-других за диякона!.. Сестра у-третіх за чиновником!.. А тут, рідний син, жениться на дочці чабана, на обідранці, задрипанці!..

Степан. То ти колись задрипана ходила, як ще взувала одну ногу в постіл, а другу в лапоть; а тепер, як загарбала в свої пазурі чоловікове добро, та Зіньчине придане...

Настя. Мовчи, я не до тебе балакаю!

Степан. Та що ж оце ти, віхтева затичко, влізла в чуже подвір'я, здіймаєш веремію, та ще й силуєш мовчати? Та я тебе без говту вкоськаю і цурку на губу накину!..

Писар. Ну-ну, животное! Не смій порочити! Роман (*до писаря*). А вам: зась!

Степан. Помела скільки не пороч, що воно в сажі, а воно знов лізтиме в каглу, бо на те воно помело!

Настя. Сам ти помело! (*До Романа*). Щоб і на подвір'ї моїм ти не з'являвся! Щоб око моє тебе не бачило!

Роман. Знаю, що мені там місця нема!

Степан. Романе, слухай сюди! Коха тебе Хведоска, нехай іде! А що мати варняка, то я того й вухом не веду!.. Дочко! Тобі з ним жити, а не нам! Чи так, стара?

Хотина. А вже ж!

Хведоска. Я сказала своє слово, тату, і сказала його твердо!

Степан. По-моєму: слова не вітер не пускай! Іди, Романе, до нас у прийми. Наша хатина хоч маненька, та правда в ній щиренька; хоч три ступні від покутя до порога, за те в ній тихо як у бога! Буде тісніш, стане тепліш!.. Ходімо, діти, в хату. Просимо і добрих людей; а лихим покуть на вигоні!

Настя. Не син ти мені, не син!

Роман. Я теж міркую, що я: обмін'яч!

Степан. Романе, не годиться так! „Чи отця твого і матір!...“ Свахо, не комизься, іди в хату!

Настя. Яка я тобі сваха? Щоб ти, й доки світ сонця, не діждав бачити мене у своїм хліві!.. Ой, сором!.. Тепер попада, та дячиха висміють мені очі!

Писар. Да, скандал! (*Степан і другі йдуть в хату, Настя і писар з двору*).

ЗАВІСА.

Яциха.

Висушили ті жінки,
Що не п'ють горілки.

*(Соцький тягне Яциху, вона почина опинатись, а далі
одбиватись, соцький збива з неї очіпок).*

ЯВА VIII.

Парубки і дівчата *(вибігають з реготом)*

Ось гляньте, братця, яка чудасія,
Яциха вхопила за чуба Мусія!
Ха-ха-ха, ха-ха-ха, от так молодиця,
Вона йому надає ляпасів по пиці!

Максим.

Ну ж, гукнем на все село,
Щоб від співів загуло
У соцького в голові,
Мов у п'яного чмелі!

Всі.

Ха-ха-ха, ха-ха-ха, у соцького в голові,
Ха-ха-ха... Мов у п'яного чмелі!
Нам сьогодні нагуляться,
Завтра будем прощаваться,
Завтра, братця не один
Із нас стане під аршин!

(Починаються танці).

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Середина Яцькової хати чепурна, але небагата. Справа піч, зліва
вхідні двері, по середині хати проти вікна стіл, далі мисник, жердка,
скриня і т. і. Смеркає, горить світло.

ЯВА I.

Галина *(сидячи біля вікна сумує)*

Ой у саду на вишенці
Соловейко щебетав;
Під вишнею козаченько
Дівчиноньку улещав:
„Не йди, мила, за другого,
Пожди мене молодого“.
Дівчинонька гірко плаче,
Соловейко все те баче—
Та щебече: тьох, тьох, тьох!
„Чого тужиш, чого плачеш,
Серце розриваєш?
Чи вже ж мене молодого
Не вірно кохаєш?
Не плач мила, я вернуся,
Тоді з тобою одружуся...“
Дівчинонька гірко плаче,
Соловейко все те баче... і т. д.
Не вернувся козаченько,
Помер на чужині,
Поховали чужі люди,
В чужій домовині.
А дівчина як зачула,

У садочок улинула,
Тужить в'яне, гірко плаче: і т. д.

Максим (*співа за вікном*).

Та попід мостом трава росте,
Щука хвилю гоне,
Товаришу, вірний брате,
Чом дівчина не говорить?

Галина.

Прийшов таки, а я сумую,
Прикинуся, мовби й не чую!

Максим.

Ой, дівчино моя мила,
Говори зо мною,
Як не будеш говорити,
Умру, серце, за тобою!

Галина.

Ні, не хочу більше дратувати,
На що жалю завдавати?
Ой ти умреш із вечора,
А я умру вранці,
Нехай же нас поховать,
З тобою, серце, в одній ямці!

(*При останніх двох стрічках входить Максим*).

ЯВА II.

Максим.

Галино, що я чую? Я серця не чую!
Промов же, промов же, ще словечко,
Нехай же заб'ється моє сердечко?

Галина.

Люблю, люблю, люблю!

Максим і Галина (*разом*)

Люблю тебе, ^{дівчино} _{козаче},

Прислухайсь, як серце у грудях скаче,
То ж від кохання, то ж не з розпуки,
Поможи нам, боженьку, зв'язати руки!

Максим.

Вірю тобі, моє серце,
А що скаже мати?
Не віддасть тебе за мене,
Бо я не багатий!

Галина.

Завтра стану я благи
Неньку свою люблю,
Щоб не силувала мене
Заміж за нелюба.

Максим і Галина (*разом*).

Люблю тебе, ^{дівчино} _{козаче}, і т. ін.

Галина.

Скоро вже й північня доба,
А матері і досі нема,
Пішли просо потовкти,
Пора б уже їм і прийти.

Максим (*наслуха*).

Стривай бо, ніби щось співа? (*Підбіга до вікна*).
Либонь, двоє.. Йдуть сюди!..

Галина.

Невже? Ох, лихо!

Максим.

Цить, Галю, тихо!
Світло, погаси мерщій,
Тай гайда звідціль хутчій!

Галина.

Не чуть?

Максим.

Ба йдуть! Ц-с, ц-с!
(Пішли)

ЯВА III.

Яцько, Стецько і Стецяха (співають за лаш-
тунками)

Та напиймося, родино,
Щоб нам жито родило,
І житечко, і овес,
Щоб зібрався рід увесь.
Свахо, відчиняй, та гостей впускай,
Ну ж бо, ворущись, устань, пробудись!

Яцько.

Жінко, відчиняй, та гостей впускай.
Чи ти, жінко, спиш? (Входять у хату).
От тобі книш!
Свате, це ви свічку погасили?

Стецько.

Ні!

Яцько.

Навождение!

Стецько.

Скушение!

Стецяха.

Попущение!

Яцько.

Темно в хаті, мов в печі,
А ну, свате, дужч кричи.

Стецько.

Гей, хто в хаті озовися,
Гей, хто у темній окликнися,

Та викришем вогню
Та засвітим свічку, не журися!

Яцько (спіткнувся на мішок і впав).

Стовкла, бачу, Химка просо,
Коли б не набити носа!

Стецько і Стецяха.

Куди нас ти притис?

Яцько.

Мов би в льоху темно.

Стецько і Стецяха.

Та нехай же тобі біс!

Яцько.

Не лайте даремно,
Намацаю зараз свічку,
А ти, свате, давай швидше шпичку!

Стецько.

Хто ж шанує так кумів?

Стецяха.

Певно, куме, ти здурів.

Яцько.

Не гнівайтесь, куми любі,
Зараз і порадою буде,
Тільки б мені знайти свічку,
А ти, свате, давай швидше шпичку!

Стецько.

Ой ти люба моя жінко,
Гайда краще ми до шинку.

Стецяха.

Яцько збився з панталику,
Наплюй, серце, йому в пику!

Яцько.

Ось, намацав, вже я свічку,
А ти, свате, давай швидше шпичку.

Стецько.

Та продав чоловік бугая...

Стециха.

Жінка корову й теля.
Ой, мужу, та напиймося,
Та покаймося,
З горілкою розпрощаймося.

Стецько.

Друже мій, я ж муж твій!

Стециха.

Дружино моя, я ж жона твоя!

Яцько.

Давай, давай, свате, шпичку,
Я засвітю свічку!

Стецько.

Та продав чоловік хату...

Стециха.

Жінка рогач і лопату,
Ой, мужу, та напиймося,
Та покаймося,
З горілкою розпрощаймося!

Стецько.

Друже мій, я ж муж твій!

Стециха.

Дружино моя, я ж жона твоя!

Яцько.

Давай, давай, свате, шпичку,
Я засвітю свічку.

Стецько.

Та продав чоловік овечат...

Стециха.

Жінка квочку і курчат,
Ой, мужу, та напиймося,
Та покаймося,
З горілкою розпрощаймося!

Стецько.

Друже мій, я ж муж твій!

Стециха.

Дружино моя, я ж жона твоя!

Яцько.

Давай, давай, свате, шпичку,
Я засвітю свічку!
(Стецько і Стециха виходять з хати)

Чого в хаті стало тихо?

Де ви, Стецьку і Стецихо?

Не чуть! Чи не мара, у льох мене це завела?

(Світить сірника).

Та це не свічка, а ломака! (Кида качалку).

Чи не бісова маряка,
Ач, чого тут натворила?

ЯВА IV.

Яциха. (За лаштунками)

Пику всю йому побила!

Яцько.

Стривай, це жінка галасає!

Яциха.

Де ж це мій Яцько блукає!
Колиб швидш вернувсь до хати,
Серце на йому зірвати!

Яцько.

Буде, Яцьку, лихо, сиди краще тихо!

Яциха.

Та щоб я та за Мусія
Свою Галю віддала,
Не загляне більш і в хату,
Прожену дрючком з двора,
І Яцькові задам чосу,
Натовчу, як кішку носом!

Яцько.

Ото гаспидська личина,
Начувайсь тепер чуприна.
От же йде вже, йде сюди,
Де сховатись від біди?
Куди, куди, куди?.. *(Бігає по хаті).*
Це чортячий льох, бо й піч
Та ще й тепленька.
А ну, Яцьку, лізь мершій,
Та лізь потихеньку. *(Вилазить на піч).*

Яциха *(вбіга).*

Ах ти гайдамако!
Ах ти розбішако!
Соцький, бач, велика птиця!
А що, з'їв ляща по пиці? *(Світе).*
Щож це в хаті нема Галі?
Вже всі люди полягали.

Яцько *(роздивляється).*

Моя хата, чи не диво!

Яциха.

Тільки в шиньку світло блима
Та в розправі ще блищить...
Де ж це Яцько?
Яцько *(засовується далі на піч).*
Яцько спить!

Яциха.

Хто там на печі?

Яцько.

Яцьку, мовчи!

Яциха.

Ну ж бо озовись?

Яцько.

Цить, не ворущись.

Яциха.

Чи це, Яцьку, ти? *(Дьорга його).*
Нужбо, швидше, пробудись,
Мій любий розмаю,
Чи давно ти спочиваєш,
А я тебе лаю?
Не гнівайся, мій ти мужу,
Що лаяла тебе дуже!

Яцько.

Ну тай спав же оце цупко! *(Позіха).*
Ти давно прийшла, голубко?

Яциха.

Чи ти знаєш, що вчинилось,
Я з Мусієм зараз билась!
Я на призьбі, бач, заснула,
А він, чортова мачула,
Причепився тай в розправу...
Хіба має він те право?

Яцько.

Казав тобі раз,
Казав тобі два,
Ой, не пий ти горілочки,
Бо зведе з ума!
А ти мене дорікаєш,
Сама ж щодня куликаєш!

Яциха.

Сватав Гальку, дзуски бісе,
Рябий канцур, дармовісе!..

Яцько.

Роби так, як я,
Пий, та не щодня,
А звичайно, в свято
Випий не багато.
А ти мене дорікаєш,
Сама ж щодня куликаєш!

Яциха.

Годі, годі вже повчать,
Пора тобі й замовчать!

Яцько.

Мовчи ти, то краще буде,
Скажеш слово—война буде!

Яциха.

Що? Спросоння ти, чи може з перепоя?
Чи довго будеш мене дратувати?
Я тебе протурю з хати!

(Кидається на нього з коцюбою, Яцько схопив макогона).

ЯВА V.

Мусій, Писар і два чоловіки.

Мусій.

Пане писарю, пиши протокола!

Писар.

Позвольте, сяду я за стола?
Во-первих, што писать?

Мусій.

Я зараз буду дихтувать.

Пиши: За чуба соцького вхопила
І присульствіє з джергета збила!

Писар.

Який закон тут підвести?

Мусій.

Щоб зараз різок принести,
Оттут гарненько розіп'ять,
Тай всипать двадцять п'ять!

Яцько і Яциха.

По якому праву?

Мусій.

Це не вам питать,
Ні слова, мовчать!..
Прийдете в розправу,
Там і прочитаєм,
Перше ж відшмагаєм.
Писарю, пиши!

Писар.

Во-первих, што писать?

Мусій.

Як тобі не знать?

Писар.

Положим, знаю во-первих,
Но што же будеть во-вторих?

Мусій.

Беріть Яциху, розіпніть! *(Галина входе).*

Галина.

Люди добрі, подождіте,
Не соромте неньки, (2)
При старості літ!
Візьміть краще, замість неньки,

Мене розіпніть.
За матір не страшно
І життя згубити!

Писар.

Во-первих, што пи́сать?

Мусій. Пиши так. Якщо Яциха согласная віддять
заміж свою дочку Галину, за пана соцького Мусія,
тобто за мене, то я Яцисі, вибачаю!

Писар. Цього закона я не знаю. (*Входить Максим*).

Максим (*тихо Мусію*). Пане соцький, відкиньтесь
від Галини, коли вам шкода своїх ребер, нас тут зі-
бралось більш півсотні... А за таку честь, я вам роб-
лю ось яку честь: кличу вас до себе за старосту!

ЯВА VI.

Входять парубки і дівчата.

Мусій.

А чого сюди зібрались,
Чи я вам ще не казав,
Чи бамаги не читав,
Щоб вночі ви не тинялись?
Геть, зараз звідціль, геть!
Геть, кажу вам, геть!

Хор.

Ой ти, брате, ти Мусію,
Чи бачив ти, чудасію,
Що чоловік за столом,
Пошив кожух постолом?
Ай да Мусій, ай да чудасій!

Мусій.

Геть, кажу вам, звідціль, геть!

Хор.

Ой ти брате, ти Мусію
Чи бачив ти чудасію:

Що чоловік за хатою,
Ловив рибу лопатою?
Ай да Мусій, ай да чудасій!

Мусій.

Я соцький тут, кому завгодно,
Зараз одведу в холодну!

Хор.

Який соцький ти без бляхи!
Геть же, швидше на всі шляхи,
Геть же, к бісу убирайся,
В другий раз не попадайся,
На цей раз іди небитий. (*Дражнять*).
Гар-гар-гар, який сердитий!

Мусій.

Таке поношення!

Я зараз напишу отношение, прошение, доношение!
(*Його і писаря випихають*).

Яциха.

Мене ти, доню, захистила,
Від сорому і від зневаги,
Цілком ти серце полонила,
І я не маю більш зваги:
Хто до мислі — йди за того,
Не суши ти серця свого!

Галина. (*бере за руку Максима*).

Це ж той, мамо, соловейко,
Що в садочку щебетав,
Це ж той, тату, козаченько,
Що зо сну мене жахав.

Максим.

Це ж та сиза голубонька,
Що я з нею воркував,
Це ж та люба дівчинонька,
Що я щиро покохав!

Максим і Галина.

Спаруйте нас до купоньки,
Щоб щастя ми зазнали,
Та щоб усі добрі люди,
На нас дивували!

(Хор удруге співа ці ж слова, Максим і Галина кланяються батькові і матері по тричі в ноги. Перед цим Яциха, порадившись з Яцьком, бере рушник і простила долі, а Яцько бере хліб і благословля).

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Та ж хата, перед вікном стіл, кругом лави, за столом Галина, прибрана по весільному, кругом всі дружки, на столі гільце, коровай і страва.

ЯВА I.

Галина, дружки, Яцько і Яциха.

Дружки.

Гусла гудуть,
У двір ідуть,
Та рано, рано
Та ранесенько!
Та наряджайся,
Дівко Галино,
Та рано, рано і т. д.

Ганна.

Ну ж, Галино, уставай,
Гостей дорогих вітай,
Молодого з боярами,
Світилоньку із свашками!

Яцько і Яциха.

Вже бояри біля воріт зупиняються,
Вже зовиці у світилоньку задивляються!

Дружки.

А вже гості на перемості,
А Галина не йме віри.

До бога рученьки зносить,
Свого батенька просить.

Галина.

Заховай мене, ти мій батеньку,
За стіни кам'яні,
Обсади ж мене, ти мій батеньку,
Запашненьким василечком.

Яцько і Яциха.

Сховаю тебе, донечко моя,
За столи тесові,
Обсажу тебе, донечко моя,
Пишними дружками,
Обмию тебе, донечко моя,
Дрібненькими слізоньками!

Дружки.

Грайте музики, грайте,
Та в двір не в'їжджайте,
Ще ж Галина не ваша, а наша,
Бо ще ж вона тай незряжена,
На посаді не посажена!

Гості (на подвір'ї).

Ой доки ми та стоятимем,
Сиру землю та топтатимем,
Червоними чобіточками,
Золотими підківочками.

Дружки.

А у сінечках три верхи
Та нікуди Максимові ввійти,
Треба йому соколоньком летіти,
Щоб біля Галини сидіти.

(За лаштунками)

Пусти, свате, в хату,
Тут нас не багато,
Четверо, чи п'ятеро,

А всіх дев'ятеро;
А як же ми оглянемося,
То і в хату не вберемося.

Яцько і Яциха.

Годі-бо вам гостей дратувати,
Пора вже їх гречно частувати.

Дружки.

Просимо, бояри, в хату,
Годі травицю топтати,
Червоними чобітками,
Золотими підківками.

Яцько.

Просимо в господу вступити,
Хліба-соли поїсти,
І меду-вина попиту.

ЯВА II.

Мусій (старостою), за ним світилка, потім Максим,
2-й староста, бояри і гості.

Мусій.

Як маємо гризтись та сваритись,
Давайте будемо краще мириться,
Чи так, Яцьку, та Яцихо? (Частує).

Яцько.

Як так, то й так!

Яциха.

Авже ж що так!

Всі.

Нехай тій сварці лихо!

Мусій.

Вірте, свати, що я не ворог вам,
Весілля на славу спорядкую сам.
Чи так, Яцьку, та Яцихо? і т. д.

Підстароста.

Старосто, пане підстаросто.

Мусій.

А ми раді слухати!

Підстароста.

Благословіть молодому в господа вступити,
молоду звеселити? Раз!

Мусій.

Бог благословить!

Підстароста.

І вдруге?

Мусій.

Бог благословить!

Підстароста.

І втретє?

Мусій.

Бог благословить! Всі три рази бог благословить!

Дружки.

Ой ішов Максим на посад,
Зустріча його господь сам,
З долею щасливою,
З доброю годиною!

Дружки.

Здвинулися стіни, як бояри сіли,
Ще гірше здвинуться, як горілки нап'ються.
Ой ви, старости, ви люди статецькії,
А ви, бояри, ви сини отецькії,
Де ж ви, старости, коників здобували,
А ви, бояри, жупанів позичали?

Старости і бояри.

Ой ви, дружечки, ви наші голубочки,
Десь ви, дружечки, сорому не маєте,
А що ви бо нас за коней питаєте?
Забарила нас та Максимова мати,
Ласкавими словами,
Солодкими медами,
Білими калачами,
Виряжала нас
З скрипками, з цимбалами.

1-ша дружка.

Світилочко панно,
Вечеряй ти з нами,
Та не будь така пишна,
Як у саду вишня.

Світилка.

Ой, якби ж я панна,
Не сиділа б з вами,
Сиділа б з панами,
З кращими, як з вами,
Не веліла мати,
З вами вечеряти,
А веліла мати
З вами погуляти! (Сіла за стіл).

Дружки.

Од столу до припічка,
Утоптана доріжечка,
Матінка утоптала,
Вечеряти подавала.

Галина і Максим (кляняються).

Частуй, батеньку, частуй,
Щастям, долею даруй,
А як же ^яжива ^{буду}
 ^{вона} ^{буде}
^я тебе не ^{забуду}
^{вона} ^{забуде}.

Дружки.

Ой ходила та Галина по городу,
Та садила сад виноград із приходу,
Та й забула ворітечка зачинити,
Та й мусіла свого батенька розбудити.

Галина.

А я ж тобі низенько уклонюся,
Дрібненькими слізеньками умиюся.
Піду, піду, мій батеньку, та й від тебе,
Зостанеться рута-мята вся у тебе.

Дружки.

Старосто старесенький,
Голубчик сивесенький,
Виведи нас із хати
Надвір погуляти,
Виведи із за-столу
У хатиноньку простору.

Мусій.

Чи не криві ви, чи не горбаті,
Чи вмієте хоч потанцювати.

Дружки.

Ми не криві, ми не горбаті,
Уміємо танцювати,
Ударимо підківками,
Заморгаєм брівоньками,
Пане старосто,
Пане підстаросто,
Вутка йде, вутенят веде:
І на рясочку і на попасочку,
На холодную водицю,
На зеленую травичю.

Максим і Галина.

Просим дорогих гостей,
За стіл захожати,
Нашого хліба соли,
Досить уживати.

Чим бог послав, годуйтеся,
Нашим щастям дивуйтеся.
Всьому роду вклоняємось,
Просим веселитись,
До нашого ублагання
Серцем прихилитись.
Чим бог послав... і т. д.

Мусій.

Розступіться, миряни,
Молодята погуляють:
Сьогодні досхоchu нагулятись,
Завтра рано до вінця споряжатись.
Свати, діди, батьки,
Сідайте за чарки,
Сідайте за стіл в ряд,
Кохайтесь на молодят.

Всі.

Музики, починайте грати!

Мусій.

Наливайте чарки, свате!

Всі.

Грайте скрипки і цимбали,
Гудіть баси на пропалє!

Дружка.

Нум, дружечки, нум, сестрички,
Паруймося,
У Галини, на весіллі,
Натанцюймося!
Це ж останнє її дівуваннячко,
Завтра прийде з нею розставаннячко.

Всі.

Ну ж, гукнемо на все село
Та виведем голосніш,
Грайте музики дрібніш!

Ой полола горлиця лободу, лободу,
 Та послала припотня по воду, по воду,
 Лети, лети, припотню, не барись,
 На чужі голубоньки не дивись!
 Летів, летів, припотень та й втомивсь,
 На півшляху доріженьки зупинивсь,
 А на тее горлиця не дбає,
 Ледацюгу припотня все лає.

Бодай тобі припотню сто бісів,
 Що полетів по водицю та й засів,
 Я ж тобі чубчикок обскубу,
 Я ж тобі крилечка обірву!

Вже не будеш більше ти літати,
 Та чужії горлиці кохати,
 Сидітимеш у куточку на печі,
 Та їстимеш гречанії калачі!

(Після співу боярин з дружскою танцюють).

ЗАВІСА.

М. Л. Кропивницький
 в ролі Захарка Лободи („Зайдиголова“)
 1890 р.

ЗАЙДИГОЛОВА

Драма у 5-ти діях

ЛИЦЕДІ:

Захарко Лобода, заможний селянин.
 Гапка, його жінка.
 Митрофан, старший її син, жонатий.
 Василь, менший син, парубок, потім жонатий.
 Домаха, дівчина, в 3-й дії жінка Василя.
 Лукія, дівчина, в 3-й дії молодиця.
 Карпо, жонатий чоловік, середніх літ.
 Палажка, удова середніх літ.
 Агапон, шинкар.
 Вівдя, його жінка.
 Степанида (Стехванія), їх дочка.
 Медзеря } чоловіки, середніх літ, свати.
 Канупір }
 Михайло } парубки.
 Пилип }
 1-й парубок.
 2-й парубок.
 1-я молодиця.
 2-я молодиця.
 Соцький, поняті, парубки, дівчата і народ.
 Діється на селі.

ДІЯ ПЕРША.

Село. На першій плані вулиця впоперек через кін: з правого боку, поруч, дві хати: перша з одним димарем, друга з двома; далі — по вітки, загопи, клуня і т. п. В глибині кону — левада, садки, верби очерет. На кону сутеніє. Діється восени.

ЯВА I.

Василь іде вулицею, співаючи:

Поламалась поличка у плузі,
 Та чогось моя голівонька в тузі.
 А чи мені поличку тесати,
 А чи до дівчини на всю ніч чухрати?
 Ой накіну свитину на спину,
 Таки до дівчини на всю ніч полину.

(Зупиняється посеред шляху). Ще не зовсім стемніло, а мені вже й не сидиться у подвір'ї. Це, певно, Лукія нарочито мені поробила таке, що притьмом тягне мене до неї. Отак колись тягло мене до Домахи. Тепер від Домахи трохи одвернуло, а до Лукії силою веде! Осьдечки й хата Домашина, а мені про неї не наче зовсім байдуже. А перш, як один вечір не побачусь з нею, то вже й ніч здається мені довгою та нудною; а потім цілісінський день нудю світом та блукаю, мов неприкаяний: ні до роботи, ні до їжі, ні до чого не бере охота... А тепер от сам бачу, що вже зовсім не те. Оце тільки зараз, як згадав про неї, то ніби трохи защемило і лоскотно стало в грудях. Кохав таки я Домаху, здорово кохав! Так кохав, що навряд чи те кохання й минеться. Навдаху, щоб так легко забулося,

згадуватиметься таки. На який час може й зацікавлює, а потім і згадається... Посилали мене мати до ворожки, щоб відшептала від Домахи... Відшептала, та не зовсім. Коли б Домаха веселішою була, коли б вона була такою, як Лукія, то я ніколи й не подумав би про другу дівчину і ніщо не одвернуло б від неї. А тепер тягне мене до Лукії! Як побалакав з нею, так і засіла мені в думки!.. Коли б мати гарненько вдивилися в Лукію, либонь, не силували б мене сватати Степаниду шинкареву. Присікуються щодня та гризуть голову: сватай, тай сватай Степаниду! Степанида нічого собі дівчина і до мене аж палахтить: як не бачу її, то й байдуже, а до Лукії мов за руку веде. Прямо напад! А Степанида хитра! Як тільки зустрінься, то мов навмисне моргає на мене. От, що вона звичайна, так це правда! Не каже на мене: Василь, а Васильом Захаровичем величає! Ух, і Лукія хитра! А котра з них хитріша, так розбери? Позавчора зустрів Лукію на річці, прала сорочки. Ну й дівчина ж! Як вона ловко співає, та як тонко та голосно виводить, аж неначе той голос у грудях тобі дзвенить. Домаха так не заспіває, куди їй! Домаха все жалібних співає, а Лукія голосних. Коли б мати силували мене сватати Лукію, то я б з радістю. Позавчора йду берегом, чую щось співає, глянув, аж то вона пере сорочки, я й підійшов до неї... Ну й гостра ж на мову! На нашій кутку таких дівчат і заводу нема. Як гляне, як поведе очима, як знизить плечима, то так тобі в очах і затуманіє і нічого не бачиш, окрім її однієї. Поломня, а не дівка!..

ЯВА II.

Лукія йде вулицею від левади з відрами.

Василь (побачив її). О! Лукіє! Відкіля це ти з'явилася?

Лукія. Відкіля надумаю, відтіля й з'явлюсь. З неба зіркою впаду, з води рибкою зирну, така вже собі зародилася!

Василь. Ти й справді чи не відьомського кодла?

Лукія. Хіба вже затуманила тобі світ? Ой, лишенько! І не встереглася! (Регоче).

Василь. Дзига! Ні, справді, відкіля це йдеш?

Лукія. Так і є, що вже зовсім засліпило серцю! (Показує очима на відра). Адже бачиш, що не з гулянки.

Василь. Та бачу. (Не знає, що сказати). Дай води напитись.

Лукія. Хіба так дуже пашиє у тельбухах? Напийся. (Сміється).

Василь (п'ючи). Чому ж не кажеш: доброго здоров'ячка пивши?

Лукія (усміхається). Щоб не захлебнувся з радощів, що мене вздрів, ще й гинеш!

Василь. А тобі жаль би було?

Лукія. І-і, господи, шкодувала б! Так з жалю опуюю й гримнулася б об шлях. (Регоче).

Василь. Дурисвітка!

Лукія. Не віриш? Ой заплачу! Не задавай серцю жалю, бо розіллюся, як річенька, сльозами.

Василь. Ой, не глузуй!

Лукія. Доки весела — глузую, а обгорне сум — плакатиму.

Василь. За ким?

Лукія. Не за тобою... За тобою інша плакатиме

Василь. Що-о?

Лукія. Не шокай, щоб згодом не захтокав!

Василь. Чого на наш куток по воду прийшла?

Лукія. Тут вода солодша! А може когось хотіла бачити...

Василь. Навряд, щоб тут був такий.

Лукія. Ба, є! Є такий, що поведу бровами — побіжить цуциком услід; скину очима — зіпнеться на лапки й потанцює!..

Василь. Та хто ж він?

Лукія. Бач, вже й захтокав... Цю-цю, ня!

Василь. Ач яка!.. Лукіє, чуєш, піду і я з тобою!

Лукія. А цибал!

Василь. Та ну-бо, не дурій!

Лукія. Доки дійдеш, геть воду вихлебчеш. Преподобник!

Василь. Я прийду, як стемніє... Вийдеш?

Лукія. Не охота.

Василь. Царемонна! *(Помовчав)*. Чуєш, вийдеш?

Лукія. Мороз великий на дворі, боюся замерзти від твоїх палких речей. Ач яка мармуза!

Василь. Біс, а не дівка!

Лукія. Глянься у воду на свою вроду, то побачиш, що й сам з чортом схожий! Хорошун!

Василь. Де ти ночуєш? у клуні, чи в коморі?

Лукія. У куточку, на кілочку!

Василь. Ні, справді!

Лукія. Напийся швидш погожої водиці, бач як розжеврівся!..

Василь. А як безпечніш прокрастись: через леваду, чи через тік?

Лукія. Через вікно, або через димар.

Василь. Хіба я злодій? Я пройду через леваду.

Лукія. В леваді капусту поламаєш, а як прямуватимеш через тік, почують вуха, буде ногам лихо!

Василь. У мене ноги прудкі.

Лукія. Очі прудчіш! *(Іде)*.

Василь. Скажи-ж, хоч прощай!

Лукія. Не було здрастуй, не буде й прощай! *(Регоче)*.

Василь. У, біс!

Лукія. Красун, мов намальований. Патрет!

Василь. Ой, хитра!

Лукія. Еге ж, як іду, то й хитаюся!

Василь. Постій бо ще, побалакаємо.

Лукія. Цікавого нічого не скажеш, а нецікаве й дома обридло! *(Пішла)*.

Василь. О, оглянулася! Їй-богу, моргає. Що? Кажі бо дужч, не чую! Прийти?

Лукія *(за лаштунками)*. Цю-цю, кучерявий!

Василь. Жартовлива!

Лукія *(співа)*. „Ой вербо, вербо кучерява,
Хто тобі, вербо, кучері звив?..“

Василь. Ач, як заляскотала, аж луна пішла! Коли б швидш стемніло, піду до неї! Аж у грудях клеко-тить, так тягне! Гуляй, парень, доки в тебе воля є!.. Що буде, то буде, а піду таки до Лукії! *(Пішов)*.

ЯВА ІІІ.

Домаха виходить з подвір'я.

Домаха *(прислухається)*. Куди ж він подівся? Думала, на тік пішов, побігла туди, — нема. То ж він співав, то його голос я чула. Куди ж пройшов? Чи не погнав волів до річки? *(Дивиться в глибину кона)*. Ні, біля річки нема! Бачу, бачу вже добре своє лихо і як не силкуюсь відвернути від нього погляд, а воно наскрізь пронизує!.. *(Зідхнула)*. Бодай вже тобі, Василю, так легко співалося, як мені дихається.

ЯВА ІV.

Карпо виходє з сусідньої хати.

Карпо. Добри вечір, Домахо!

Домаха. Здрастуй, Карпе!

Карпо *(підходе)*. Чого така невесела?

Домаха. Так собі... ніби й не знаєш?.. Не стільки, Карпе, смутку, скільки думок... думки дуже посідають!

Карпо. І смуток не загається, прийде, хоч і не клич його, сам насуне. Воно так і мусіло скоїтись, бо як же інакше?..

Домаха. За віщо ж, Карпе?

Карпо. Віддала ти йому душу, а він за те й залишив тебе. А ти думаєш за що інше?

Домаха. Може ще й не залишив?

Карпо. Давно вже не ти йому на думці.

Домаха. Хто ж така?

Карпо. А я почім знаю?

Домаха. Не дратуй, Карпе, серця, думаєш легко? Не сила моя перебути розлучення!..

Карпо. Хоч і не сила, а мусиш силкуватись.

Домаха. А як не осилю, і та боротьба штовхне мене в кручу, або на гиляку?

Карпо. І так трапляється!

Домаха. А чи мусить же воно так траплятись?

Карпо. Мусить, чи ні, це інша річ.

Домаха. Почім ти постерегаєш, що Василь залишив мене?

Карпо. Я те кажу, що бачу. А сама б то ти того й не бачиш?

Домаха. Одна думка з жалю умліває, а друга надією живе. Не так мені шкода самої себе, як шкода свого серця. *(Сіла, схиливши голову на руки).*

Карпо. З серцем найтяжче порозумітись: не слухняне!

Домаха. Як після цього в світі жити, кому вірити?

Карпо. Мабуть так вже воно скрізь у миру коїтсья, що де люди, там і горе. Одна надія на талан, якщо він у тебе є. *(Сіда біля неї).*

Домаха. Либонь, нема його у мене?

Карпо. А кажуть, що господь на кожного долю посилає талан, тільки що інший і по-вік його не натрапить.

Домаха. Більш года кохалися, більш года! Слова лихого ніколи від нього не почула, вірила йому... вповала... Може батько, або мати неволять його брати другу?

Карпо. Либонь.

Домаха. Справді? Ти це чув?

Карпо. Одначе мені пора вже волів на пашу гнати! *(Встає).*

Домаха. Стривай, не йди, ще дай душу одвести... Тобі жаль мене, Карпе, правда? Через те й не хочеш сказати, що чув про Василя?..

Карпо. Одне скажу. Дивина у світі коїтсья, ще й яка дивина!

Домаха *(помовчала)*. Від чого іноді, Карпе, як стисне журба, то й хата й подвір'я здаються такими тісними, мов вони ще гірш тебе стискають, мов не стане чим і дихать, і в ту хвилю хотілося б втекти куди-не-

будь далеко-далеко і з хати і з села, щоб чутки і вістки пощезли, щоб і люди забули об тобі? Я іноді думаю собі: коли б мені крилечка, полетіла б я високо-високо, аж до найвищої зірочки і звідти дивилася б на божий мир і ні на кого б не нарікала, усім-усім людям прохала б у господа щасливої доленьки. Бачиш ген оту ясну зірочку? аж до неї полетіла б...

Карпо. Коли серце почува, що воно сиротіє, то й порива його далі від людей.

Домаха. Певно, що так; ти вже перебув таке лихо...

Карпо. Перебув? *(Зідхнув)*. А вже ж що перебув... Перегоріло й погасло, то не варто про нього й згадувати!..

Домаха. Ти казав якось, що в степу розкидав свою тугу?

Карпо. В чистім полі і думкам воля і сльозам простор...

Домаха. Коли б і я змогла так передужати себе?..

Карпо. Посилкуйся!.. Я колись був хазяїном. Ти тоді ще малою була, може й не пам'ятаєш? Був хазяїном, та ще й не абияким; була і хата своя, було і в хаті, і в оборі... А навіщо тепер мені та хата? Щоб було де горобцям та мишам плодитись?.. Хата біла, та стіна німа, то ще сумніш в своїй хаті, ніж в чужій загаті!..

Домаха. За віщо, Карпе, покинула тебе Пріська?

Карпо. За віщо? Спитай чоловіка, котрий вчора нагодував злодія, за віщо той злодій сьогодні украв у нього коняку? Скаже: „за хліб, за сіль, та за ласку!..“

Домаха. Ти догоджав Прісьці?

Карпо. Годив, як лихий болячці.

Домаха. Може й мене Василь через те зацурав, що догоджала йому?

Карпо. А хто його зна! Пріська була одинокою, тинялася по чужих хатах попихачем, я теж виріс під чужим припічком, змалку сам собі. Запала мені в око... якось зустрілися, йдучи з гробовиці, розбалакались: „бери мене, каже, Карпе, буду тобі вірною і покірною!“ Я, не довго думавши, й оженився. Не пройшло

й року, як почала нудитись. Спитаю: чого? Мовчить. Хочу приголубити її — вона, як кам'яна: а далі й одрубала: „не кохала, каже, я тебе ніколи і не вповала кохати; а що обридли мені злидні, через те й пішла за тебе!..“

Домаха. І як таки не кохаючи йти заміж?

Карпо. Та каже ж, що злидні присилювали.

Домаха. Ти дуже її кохав?

Карпо (зідхнув). Минулося.

Домаха. Правду кажеш, Карпе, що „де серце, там і лихо“! (Помовчала). А що як Пріська знов вернеться, ти не проженеш її від себе?

Карпо. Не вернеться... Не хотів бамаги їй дати, і люди раjali: „вихворости“, кажуть, „гарненько, схаметься“. Я не послухав людей, подумав: силою не вдержиш, нехай краще йде з очей, легше обом буде!..

Домаха. Не гаразд Пріська вчинила!

Карпо. Не я один у миру бідкаюсь, то й не ремствую. Скрізь, куди оком не скинь, скрізь лихо стискує людей... (Помовчав). І вчора Василь не приходив?

Домаха. І очей не навернув. Оце зараз кудись пройшов вулицею, ще й голос подав, ніби дратував. Куди він пішов?

Карпо. Туди, куди повела дурна голова!

Домаха. А як божився, як присягався...

Карпо. Іншій людині забожиться, як рукою махнуть. Хто зугарен доладу белькотати та засліплювати очі, того більш і слухають, і слово такого белькотуна завжди зверху.

ЯВА V.

Палажка з'являється з-за тину.

Палажка (у бік). Он як любенько балакають! (Голосно). Хто язиком грає, той і шану має! Добри вечір!

Карпо (кивнув головою). Ач як тихо підкралася!

Палажка. Карпе, голубчику!

Карпо. Знов тієї ж? От бачиш: зроби тобі раз щонебудь, то вже вдруге і не відчепишся!

Палажка. В останній раз.

Карпо. Це я щодня чую. Скажи щонебудь новіше...

Палажка. Сам подумай, де ж я її пастиму?

Карпо. Ну, а як хазяїн знов постереже, що на його стернях пасу твою телицю, то знов муситиму йому тиждень, або й більш, набувать?

Палажка. Я вже тобі папушу тютюну куплю! Завтра пожену її в базар, продам. Хай їй абищо, продам!

Карпо. Давно вже ти її продаєш. Та що з тобою вдієш? Вижени її зараз на слободу, звідти й займу; а вдосвіта пережену на громадську толоку. Та хоч нікому не хвались. Язик у тебе, як лопата!

Палажка. Щоб мене цей та той побив, коли я хоч кому словечко. Дай тобі, боже, здоров'ячка! Я знаю, що ти добренький! Я тобі завтра куплю папушу тютюну.

Карпо. Не треба мені твого тютюну.

Палажка. Чули дивину? І що воно тільки в світі божому далі коїтиметься? Остап Махтейчуків кохав Ганну, з Лепестиною гуляв, а Секлету посватав!..

Домаха. Невже?

Палажка. Оце туж-туж повернувся з рушниками, сама бачила! Пішов до Ганни з старостами, а Ганнин батько й каже: „не віддамо! Ми без неї зостанемось, як без рук; ми її вигодували і до пуття довели, нехай спершу на нас відробе!..“ Остап, за одним заходом, у другу хату, до Лепестини. А Лепестинин батько й одрізав: поклади сорок карбованців на стіл, тоді й бери її. За якого я, каже, дідька справлятиму весілля? І де б той Остап взяв таку суму? Сорок карбованців, тож гроші!.. А в нього тільки, мовляв, худоби, що чорні брови. Тоді Остап з пересердя зараз шусть до Секлети, а там зразу й подавали рушники. Ще б не подавали? Секлетин батько радніший за кого б не віддати Секлету, аби випхати мерщій з хати, бо дівка вже підстаркувата, зовсім дохожала...

Домаха. І як таки сватати таку, про котру навіть і в головах собі не покладав? Та й Секлета, як таки так, не думаючи?

Палажка. Буде ще тих думок повна голова, як вийде заміж; остогидіють ті думки! Ти через що так міркуєш? Через те, що у вас яка сім'я: ти та батько. Тобі й можна вередувати. А там де сім'ї як полови, а дівчорі як каші, не остогидіє хіба товктись від зорі до зорі, пеклуватись за всіма? Підеш, з досади підеш, заплуштивши очі, за першого, котрий лучиться. Хоч гірше буде, та інше (*Голос за лаштунками*: „Карпе, а де ти? жени вже худобу на пашу, бунтується, геть загату рознесе“). Хазяїн вже гука.

Карпо (*відгукується*). Ось я зараз! (*До Палажки*). Виганай вже мерщій телицю!

Палажка. Прощайте! (*Побігла*).

Карпо (*сміється*). Цокотуха! Достометна сорока білобока: наскрекотала, наскрекотала, що й в дві пригорщі не захопиш. Друга б засумувала, або задурилася, мавши тільки й достатків, що обідрану хату та телицю: четверо дітей як ті пуп'янки, одно-одному й води не зугарне подати, а вона...

Домаха. Ти їй і гроші позичаєш?

Карпо. Це вже моє діло. Оце зараз піду, та як вийду на могилу, розкладу собі вогнище, ляжу, та й буду думати.

Домаха. Про віщо?

Карпо. Може й про тебе... Я що раз, як стану на могилі, як погляну навкруги, на простор, зараз так і вкриють мене думки, обсядуть як та галіч, часом так забунтують, що й ради їм не даси!.. Думки бунтують, а я собі мугичу та мимрю під ніс... Мугикаючи, іноді й пісню складу, і голоса до неї виведу і слова підладнаю... І хто його зна, відкіля той голос і ті слова візьмуться? Чи їх вітер навіє, чи нічка нажене? Та ще іноді так щільно припадуть до голосу, ніби я ту пісню не сам склав, а від когось чув її. Наспівуюсь уволу, тоді все в мені зацікавлює і легко дихнеться...

Домаха. Що ти про мене думатимеш?

Карпо (*дивиться на неї*). А те, що дурний твій Василь. Він не бачить, яке у тебе серце!.. (*Пішов співаючи*: „Та хто лиха не знає, та нехай він мене питає“).

Домаха (*сама*). Кажеш: „не баче Василь, яке у

мене серце“. Василеві воно не потрібне... Вразі серцеві, зневага кохання, — завіщо? Вже краще прийшов би та в вічі сказав, ніж так обманюючи та виховуючись... (*Помовчала*). Як сумно самій! З Карпом хоч тугу розіб'єш... (*Задумалася*). Не дїждуся, мабуть, його сьогодні. (*Тихо співа*):

Чого ж тая хмелинонька

На тиночок похилилася,

Чого ж тая дівчинонька

Та тяженько засмутилася?

Ой, хмелю мій, хмелю,

Рясний та зелений!

Усі квітки рясно цвітуть,

Хмелинонька похилиється,

Всі подружки в щасті живуть,

З мене доля насміхається.

Ой, хмелю ж мій, хмелю,

Рясний та зелений! (*Пішла в хату*).

ЯВА VI.

Гапка і Вівдя проходять вулицею.

Гапка. Це ж вже я так нагостювалася у вас, так нагостювалася... спасибі! Добренько вам, аж зазидки беруть, що свій шиньочок маєте: коли схочете, тоді й почаствуетеся і добрих людей пошануете!..

Вівдя. Важко, голубонько, і в цій ділі. Господи, як чижало! Вже як віддамо свою Степанію заміж, то зятєві і шиньочок передамо. Бо мій старий небезпременно наважається переїхати в містечко та завести там крамницю, або постояльній двір. Тут нема йому простору, не та кумерція! А шиньок віддамо зятєві в придане за дочкою. А що мені, голубонько, спротивилося село, той господи, як спротивилося!

Гапка. Вже правда, як меж такими людодіями жити, як наші селяни, то краще світ за очі.

Вівдя. І Стехванія наша скільки разів казала: „Мамашо! Нема мені тут кумпанії, ні з ким мені розволікатися!“ А тепер вже дівча закохалося у вашім Василеві. Так таки й каже: „красявчик мій“. Що ж, вона

у нас одна! Бачите, я вам прямо кажу, щоб ви знали. Перебалакайте з своїм старим та з Василем. Вона у нас одна, то нехай і буде по її волі. Закохалася канальська баришня; страшно, щоб з розпуки на себе ручок не наложила! Оце, сидить, сидить та й каже: „що коли б, мамонька, надіти на Василя Захаровича сердука, або спінжака, правда красявчик би був?“ Понаравила вона вашого Василя, он як понаравила!

Гапка. І справді, як одягти Василя у городське, пристало б!

Вівдя. Ми вже й хваїтона придбали за для Стехвані, щоб у хваїтонові їздила. Їздять же у хваїтонові прикачки, посесори... Агапон взяв у одного панка за довг хваїтона і дешево взяв. Яка мені притичина трапилась з тим хваїтоном! Звісно, воно ще первина. У ту неділю зібралися ми з Стехванією до церкви, а тут, голубонько, дощ як сипоньоть. Стехванія в одну душу: нехай запряжуть хваїтона, бо я, каже, не поїду до церкви під зонтиком і в підмастоні, та на повозці. Отож і поїхали ми з нею у хваїтонові. Під'їздимо до церкви, Стехванія й каже: „злазьте, мамонько!“ А я, голубонько, кажу ж вам, що воно ще первина — не потрапила куди лізти, не одщепнула хвартуха у хваїтонові, та й лізу через хвартух у ту дірку, що між хвартухом і поверхом; тільки що долізла до половини та хотіла вхопитись за щонебудь руками, як посковзнуся, як шелесну сторч, так в болото і полетіла!.. Тут люди як зарепо-чуть, як почали тюкати!..

Гапка. А звісно тюкатимуть, з заздрощів тюкати-муть! І не доведи, господи, який у нас заздрісний народ!

Вівдя. Але, голубонько, з посміху люди бувають.

Гапка. Авжеж! Щасливий той буде, кого візьмете собі за зятя: вічний шматок хліба та ще й який шматок!

Вівдя. Не легко він, голубонько, й достається. Клопоту, клопоту з тим ділом!.. Чижало, вочень чижало...

Гапка. А як же! Воно хоч і по п'яному ділові, а без клопів не можна.

Вівдя. На кожного треба потрапити! Іншому така хвінтінель улізе в голову, що й... П'є, п'є, а далі й

почне вередувать: не міцна, каже, горілка! Давай міцнішої, бо піду у другий шиньок. Тут вже й мусиш підмішувати: чи там гімбірю, чи паприки, чи часнику, або й тютюну підмішаєш... Не можна, голубонько, треба біля нього клопотатись... Одному - другому не догодиш, то вже й вбиток! От моя Стехванія, та вже буде достометною шинькаркою, зна, до кого як підійти і підлабузнитись. Бо даром чотири роки служила в городі при ростирації.

Гапка. Що вже приємна ваша Степанида, така вже приємна!

Вівдя. В городі, голубонько, набралася усяких приємностей. Я вже й не знаю, до кого мені її й прирівняти? По розмові, хіба до попівен, по одежі — до посесорші; а що вже по приємностях!..

ЯВА VII.

Домаха з'являється і слуха.

Гапка. Коли б, серденько, скоїлося так, як ми з вами вповаємо! Я певна, що Василь мені скориться.

Домаха (у бік). Що таке?

Гапка. От тільки за свого старого не знаю.

Вівдя. Як це ви, голубонько, прожили вік з своїм Захарком, а не зуміли його замордати? Щоб мій чоловік та не робив по-моєму? Жінка повинна бути головою у господі.

Гапка. Так би то воно мусіло бути, та ба!..

Вівдя. А що син ваш, то вже він мусить вам без супереки скоритись; мезинчик же, та ще й мазунчик?

Гапка. Та ще й який мазунчик!

Вівдя. Як вже й діти, борони боже, підуть упоперек родителям, то краще їх маненькими потруїти!..

Гапка. Якийсь, серденько, дивний тепер світ настав. От старший син, Митрохван, по своїй волі оженився. І знов дочка, Мокрина, віддалася за злидня... А як я не хотіла, як вговорювала... Ох, серденько, дивний світ настав!

Вівдя. Одна у нас Стехванія, як сонце в небі.

Кого понаравила, нехай за того і йде. І я таки люблю гарних парубків. На гарного задивишся і сама ніби молодшаєш. Мені, щоб зять був гарний з лиця, а моєму Агапонові, щоб був покірливий.

Гапка. Там такий вже покірливий, як ягнятко!...

Вівдя. Шкода, голубко, що ви не чули, як моя Стехванія співа модних пісень. Там як заспіває, як виведе голосом, то я зараз так і плачу, так і обіллюся сльозами!.. Ну, прямо виверта, цілком виверта мені печінки!..

Ой пора—пора уїзжати,
Пора садиться у вагон;
Ой, до свидання, парень бравий,
Ой, до свидання, милий мой!
На што було улюбляться,
Што б уїзжати звідци знов?
Верни-верни, падлець, колечко,
Алі сознай свою любов!..

Свиданія, голубонько!.. (Цілються).

Гапка. Щасливо! (Вівдя пішла). От щастя саме в руки лізе! Бо таки Василь мій щасливий, у сорочці родився, я до года купала його в любистку... Він мене послуха, то ж моя кохана дитина. Домаха йому замарудила світ. Спасибі, ворожка відшептала... Вівдя каже: „шиньок зятеві віддамо у придане“. От щастя! Коли скортить, тоді й почастуєшся: чарочку, дві, та й доволі!.. А мені більш і не треба... Чарочку, дві, а іноді й три... (Пішла).

Домаха (сама). То це Василя наважаються оженити на Степаниді шинкареві? Та про неї ж по всьому селу лиха слава йде!.. Хіба грошима замажуть очі людям... Боже, боже, а що то буде, як і мене почнуть лихословити?

ЯВА VIII.

Василь біжить вулицею.

Василь. От чортові розбишаки, постерегли!.. Тут їх не боюсь! (Побачив Домаху). Домахо, ти? Здорова була!

Домаха. Відкіля це так хутко біг?

Василь (чоломкається). Та там... Ходив на той куток, батько посилали до одного чоловіка. Тогобіцькі парубки погнались, ледве втік. От бусурмени! Аж у грудях коле! (Важко диха).

Домаха. Гаразд, що хоч загнали тебе до мене...

Василь. Єй-богу, ніколи було!.. І тепер по ділу ходив!

Домаха. Мабуть вже тобі всі шляхи до мене перекопані?

Василь. Хто ж то їх перекопав?

Домаха. Не ховай очей, кажи вже прямо... Василю, Василю! Чи було хоч одне слово правди у твоїх речах?

ЯВА IX.

Вулицею біжать два парубки.

1-й парубок. Втік, ну щастя його.

2-й парубок. Я пужнув за ним ломакою, та шкода, що не влучив по ногах. (Побачили Василя і Домаху). А це хто стоїть? (Підходять).

Василь (схопився за кілок з тину). А вам кого треба?

1-й парубок. Та чи не він це? (Придивляється).

Василь. Мені не довго й кілка з тину витягти. Чого сюди притьопалися? Знаєте, що тут гряниця, тут вже наша вулиця. Геть з нашої вулиці!

2-й парубок. Ти не дуже!

Василь. Я зараз гукну на наших парубків, ми вам задамо!

1-й парубок. Ну, попадешся ти нам удруге.

Василь. Ов-ва!

2-й парубок. Не долчишся ребра!

Василь. Ов-ва!

1-й парубок. Ми тобі покажемо, як до наших дівчат залицятись!

Домаха. Он як!

Василь. Та нехай вони вам повиздыхають! (Пару-

бки пішли). Супостати, задьори!.. Чужою вулицею хоч і не ходи!

Домаха. До кого ж це ти унадився?

Василь. Та що вони брешуть!.. От анахтеми! (Сіда).

Домаха. Хто ж та моя розлучниця? Кажі.

Василь. Їй-богу, вони брешуть!

Домаха. А чого ж ти за цілісінський тиждень і очей не навернув до мене?

Василь. Та ніколи було... (Помовчав). Домахо! Завіщо мої мати так зненавиділи тебе? Чи ти їм що упоперек сказала, чи може коли не поздоровкалася?

Домаха. Чого ж би то я була такою незвичайною? На матір звертаєш? Чи ти й тоді з матір'ю радився, як почав до мене залицятись? Чи не вона тебе навчила стоптати і мою дівочу честь? Іди собі, мамин мазунчику!

Василь. Домахо! мені, мабуть, починено! (Ухопив голову в руки).

Домаха. Еге ж починено... Женити тебе наважються?

Василь. Знаю.

Домаха. Чого ж прийшов? Мало сорому завдав, так хочеш, щоб ще й люди мене ганьбили?.. (Одвернулася і здержує себе, щоб не заридати).

Василь. (не знаючи, що сказати, бере воломину з стріхи). Домахо! Бачиш оцю соломинку? От взяв у зуби, перекусив на-двоє... Отак і ми тепер з тобою!..

Домаха. Насилу розв'язав рота! Не велика розмова, та велика втіха, несподівана, за те он яка любал!..

Василь. Коли б ти знала, як мені жаль тебе, так жаль!.. Все в мені стогне, все плаче!.. Здається, тепер і не відійшов би від тебе... А дома, як почнуть мати пекти, як почнуть морочити!.. Завіщо тебе так мати зненавиділи?..

ЯВА X.

Ті жі Гапка.

Гапка. Чи нема тут нашого Василя?

Василь (тихо). Домахо, не кажи, заховай мене!

Домаха. Здуріла я хіба? (Голосно). Осьдечки він! Гапка (підійшла). А йди, сину, додому, батько кличе!

Василь. Чого там? Я ще не хочу спати, ще рано...

Гапка. А ти, дівко, замість того, щоб принажувати парубка, краще б пішла до обори та пригляділа за коровою, чого то вона там так реве! Одну маєте корівку та й та згіне, або скалічіє за такою хазяйкою!

Домаха. Не спроваджуйте мене, корови нашої і в загаті нема, вона в полі. Не турбуйтеся, тітко, ще ваша пора не прийшла мене вчити.

Гапка. Вона й не прийде, щоб ти знала.

Домаха. Я об тім і не печалуюся!

Гапка. От візьму сина за руку та й поведу додому.

Домаха. Може за руку не доведете, то візьміть за чуба!

Василь. Мене за чуба?

Гапка. Ходім сину! Бач, як вона гостра супроти мене?

Василь. Не піду!.. Не хочу!..

Гапка. Не підеш? Я тебе проклену!

Василь. Кленить!.. Ви зовсім мене заморочили!..

Домаха. Василю, не сперечайся бо, йди! Візьміть, візьміть його, тітко, за чуба! (Хутко пішла).

Василь. То ти ось яка, Домахо?

Гапка. Ти дочекаєшся, що я батька за тобою приведу, та ще й з батою!

Василь. То ти така, Домахо? Ходім... Тільки по-вашому навряд чи буде! (Пішли).

ЯВА XI.

Парубки проходять через кон і співають.

Ой, там за Дунаєм молодець гуляє.

Та подай перевозу, я й перевезуся.

Та на всю Україну та й надивлюся.

Та не так на Україну, як на ту дівчину.

Молода дівчина, то ж моя причина...

Михайло. Домахо! Гайда на вечерниці!

Пилип. А Василь де?
Домаха. Не знаю!
Михайло. Гайда! Москаль сьогодні прийде, буде
штуки показувать. *(Пішли).*

ЯВА XII.

Домаха *(одна)*. Покинув, навіки покинув! Нехай
би мене саму, а то не пошкодував і того, що під сер-
цем моїм тріпоче!.. Думаєш, плакатиму? Не діждеш, не
діждеш!.. Залишу, залишу своє кохання, або страчу
себе, а ти не посмієшся з мене, ні!.. Ох, як же тяжко!..
(Вхопилася за голову і припала на призьбу)

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Середина хати заможного селянина. Стіл, лави, скриня, піл, жердка,
піч, мисник, і т. п. Соха посеред хати, на сосі горить лямпочка.

ЯВА I.

Захарко, Гапка і Василь.

Захарко. Зважуй, сину, власним розумом про все
те, що я тобі оце кажу. Мені є підмога від тебе і в
полі, і в дорозі; а матері й справді ніби вже й суту-
жно без підручної—чи в полі, чи в оборі, як біля
печі, так і біля жлукта—скрізь вона одна. Давно вже
мати натяка мені про це, але я сам вже бачу, що пора
і їй дати помочі. Скажи тепер своє слово.

Василь. Міркуйте, тату, ви за мене, а я що?

Гапка. А хіба й справді не втомилася я, щодня
роблячи, обмиваючи та обшиваючи вас; годиться на
старості і мені запобігти хоч невірненької шани. Як
звалюсь раптом, хто вам тоді їсти зваре, чи хліба
спече?..

Василь *(зглянувся з матір'ю)*. Як ви мені, тату й
мамо, загадаєте, я так і муситиму вчинити.

Гапка. Не казала я тобі, старий, що Василь без
батькового дозволу а ні на ступінь? Так, сину, раз-по-
раз так і роби: шануй батька та матір.

Захарко. Та це то гаразд, що повчаєш його ша-
нувати батька-матір, тільки що в тім ділі, про котре
балакаємо, батькова та материна воля мусять не перед
вести, а потрапляти за синоюв думкою. Скажи, сину,
може вже в тебе є на прикметі, котра тобі до мислі?

Гапка. Аби б нам, старим, вона була до мислі, чи правда, сину?

Захарко. Та ти не присікуйся до нього. Не люблю я, як ти починаєш підсовувати йому свого розуму. Либонь, у нього голова не куряча?

Гапка. Що то за невістка, котра не мала б нас почитувати та на нас потрапляти? Бачила я вже почитування від однієї такої невісточки, від Митрофанової красулі. Годі вже, вдоволнилася таким почитуванням!

Захарко. Почитування той запобіга, котрий варт його... Щось ви сьогодні обое ніби чудно балакаєте?

Гапка. Якої тобі ще кращої балачки треба?

Захарко. Не потайно! Василю, що це ти вдаєш з себе такого покірливого? Ой, міркуй, кажу тобі, навспряжки. Тобі жити з тією, котру візьмеш за жінку, чи нам?

Василь. Я, тату, волю взяти ту, на котру впаде ваша та материна думка.

Захарко. Так кажуть тільки підлесники, або ж ті, у котрих бракує власного розуму.

Гапка. А мені отака мова й люба! Сватай, Василю, Степаниду Агаповну, кажу тобі сватай її! Степанида найбільш мені до мислі. За нею дають дві пари волів, три корови, дві телиці, двоє коней, хургон... А одежі в неї без ліку, без зносу, та все яка одежа! Шарахвани, підмастони, бурмуси, шуба котикова, синьою люстриною вкрита... Там такої одежі, що й повік не знесе... Ще й шиньок дадуть зятеві в придане.

Захарко. Ага, ондечки де чортяка сидить: шиньок в придане?!

Гапка. А що ж, вічний шматок хліба! Спершу шиньок, а згодом і лавочку можна відкрити.

Захарко. Шиньок, либонь, краще б? Як ти думаєш, стара? От розкіш би була!..

Гапка. Чого усміхаєшся? Грошей за нею більш, як на три сотні!

Захарко. А чи ти довідувалася, що в Степаниди під тією гарною одежою? Шиньочок тобі принада!

Гапка. А вже ж принада, — не мені, а грошам при-

нада. Хоч би й Агапон, як розжився з шиньку, а чи давно почав шинкарювати?

Захарко. Кому ж наше добро дістанеться після нас, як не Василеві? Мало хіба його, так ще й шиньочок?.. Старші діти вже своє забрали: Антон, Митрофан, Мокрина — вони вже своє взяли, — то все, що ми маємо, спаде одному Василеві.

Гапка. А як і за жінкою візьме гарний посаг, то ще краще: буде першим хазяїном. І почитування, і повага, і пошаноба... І вначалники його зараз виберуть!

Захарко. Одначе Агапона, скільки літ шинкарює, а щось не вибирають в началники.

Гапка. Бо сам не хоче.

Захарко. Як будемо всі панувати, то нікому буде й хлівів замикати...

Гапка. В достатках і щастя, і талан!..

Захарко. А чи так ти міркувала, як була молодію?

Гапка. Дурна була, через те чорт-зна як і міркувала. Краще зазнати на своїм віку достатків, ніж кохання. З кохання кожуха не зшиєш...

Захарко. Іншу людину хоч по вуха засип розкошами, а вона таки белькоче: „мало, мало“!.. Таке вже воно вилупиться заздрісне та ненажерливе!.. Слухай, Василю, я хочу довідатись твоїх думок: не ховайся з ними, а кажи щиро: не ворог я тобі, що в моїй волі — все зроблю. От скоро й люди прийдуть за тобою, міркуй, щоб опісля не нарікав.

Василь. Не нарікатиму!..

Захарко. Щось ти сьогодні дуже, скупий на мову, кожне слово з тебе треба витягати! Як про що інше йде балачка, то ти й надто буваєш балакучим. Не від серця ти кажеш, Василю!

Василь. А може й від серця?

Захарко. Може? Ну, коли вже ти наважився виховуватись від мене з своїм серцем, то як собі знаєш. Про мене, сватай хоч і Степаниду.

Гапка. А вже ж Степаниду.

Захарко. Як же ти з нею?

Василь. З ким?

Захарко. З Степанидою.

Василь. Як?.. як з другими дівчатами, так і з нею.

Гапка. А звісно, як і з другими.

Захарко (до Гапки). Помовчи лиш!

Гапка. Що ти мені й слова не даєш вимовити?

Захарко. Багато вже й так намолола. (До Василя). Балакав ти коли з Степанидою?

Василь. Траплялось... Кажу ж, що я волю так, як ви.

Гапка. А звісно! Сказано: дитина слухняна!

Захарко. Дивно! Двадцять два роки парубкові, а серце чи ще не починало жити, чи вже нажилося? На гулянці та в жартах ти мало не привидця.

Гапка. Ну, налопом причепився до парубка!

Захарко. Тобто тобі ні одна дівчина не впадала в око?!

Василь. Мені всі дівки однакові! (Зідхнув).

Захарко. Он яке парубоцтво почало з'являтися! А чого ж це ти зідхаєш?

Василь. Так собі!

Гапка. Бо обрид ти йому з своїми питаннями!

Захарко. Гапка, не розпускай губи, знаєш, що я того ненавидю.

Гапка. Чого так звіришся?

Захарко. Не накликай біса, бо він і без поклику тиняється поміж людьми!..

Гапка. Може кортить до бійки? Років з десяток вже не бив мене...

Захарко. Отже краще й не нагадуй того, що минулося!

Гапка. А за віщо ти мене бив?

Захарко. За діло. Дурня і в церкві б'ють!

Василь (глянув у вікно). Либонь хтось іде? (Надворі собаки загавкали).

Захарко. Піди, проведи від собак. (Василь пішов).

Гапка. І вмиратиму — не забуду тобі того, як ти надо мною знущався!

Захарко. Коли б і справді знущався, то не роззявляла б ти тепер рота. Ей, Гапка, схаменись, ще ти не всю силу виварила з мене!

Входять Медзеря і Канупір.

Медзеря. Здрастуйте! Щастя, боже, на все добре.

Канупір. Добри вечір! Удлива у вас ота куценька собачка: так і хапа за литки, так і хапа...

Гапка (у бік). Де ж це Василь? Чи не майнув до Домахи?

Захарко. Просимо сідати. Залазьте на покуття!

Медзеря. Спізнилися трохи, то пора б вже й рушати. (Сідають).

Гапка (у бік). Піду подивлюся де це Василь? (Хоче вийти з хати).

Захарко. Стара, подай швидш горілку і закуску, почастиємо, та й з богом!

Медзеря. Та по чарці годиться — такий вже закон.

Канупір. А як же! Опріч того, горілка зараз розбурка балачку, так вона й полетиться, як мед.

Медзеря. Не в кожного вона бува солодка.

Гапка (зазирнула в вікно). Василь під вікном.

Канупір. Я вам скажу, як був я за присяжного засудителя в окружнім, та як судили ми усякі качества... То от ті, як-бо їх? Присяжні повіренні... — Шутки сказати!..

Медзеря. Ну, та й обрид ти мені з своїми качествами!

Канупір. Та постривай-бо, адже Захарко не чув про це! Правда, я вам не розказував?

Захарко. Про віщо?

Канупір. О! Кажу, присяжні повіренні! От вони і вчені люди і книжку всяку прочитають... Так і промеж них є такі, що доки не вип'є чарки - другої, то й мова з нього якось не йде. Може в середині там і багато, так надвір же нічого!.. Оце балака-балака, ніби ось-ось до краю доведе, а далі: пик-мик, мик-пик!.. Як же збіга до бухвету... там в суді, на другім поверсі, і бухвет є; ловко все встроєно!.. Так, кажу, як збіга до бухвету, сьорбне чарку-другу, отакісіньким огірочком, або рибиною, завбільшки з палець, закусе... Якщо вони і за обідом так мало їдять, то хто його зна чим вони

й живуть?.. Кажу, проковтне рибку, потім цигарку: пих-пих! і знов чарку. Аж це вже судейний пристав гука: „суд ідьоть!“ Що ж ви думаєте? Після того як забалака, як забалака!.. Повірите, аж у вухах у тебе заляскотить; а він цвенька тай цвенька!.. Ну, ловко ж балака, так ловко!.. „Совокупность... касційна надепалтаменка?!. Телеграф!.. Помилуйте, господа судьби!.. Головна кодепса... Как ежели, теперича, господа судьби, не то што, но даже... так як будьто воно йдьоть супроти совісти... потому господь на небі, господь і на землі!.. Усі люди грішні, стало бить, неможливо!“ Слухаєш, слухаєш його, аж голова тобі почне макітриситись, а він сипе та й сипе, як з мішка, як лопатою з засіка! „Господа, каже, судьби, господа присяжні засудителі! Подивіться на підсудимого, помилуйте і не забіждайте. Как ежели ви зобідите його, то так неможливо поступки понімать!..“ Ну так же жалібно почне улещати, що й... Судили ми одного конокрада... *(У цей час Захарко налива горілку)*. Кушайте на здоров'я! Так, кажу, судили ми одного конокрада...

Медзеря *(до Канупіра)*. Чи не думаєш ти приспати нас твоєю побрехенькою?

Захарко *(до Медзері)*. Будьмо здорові!

Канупір. Що ти собі думаєш? *(До Захарка)*. Кушайте на здоров'я! *(До Медзері)*. Та якби я з півгода посидів у суді, я он як навчився б балакати!

Медзеря. А доки не навчився, то й мовчи. *(Взяв чарку, мовчки здоровкається і п'є)*.

Канупір. Тобто ти такий розумний, що я мушу проти тебе затуляти писка? Де ж ти його, того розуму, набрався?

Медзеря. Там, де й ти. Хіба ж й я не був присяжним засідателем?

Канупір. Так що ж, що був, а чому ж ти там навчився? Як я, так кожне слово на літу хапав, а ти більш дрімав... От скажи, наприклад, що означа: головна кодепса?

Медзеря. Хоч я й не знаю, та це мені не вадить.

Канупір. А я тобі скажу. Хочеш, скажу? А що означа: лівіру... лізіру... от не вимовлю!.. ліризуція?!

Медзеря. Означа: пий, коли частують!

Канупір *(випив)*. Дай, господи, щоб ми висватали вам он яку невістку!

Гапка. Просимо годуватись на здоров'ячко!

Канупір. Так що означа релізу...

Медзеря. Та ну, годі бо тобі! Треба про діло товкувати.

Канупір *(сміється)*. Ай чудака! Так воно ж і означа, що я питаю: кого маємо сватати? А по судейському виходить: лізіру... Що це у мене язик засакає? А ну, милостивий государю, налейте ще по одній.

Медзеря. Та перестань бо! *(Захарко частує)*.

Канупір. Тебе завидки беруть, що я можу на всі язики? *(П'ють)*.

Медзеря *(до Захарка)*. Так до кого ж маємо йти за рушниками?

Гапка. До Агапона.

Канупір *(до Захарка)*. А ваша, милостивий государю, яка релізу... Тьфу! ніяк не вимовлю!

Медзеря. Що ж, дівка дохожала й гожа!

Канупір. І модниця!

Медзеря. А Василь же як з нею? Була промеж них яка умова?

Канупір. Стало буть, предварительна обслідствія?

Медзеря. А, та й не вхвалив я отого, що ти як почнеш белькотати... Як же ваш Василь з Степанидою?

Канупір. З Стефанією Агапоною у якій согласії?

Захарко. Питав його, так він каже, що йому „всі дівчата однакові!“.

Канупір. Вони, тошно, такі й є. Тільки що у одній така хватка, а в другої інша... ну, й шабаш! Допроси зняті, тепер частуйте!

Медзеря. Кличте ж Василя в хату та благословляйте його хлібом-сіллю.

Канупір. Та й рицилю... От ніяк не вимовлю, не наче бджола за язика вкусила!

Захарко *(до Гапки)*. Гукни на парубка!

Гапка *(йде до дверей і гука)*. Василю! А ходи в хату!

Захарко. Ну, сину, дякуй добрим людям, що згодилися потрудитись... Скажи ж тепер востаннє... волієш ти Степаниду Агаповну за себе взяти?

Гапка. Почав знов допитувати!

Медзеря. Пожди, Гапко, Захарко правду каже. Нам що? Нам однаково, куди не йти. Кажи, козаче, куди твоє серце хилиться, туди й підемо.

Канупір (до Василя). Може маєш які показання доповнительні?

Медзеря (до Канупіра). Ну й язик у тебе.

Канупір. Судейський!

Василь. Проти материної і отцовської волі я не хочу йти.

Канупір. Маладця! Частуйте!

Медзеря (до Василя). Ну, коли вже так ти обміркував, благословись у батька-неньки, уклонися...

Канупір. До ніг уклонися!

Захарко і Гапка (благословляють хлібом, Василь уклоняється їм до ніг). Нехай тобі, сину, господь допомога й щасить на все добре!

Медзеря. Тепер хоч і частуйте!

Захарко (почастувавши, передає Медзері хліб). Балакайте ж там доладніші!

Медзеря. Цьому вже мені не вчитись!

Канупір (випив). Принесем достометну резильцію! О, аж ось — коли вимовив! (Медзеря, Канупір і Василь пішли з хати).

Захарко (помовчав). Дивно мені, що Василеві однаково на кому б не женитись?

Гапка. Покірливий.

Захарко. Товчі!

Гапка. А що з того, що ти дав волю старшим сиnam? Яке пуття вийшло, що Митрофан взяв собі жінку до мислі? Яка нам втіха від того?

Захарко. Митрофан брав задля себе жінку, а не задля нас; йому і втіха.

Гапка. Гарна невісточка! У вівторок іду вулицею,

дивлюсь, — вона місить глину біля своєї хати, зиркнула на мене та й відвернулася. Надхожу ближче, вона знов: зирк, та й знов відвернулася. І тоді тільки як порівнялася я з нею, баче, що нікуди очей заховати, промовила крізь зуби: „здрастуйте, мамо!“

Захарко. Ну?

Гапка. Кажу ж, що звичайна невісточка!

Захарко. А ти б хотіла, щоб вона за двоє гін почала тобі головою кивати? Бач, така б то велика радість: свекруха йдуть!?

Гапка. Та я знаю, що ти хотів би, щоб мене всі зневажали?

Захарко. Тьху, ти божевільна баба! Та чи ти не п'яна часом? (Дивиться на неї). Так і є, що сьорбнула? Коли ж це встигла? Мабуть, доки подала людям на стіл, сама попереду почастувалася? А я балакаю, мов з тверезою. От за те я тебе й бив, що ти п'єш без товку, що дуже ласа до чарки. Гей, Гапко, час вже тобі опам'ятатись.

Гапка. Бодай вже мої вороги так впивались, як я сьогодні бачила хоч рісочку. (Зідхнула, сіла на полу, підперши голову). Може досада мене посіда, а тобі здається, що я п'яна!

Захарко. Яка ще там досада?

Гапка. Ондечки, позавчора, Мокрина зустрілася зо мною біля ставу, та як заголосить, як заголосить!..

Захарко. Чого ж би то?

Гапка. „Чом ви, каже, мамо, не зупинили мене, щоб я так рано заміж не йшла? Тепер дівтора обліпила мене як та черва!“

Захарко. Ну, від Мокрини навряд ти таке почувеш, навряд чи діждешся скарги...

Гапка. А що, каже, грудне дитя, то воно вже скоро всю кров з мене виссе!

Захарко. То що з того? Сказала правду. А як повиростають діти, то тоді вже вони піклуватимуться біля батька-матері; а тепер, звісно, мати мусить з ними воловозитися. Якась чудна у тебе сьогодні балачка: з одного на друге перескакуєш, тільки до купи не збереш! Та чи тебе хоч одна людина в світі задовольнила?

Гапка. Неправда!
Захарко. Ну-ну! Не загинай брехні!
Гапка. Як висвата Василь Степаниду, то побачиш,
як я її шануватиму, як жалуватиму!..

ЯВА IV.
Ті ж і Митрофан.

Митрофан. Добровечір вам у хаті. *(Цілує батька й матір у руку)*.

Захарко. Ач, як прийшов, що й собаки не дзявкнули!

Митрофан. А чого ж би вони на свого кидалися?

Захарко. Та й то правда. Відкіля так пізно? *(Гапка вийшла)*.

Митрофан. Та возив на своїй конячині якогось панка до ваксалу.

Захарко. На стригунів?

Митрофан. Е, та який стригун!

Захарко. Не пристав?

Митрофан. Ні, тюпа! Там так бадьориться; як вздрить на шляху бур'янину, ще й хропе! Весною тільки буде третяка. Тепер ще воно лоша, а як осиліє, добряча буде конячина!

Захарко. Багато людей їде по чавунці?

Митрофан. Сила! У ваксалі, у третьому класу, неначе в церкві: окопи, ставники, свічки горять, лампадки!.. А я оце нарочито зайшов порадитись з вами, тату! Той панок, що, кажу, одвіз його на ваксал, має тут десь, недалечко, земельку, десятин з триста, так кличе мене до себе за хазяїна, до плугів. Дорогою почав мене розпитувати, та як довідався, що я й сокирою трохи цюкаю, так і каже: наймись до мене за хазяїна до плугів, я бачу, що ти жалієш свою шкапину, то може й мою худобину жалуватимеш. Бо тепер, каже, такі катюги повилуплювались, що нівечать сердешну худобу аж душа болить!

Захарко. Багато дає?

Митрофан. Вісімдесят на рік і пайок.

Захарко. Одному, чи з жінкою?
Митрофан. Ба, одному!
Захарко. Ого!
Митрофан. А хочеш, каже, то наймись і з жінкою.

Захарко. Це ціна гарна! Вважай, чи зручно тобі буде?

Митрофан. Про це ж і треба обміркувати.

Захарко. Приходь завтра вранці, та й обміркуємо гуртом...

Митрофан *(встає і загляда у вікно)*. Стоїть мій огир. *(Усміхається)*.

ЯВА V.

Входить Гапка.

Митрофан *(до Гапки)*. Мамо! Що там у вас з Одаркою скоїлося?

Гапка. Звичайна у тебе жінка, надто звичайна!.. Діждалася чести!

Митрофан. От і розбери бабів! А вона теж плачеться, що каже: „поздоровкалася я з матір'ю, а вони хоч би головою мотнули, одвернулися!“

Гапка. Бреше вона!

Митрофан. Ні, брехати вона у мене ще не навчилася. „Нехай би, каже, я сама була, не так би боляче було, а то як раз тут кума Палажка нагодилася. Завдали, каже, мені мати сорому, а за віщо?“

Гапка *(звонпила)*. Не треба мені шани від твоєї жінки, знайдуться такі, що і без неї пошанують!

Митрофан. Чудасія!

Захарко. Дивуєшся? А я вже перестав і дивуватись.

Митрофан. А де ж Василь?

Захарко. Пішов з старостами.

Митрофан. Невже? А ви й не хвалитесь? До Домахи б то?

Захарко. До якої Домахи?

Митрофан. Як до якої? А ось що... *(Показує рукою на вікно)*. О, чи не капосна шкапина, рушила до-

дому, коли б ще воза не поламала. Прощайте! (*Хутко пішов*).

Гапка. Ну, та й ненавидю я Митрофана, як він почне плескати навздогад!..

Захарко. Про яку це він Домаху каже?

Гапка. А хто його зна?

Захарко. Чи нема тут якої капости? Через що ж то Митрофан так здивувався, що не до Домахи Василь пішов?

Гапка. Митрофан усьому дивується. (*Сміється через силу*).

Захарко. Гапко! Щось ти погано смієшся?!

Гапка. Чого ти присікуєшся? Може Василь який там раз і постояв з Домахою...

Захарко. Постояв тільки?

Гапка. Хіба не трапляється, що інша дівка важе на якого там парубка, тад же ж не все так коїться, як бажається!..

Захарко. Та, звичайно, трапляється... Тільки чого це ти очима кліпаєш? Вибовтуй, вибовтуй вже до краю!

Гапка. Я кажу так собі, навтяки!

Захарко. Може, борони боже, Василь накоїв якого лиха? (*Собаки раптом загавкали*). На кого це так пружою кинулись? (*Дивиться у вікно*). Щось біля воріт манячить! Коли б ще не порвали! (*Хутко пішов з хати*).

Гапка. І притаскало ж того лобуряку, Митрофана, розпустив тут свого язика. Коли б ще не пішло все шкереберть? Коли Степанида не буде моєю невісткою, то краще мені в домовину, або світ за очі!.. Грошей, грошей скільки за нею, та ще й шиньок у придане!.. Прямо з рук щастя виплюсне, як в'юн виплюсне!..

ЯВА VI.

Гапка, Захарко і Домаха.

Захарко (*веде Домаху*). Е, ні, дівко, так не годиться, гріх!

Гапка (*у бік*). Домаха?

Захарко. Ач, задумала повіситися на наших воротах!

Домаха (*ледве промовляє*). Пустіть, мене, дядечку! Пустіть, не хочу я вашого порятунку! Яка вам печаль до мене?

Захарко. Не пустю! Життя тобі обридло? Молода ще!..

Домаха. Пустіть, мене, бога ради!..

Захарко. Бога згадуєш, а такий гріх хотіла вчинити?.. З якого лиха наважалась руки на себе накласти?

Домаха. Мое лихо, мені його і відбувать, а вам що до того!?

Захарко. Як лихо, то зараз і голову в петлю?

Гапка. Он до якого краю сваволя доводить?!

Захарко. Розкажи мені, Домахо, своє горе, може ще його й обминути можна?

Гапка. Маненька, ти, не знаєш, що у парубка слова ласкаві, а чортова думка!

Домаха. Одне я знала: хто його батько й мати!

Захарко. Либонь, я догадуюсь в чім діло! Ні, Домахо, тобі ще рано помирати! (*Чутно на дворі гомін*). А, це вже Василь повертається?—Гаразд! Коли Василь винен перед тобою, Домахо, то швидш ця хата розвалиться, ніж ти вийдеш з неї!.. Он як воно мусить бути! Іди стань ось сюди, доки я з Василем перебалакаю! (*Ховає її у закуток*).

Домаха. Бог з ним! Силуватимете його, я не піду за нього!

Захарко. Не силуватиму! У нього є серце, тільки горе, що здався він на лиху пораду! (*Веде її за ніч*). Не так воно мусить бути, не так!

Гапка. Осудовисько, осудовисько!..

Захарко. Гапко, затули писка!..

ЯВА VII.

Медзеря і Канупір з рушниками і хлібом, за ними Василь.

Медзеря. Ось вам, батьку, і хліб обмінений, пожалуйте! (*Подає хліб, Захарко не бере*).

Захарко. Стривайте! Маю слово до вас промовить.
Канупір. Як сказав я одне слово по-судейському,
зараз рішення і підписали.

Медзеря. Ти сказав? От вже хвалько!

Захарко. Спасибі вам, люди добрі, що потруди-
лися!.. Але хліба від Агапона я не прийму!

Медзеря і Канупір. Як?

Захарко. Стривайте! Вислухайте спершу, а по-
тім жахайтеся!.. Василю, а глянь в куток, що то у нас
за гостя?

Василь *(глянув)*. Домаха? *(Похитнувся)*.

Домаха *(з'являється)*. Не я винна... Хотіла роз-
в'язати тобі руки, батько твій зупинив!.. Хотіла вко-
ротити собі віку.

Захарко *(до Василя)*. Кажи, як перед богом, ви-
нен ти перед Домахою?

Василь. Винен, тату, простіть! *(Пада навколішки)*.

Захарко. Перш бога проси! Перш бога ти про-
гнівав, а потім батька. Волієш ти її взяти за себе?

Василь. Волю, тату!

Гапка. Ох, боже мій!

Захарко. Не полохайся, стара! *(Підійма Василя і
цілує)*. Тепер ти мій син. Іди ж і ти, невістко, сюди!
(Домаха підходить і падає йому до ніг). Підійми, сину,
твою сужену. Стара, благослови наших дітей! *(Василь
і Домаха підходять до Гапки)*.

Гапка. Я... Я...

Захарко. Годі якати! Путнішого нічого не вига-
даєш! *(Гапка благословля)*. От і кінець. Віднесіть, люди
добрі, цей хліб Агапонові і скажіть, що нам сам бог
послав невістку! Коли ж ласка ваша буде, то просимо
не погребати повести порядок у нас на весіллі.

Канупір. От люблю, маладця! Ну, Захарку, ви
достометно, як присяжний повірений!.. І я скажу: нет,
не виновной...

Медзеря. Ну, вже ж і весіллям заправлю, навдиво-
вижу всім!

Канупір. І я ж тут буду, так вже по-судейському
все буде! От тільки що Агапон може захоче зіскати
з вас судебні здержки?

Захарко. Та вже, якщо прийдеться, то й запла-
тимо.

Медзеря. Карбованців з десяток за безчестя.

Канупір. Весільні, значить, пошлини та кинтер-
буції...

Захарко. Сідайте ж, люди добрі, за стіл, мило-
сти просимо! *(Сідають всі троє)*. Сідай і ти, стара,
спочинь, годі тобі губу копилити... Ну, сину, поча-
стуй нас, а ти невістко, попорядкуй за свекруху. Все, Га-
пко, мусить бути по-божому!..

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Подвір'я Захарка Лободи. Ліворуч — хата, праворуч — комора; в глибині кону: клуня, тік, повітка, огорог, садок, левада і криниця.

ЯВА І.

Василь і Гапка виходять з хати.

Василь (*стурбований*). Боже, боже, як вона мучиться сердешна! Чи не краще б покликати фершала, щоб ця бабка лиха не накоїла?

Гапка. Ще що вигадай! Може мотнешся в город по дохтурів, або по кушеров? Це вже світ піде на виворіт, як і до мужиків почнуть дохтурів кликати!

Василь. Хвершал, на мою думку, швидш допоміг би.

Гапка. Хіба то хвершало́ве діло бабувати? Споконвіку баби коло породіль пораються; а хвершала кличуть, як треба кров пустити, чи баньки постановити!

Василь. Страждає ж сердешна, аж душа болить! Бог з ними і з тими дітьми, як через них таку муку приймати!

Гапка. Ще перше тільки, та вже так клопочешся, а як посиплються щогода?

Василь. Згодом може й звикну.

Гапка. Кожна породілля терпить муки: чим же твоя жінка краще других, що біля неї треба так панькатись?

Василь. Через те й панькаюсь, що вона мені жінка! Як вам не гріх, мамо, підцьковувати!?

Гапка. Думаєш, легко вас породжати? Мало й я хіба страждала, доки породила вас п'ятьох?

Василь. То ж колись було, певно і батько коло вас пеклувались!.. А Домаха тепер страждає!..

Гапка. І, боже мій, скільки я мук прийняла! Найбільш пришлось страждати, як тебе породжала. Що вже бабка не робила зо мною, доки викликала тебе на світ: і на кожусі мене качала, і на рядні, і під пахви підіймала та трясла, і впововж хати клала та виміряла ополоником і черевиком, і в каглу гукала, на всі імення гукала!.. Доки не вигукала по дев'ять-дев'ять разів усіх імень з нашої слободи, доти ти й не народився — отакий був упартий! Не доведи, господи, скільки я тобою вимучилася!.. Через те більш всіх тебе й жалувала і пестила, що за тобою найбільш горя прийняла.

Василь. Та хіба ж я вам не вірю? Тільки ж від цього не легше мені. Я не знаю, навіщо ви мені все це кажете: хіба тим заспокоїте, чи як?

Гапка. На те кажу, що, як бачиш, і досі живі-сінька і без хвершалів, і без дохтурів обійшлась, і всіх вас зростила і до пуття довела! І поженила, і заміж повіддавала... Ні, не я вас поженила, не я й заміж повіддавала. Самі поженились, не по моїй, а по батьковій волі! Думаєш, це мені не гірко, не боляче?

Василь. Чого ж вам тепер гірко та боляче? Всі ми вас почитуємо, шануємо...

Гапка. Ет!.. Бачу я, як ви мене почитуєте. Хоч би й ти: таку пару втеряв, таку пару!..

Василь. Годі вже, мамо, про це! Їй богу, обридло! Ну що ж, ну втеряв... Того вже не вернеш, що минулося!

Гапка. Тепер і сам жалкуєш.

Василь. І не думаю жалкувати.

Гапка. Говори! Я тебе більш знаю, ніж ти сам себе.

Василь. Та отже, їй богу, й на думці не маю!

Гапка. Тепер кажуть, що Степаниду свата якийсь купець з города!

Василь. Нехай собі свата!

Гапка. Еге, нехай! Таку пару втеряти! За те ж з величного роду жінку собі взяв: батько її увесь вік

за свинопаса був, а мати по наймах тинялась, доки не вмерла!

Василь. Ви таки знов своєї? Не всім же й панувати.

Гапка. А вже ж, що не всім. Тільки тобі і з лица, і з постаті зовсім не пристало за плугом ходити, це вже і все село баче!

Василь. Мало кому що пристало. Одному б треба бути кравцем, а він зробився шевцем, другому слід би панувати, а він череду пасе. *(Усміхається)*. Як бог допоможе, то може і я розживусь і наймитів тоді держатиму, то й не буду сам за плугом ходити.

Гапка. Як раз! Думаєш, що батько постановить тебе на власне хазяйство?

Василь. А чому ж і ні? Митрофана ж постановили, або й Антона?

Гапка. Бо то батькові мазунчики!

Василь. А я мизинчик, стало бити, вся батьківщина достанеться мені.

Гапка. Коли він від мене виховує гроші, що ніколи й копійки мені до рук не дасть, то тобі вже й повік не бачити їх. Помре, в домовину з собою забере, або денебудь закопа, а тобі не дасть!.. *(Гапка, побачивши Захарка, зника за хату)*.

ЯВА II.

Ті ж і Захарко з відром.

Захарко. Василю! А йди в хату! Ну, поздоровляю тебе з сином!

Василь. Чи й справді? Слава ж тобі, господеві!

Захарко. А де ж мати?

Василь. Тільки що тут були... Пішли на тік, чи що... *(Іде швидко в хату)*.

Захарко. Хвалити господа милосердного, що все скінчилося благополучно! А як сердешна Домаха вимучилася: двоє день і дві ночі вистогнала та виквирила так, що й господи! *(Пішов до криниці)*.

ЯВА III.

Гапка вернулася.

Гапка. Ой, горенько, горенько! Вчора перестріла мене Степанида біля греблі та як почала прохати: „нехай, каже, Василь Захарович, хоч на часиночку прийде, хочу на нього востанне надивитись. Віддаюся, каже в город заміж, вже більш його може й не побачу!..“ Ну так же прохала, так благала!.. Потім таки присилувала зайти і в хату; я й не хотіла, так таки ж присилувала. Почастувала мене наливкою, зроду такої смачної наливки не пила! Два стакани, немов за одним духом, випила. Таке щастя Василь утеряв, таке вже щастя, що й у казці такого не почуєш!.. А як Степанида мене шанує, як почитує... „Я вас, каже, тьотінко, люблю, як рідну!..“

ЯВА IV.

Захарко і Гапка.

Захарко *(з відром води)*. Іди ж стара в хату, поможи бабі онука впорати.

Гапка. Хіба вже?

Захарко. Слава богу! Там такий козарлюга: міцний та крикливий!..

Гапка. Велика радість! Тепер буде писку та крику повнісінька хата.

Захарко. Дурощі ти плетеш.

Гапка. А ти вже зрадив, що з радощів і цапа пострибаєш?

Захарко. А ти б то й не рада?

Гапка. Як таки не рада? Аж не стямлюсь від радощів! *(Пішла в хату)*.

Захарко. Ні, таки що не говори, а скажена баба! *(Пішов)*.

ЯВА V.

Карпо йде вулицею, без шапки *).

Карпо. От тобі Пріська й донудилася! Завдала мені туги... Хоч би ж сама зазнала щастя... Царство їй

*) На Херсонщині, коли жінка помре, то чоловік ходє без шапки.

небесне, вічний покій!.. А коли б не комизилася, дожила б може й до старости, як у бога за дверима...

ЯВА VI.

Василь і Карпо.

Василь (*виходячи з хати*) Здоров, Карпе! От, як раз до речі!

Карпо. Здоров! А що таке?

Василь. Прошу тебе у куми: Домаха подарувала мене сином!

Карпо. Ну, слава господеві, нехай росте вам на втіху, щасливий та здоровий!.. Тільки не такий час, Василь, щоб... Вибач, не можу!..

Василь. Через що? Що це ти без шапки?

Карпо. Пріська померла!

Василь. Невже? Царство їй небесне!

Карпо. Оце зараз був у волості, бамага прийшла: зіскасть з мене сім рублів п'ятдесят копійок. Мабуть на труну та на подзвіння. В городі, в болниці померла.

Василь. Шкода, шкода. Сердешна Пріська!

Карпо (*зідхнув*). Нехай вже над нею земля пером!

Василь. А я так було наважився: кого першого зустріну, того й в куми покличу.

Карпо. Радніший би був... Чув я, що Домаха дуже хворіла? Ну, слава богу, що благополучно! Кажуть, що куми повинні бути веселими, щоб заталяло рожденому, а в мене, брате, як бачиш, своє лихо!.. Кланяйся Домасі, хай господь допомага їй швидш вичуняти. Пеклуйся біля неї, Василю, вона чудесна у тебе людина!.. Коли чесно закінчив кохання, то вже пильнуй чести до краю. З такою жінкою можна й талану запобігти і радощів зазнати.

Василь. Та хвалити бога, доки що, живемо у злагоді!

Карпо. Прощавай, Василю! (*Пішов*).

Василь. Ходи здоров!

ЯВА VII.

Василь і Гапка.

Гапка. Здається, Карпо пішов?

Василь. Та він же.

Гапка. Не втерпів, щоб не навідатись.

Василь. До кого?

Гапка. Знаємо до кого!

Василь. Пріська померла.

Гапка. Домучив таки.

Василь. Хто?

Гапка. Та не хто ж, як він. Господи, що він вимучив ту бідолашну Пріську!.. Звісно, мусіла втекти...

Василь. Та що це ви, мамо, кажете? Карпо так з нею панькався...

Гапка. Верзи! А чого воно втекла? З доброго дива не втече. Хата покришка!.. А що мені розказувала про їх життя сваха Палажка?!

Василь. Та кого тільки сваха Палажка не обплювала? Не йму я їй віри! Шкода мені, що не так трапилось, як я хотів.

Гапка. Що таке?

Василь. Кликав Карпа у куми, та не згодився. Що Пріська померла, так це його дуже засмутило...

Гапка. Оце б було як раз до ладу! Це ж вже був би таким хрещеним батьком, що кращого й не треба!

Василь. Він гарний чоловік!

Гапка. І Домасі як раз би було до смаку!

Василь. Це правда, Домаха його дуже шанує.

Гапка. Як же такого й не шанувати? Кого ж їй більш і шанувати, як не Карпа?

Василь. Та що це ви, мамо, якось чудно балакаєте?

Гапка. Чи тобі засліплено, чи тобі починено? Невже ти й досі не дочухався, через що так Домасі гикається Карпо?

Василь. Через що ж?

Гапка. Тобі треба розжувати та ще й в рот покласти!.. Невже ти вповаєш, що Домаха була тобі вірною?

Василь. Що це ви кажете, мамо?

Гапка. Те, що знаю! Думаєш, що то твоя дитина?

Василь. Як?

ЯВА VIII.

Ті ж і Захарко.

Захарко. А чому ти, Василю, не йдеш по кумів? Василь. Та ще поспію.

Захарко. Гляди, щоб попа не прогавив, бо може, після вечерні куди поїде...

Василь. Зараз поїду.

Захарко. Клич у куми Митрофана, а за куму...

Гапка. Степаниду шинкареву. Вона новорожденому грошей подарує!

Захарко. Не зачіпай, сину, Степаниди. Її батько й досі на нас дметься!

Гапка. А як покумаємось, то й задовольниться!..

Василь. А вже ж... Краще у миру жити, ніж у сварці...

Захарко. Як хочеш, Василю; а я не совітував би кликати Степаниду.

Василь. Покличу Митрофана за кума, а за куму ту, котру перш зустріну—чи молодицю, чи дівчину, ту й покличу.

Захарко. Хоч і так.

Василь. Де ж це мій картуз? *(Йде в хату)*.

Захарко. Що ти тут все ніби шепочешся з Василем?

Гапка. Радила бабка, щоб за зіллям на купіль збігати до Антипиhi... Каже, що у неї всяке зілля є.

Захарко. Та я не про те питаю.

Гапка. А, ніколи мені з тобою балакати! Побіжу мерщій до Антипиhi! *(У бік)*. Піду викличу Степаниду, щоб Василь її зустрів. *(Пішла)*.

Захарко. Чи й справді ж Гапка так турбується про онука, що сама й за зіллям побігла? Може й справді одумалася та охайнулася?..

ЯВА IX.

Захарко і Василь.

Василь. А скільки треба заплатити попові за те, що в хрест введе?

Захарко. Це вже не твоя турбація, а кумова. *(Василь пішов)*. Чи не хитрує часом Гапка? Здається, що вона й досі ніяк не вгамується, що Василь взяв Домаху. Коли б Гапка не спантеличила Василя?.. І знов подумаєш і так: вона мати! Звичайно, вона бажає, щоб пестованій дитині якнайкраще, якнайлегше... Коли б же то вона, запобігаючи своєму мазунчикові талану, не накоїла лиха?.. *(Пішов у хату)*.

ЯВА X.

Василь.

Василь. Як-раз здібав Степаниду! І не хотілося мені її кликати, так мало ж не сама напрохалася... Одначе як вона з лиця зблідла!.. Давно її не бачив, аж якось ніби жалко стало!.. Через що у неї неначе сльози заблищали в очах, як глянула на мене?.. Ну, та що вже?.. А яка гарна та приятна на мову. Ну, та що вже... Бог з нею.

ЯВА XI

Лукія і Василь.

Лукія *(молодицею, з заступом на плечах і лантухом)*. Здоров, кучерявий!..

Василь. Здорова, придзегльована!..

Лукія. За таке прізвисьце я й по мармизі дам!

Василь. Короткі руки!

Лукія. До твоєї пики досягнуть!

Василь. Чого зачіпаєш? Думаєш, я навспряжки тоді впадав за тобою? Ой, яка гарна! Не бачив кращих!..

Лукія. А ти ще паскуднішим став!..

Василь. Коли б був паскудним, не моргала б!..

Лукія. І тепер моргаю, бо чорні брови маю! Ну, й шкода ж мені, що тоді парубки боків тобі не полагали; а як я тоді ловко підстроїла, отже випорснув!.. А що, вхопив гарячого до сліз?.. *(Регоче)*.

Василь. Іди бо собі, пожалуста, своєю дорогою! Не цікаво мені з тобою балакати.

Лукія. Ти подякуй мені за те, що я тебе на розум навела. Ач, одній затуманив світ, та й другій думав заморочити памороки? Шкода, що я тебе не так провчила, як годилося б! Ач, які дурисвіти почали з'являться!

Василь. Відчепись, кажу!

Лукія. Як діждеш синів, то повчай їх, щоб вони не були такими бузувірами, як їх скажений батько! *(Пішла)*.

Василь *(один)*. Заморочуєте добре і ви нам памороки, чортові сороки! Ач, яка! От і вгадай, чим іноді людина диха!.. *(Помовчав)*. Що це мені мати сказала про дитину? Та невже ж?.. Ні, це хтось наклепав, це брехні!.. Одначе через щось же та кажуть люди про жіночу породу, що: „баба, то наймудріша загадка!“ Та от хоч би сказати і про Лукію. Як бісова тінь приваблювала мене до себе, а на думці мала, щоб мені парубки печінки одбили. Тьфу! Проклята моргуха!..

ЯВА XII.

Василь і Гапка.

Гапка. А що, кого покликав за куму?

Василь. Степаниду.

Гапка. Не довелось за невістку мати, то нехай хоч кумою буде. Втерняв, сину, щастя, таке вже щастя, що й руками його не обгорнеш!

Василь. Годі, мамо, про це. Єй-богу я так заморочився!

Гапка. Ще б не заморочився! Три місяці як оженився, а вже й дитина. Звісно, морока, та ще й не абияка морока! А крику, а писку скільки буде в хаті!..

Василь. Та я не про те...

Гапка. Коли б ще біля свого дитяти панькатись...

Василь. Мамо! Від кого ви чули? Ну, хіба ж цьому правда?..

ЯВА XIII.

Ті ж і Митрофан.

Митрофан *(цілує в руку матір)*. А що, мамо, раді, що діждали вже й від мезинчика онука?

Гапка. А як же не радіти? Серце з радощів так і плига у грудях.

Митрофан. Ну, дай, господи, щоб живий був та щасливий! А хто ж за куму?

Василь. Степанида шинкарева.

Митрофан. Що це ти, Василю, вже меж жиродів забираєшся?

Василь. Та так... А хіба що? Яку першу зустрів...

Митрофан. Правда, що кажуть, нібито воно так і годиться за куму брати ту, котру перш зустрінеш. Тобто діти не будуть помирати!..

Гапка. А вже ж!

Митрофан. Задля такої куми прийдеться, мабуть, пива, або вина постановити? Горілкою, мабуть, не ловко частувати?

Гапка. Добудемо й пива, і вина.

Митрофан. Що вже треба, то треба! *(Глянув на вгород)*. А то хто під'їхав? О, тож кума, Степанида, та ще й у хваїтонові! Це вже зовсім по-панські хрестини справимо. *(Василь пішов на зустріч Степаниді)*. Це й мені прийдеться у хваїтона садовитись? Про мене, хоч і в хваїтонові їхати, тільки хто його зна, як у нього і садовиться?

Гапка. Так сядеш, як і другі сідають.

ЯВА XIV.

Ті ж і Степанида.

Степанида. Што ж, когда ехать, так ехать, за мною нікаторой обстановки.

Митрофан. Зайдемо ж, кумо, в хату до породіллі, візьмемо дитину та й до попа! *(Хоче поцілуватись з нею, але вона одверта пику)*.

Степанида. Со вдовольством!... Приглашайте нас, Василий Захарович!

Василь. Просимо!

Митрофан. Тепер вже не Захарович, а кум.

Степанида. Ну, куманьок любезной!

Василь. Пожалуйте, кумушка!

Степанида. С особеним вдовольством, куманьок

Лукія. Ти подякуй мені за те, що я тебе на розум навела. Ач, одній затуманив світ, та й другій думав заморочити памороки? Шкода, що я тебе не так провчила, як годилося б! Ач, які дурисвіти почали з'являться!

Василь. Відчепись, кажу!

Лукія. Як діждеш синів, то повчай їх, щоб вони не були такими бузувірами, як їх скажений батько! (*Пішла*).

Василь (*один*). Заморочуєте добре і ви нам памороки, чортові сороки! Ач, яка! От і вгадай, чим іноді людина диха!.. (*Помовчав*). Що це мені мати сказала про дитину? Та невже ж?.. Ні, це хтось наклепав, це брехні!.. Одначе через щось же та кажуть люди про жіночу породу, що: „баба, то наймудріша загадка!“ Та от хоч би сказати і про Лукію. Як бісова тінь приваблювала мене до себе, а на думці мала, щоб мені парубки печінки одбили. Тьфу! Проклята моргуха!..

ЯВА XII.

Василь і Гапка.

Гапка. А що, кого покликав за куму?

Василь. Степаниду.

Гапка. Не довелось за невістку мати, то нехай хоч кумою буде. Втертяв, сину, щастя, таке вже щастя, що й руками його не обгорнеш!

Василь. Годі, мамо, про це. Єй-богу я так заморочився!

Гапка. Ще б не заморочився! Три місяці як оженився, а вже й дитина. Звісно, морока, та ще й не абияка морока! А крику, а писку скільки буде в хаті!..

Василь. Та я не про те...

Гапка. Коли б ще біля свого дитяти панькатись...

Василь. Мамо! Від кого ви чули? Ну, хіба ж цьому правда?..

ЯВА XIII.

Ті ж і Митрофан.

Митрофан (*цілує в руку матір*). А що, мамо, раді, що діждали вже й від мезинчика онука?

Гапка. А як же не радіти? Серце з радощів так і плига у грудях.

Митрофан. Ну, дай, господи, щоб живий був та щасливий! А хто ж за куму?

Василь. Степанида шинкарева.

Митрофан. Що це ти, Василю, вже меж жиродів забираєшся?

Василь. Та так... А хіба що? Яку першу зустрів...

Митрофан. Правда, що кажуть, нібито воно так і годиться за куму брати ту, котру перш зустрінеш. Тобто діти не будуть помирати!..

Гапка. А вже ж!

Митрофан. Задля такої куми прийдеться, мабуть, пива, або вина постановити? Горілкою, мабуть, не ловко частувати?

Гапка. Добудемо й пива, і вина.

Митрофан. Що вже треба, то треба! (*Глянув на вгород*). А то хто під'їхав? О, тож кума, Степанида, та ще й у хваїтонові! Це вже зовсім по-панські хрестини справимо. (*Василь пішов на зустріч Степаниді*). Це й мені прийдеться у хваїтона садовитись? Про мене, хоч і в хваїтонові їхати, тільки хто його зна, як у нього і садовиться?

Гапка. Так сядеш, як і другі сідають.

ЯВА XIV.

Ті ж і Степанида.

Степанида. Што ж, когда ехать, так ехать, за мною нікаторой обстановки.

Митрофан. Зайдемо ж, кумо, в хату до породіллі, візьмемо дитину та й до попа! (*Хоче поцілуватись з нею, але вона одверта пику*).

Степанида. Со вдовольствієм!... Приглашайте нас, Василій Захарович!

Василь. Просимо!

Митрофан. Тепер вже не Захарович, а кум.

Степанида. Ну, куманьок любезной!

Василь. Пожалуйте, кумушка!

Степанида. С особеним вдовольствієм, куманьок

дорогой! (Василь, Степанида і Митрофан пішли в хату).

Гапка (мов зачарована). Яка ж приємна Степанида, така вже приємна!.. Одіпхнув від себе Василь талан, власними руками одіпхнув... Ох, не судилося, мабуть, мені запобігти йому щастя та розкошів. А як я бажала, як бажала!

ЯВА XV.

Захарко і Гапка.

Захарко (виходє з хати). Казав же, що не слід було кликати Степаниду. А-а!.. Оце вже не гаразд!.. Як тільки увійшла Степанида в хату, Домаха так збентежилася, немов оніміла!.. Як то можна хвору людину бентежити, та ще й яку хвору!..

Гапка. Потурати їй!

Захарко. А, звісно, доки хвора, то треба потурати! Тобі я мало хіба потурав у таким випадку?.. Та чи не ти це все підстроїла?

Гапка. Чого ти до мене що разу присікуєшся?

Захарко. Та цур тобі! Я тільки кажу, що не так воно повинно було вчинитись, не так!.. Навіщо нам зв'язуватись?..

Гапка. Панькайся любою невісточкою, дасться вона нам у знаки!

Захарко. А хоч не плети непутящого, вгамуйся хоч на цей час.

ЯВА XVI.

Ті ж, Митрофан, Степанида і Василь.

Степанида (під бурнусом несе дитину). Какою красавчик мій хрещеник, настоящою папаша! (Митрофан, Степанида й Гапка пішли).

Захарко. Дай же, господи, вам благополучно повернутись!

Василь (сам з собою). От ще, стану я потурати примсі!..

Захарко. Чого з'єретувався так?

Василь. Та... Домаха гнівається, що Степаниду покликав за куму. Що я, справді, за такий дурноляп, щоб усе під жінчину пісню плигати? Котру схотів за куму взяти, ту й взяв!

Захарко. Та то Домаха, може, з болісти? Хвора людина, треба вибачити!..

Василь. Дуже вже вона маніжитьсь! У мене, слава господеві, голова не половою набита!.. Дайте, тату, грошей, збігаю за горілкою та за пивом.

Захарко (дає гроші). Забіжиш на той бік, у лавку, до Ляхтіона,—либонь у нього є вино? Візьмеш там пляшку, тільки не дорогого!..

Василь. Ба, найдорожчого візьму! Хіба вже не можна за для новорожденного лишню копійку переплатити? Давайте цільковий срібра...

Захарко. Та візьми, візьми й дорогого. Коли б з цього кумування не вчинилося якого каламуту?..

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Ті ж обставини, що і в третій дії.

ЯВА І.

Домаха точе на рядні з підсїтка зерно.

Домаха. Який слабкий вітрець! З ранку подихав, а тепер зовсім затих. Мабуть, сьогодні й половини не переточу? (*Тихенько співа*).

Ой, зацвіла червона калина
Над криницею,
Горе ж мені, моя матусенько,
Жити за п'яницею.
Я в п'яниці не робітниця,
Він день і ніч п'є,
А як прийде із корчми додому,
Мене молодую б'є.
Ой відсуну та кватироньку,
Матусенька йде,
Питається діточок маненьких:
Чи п'яниця дома є?

І що це собі Василь задумав: щодня в шиньок та в шиньок до куми!.. Кажуть, що Степанида дурить йому голову... Чи правда ж? Невже ж таки у неї стида нема,—жонатого чоловіка та ще й кума принажувати! Коли вже скортіло морочити памороки, морочила б якому парубкові, мало хіба їх?.. І свекруха унадилась туди. Тільки з свекром і одведеш душу. Ні, годі, сьо-

годні Василеві прямо скажу: або я, або інша! Нехай собі як знає.. Візьму дитину та й піду унайми.

ЯВА ІІ.

Вулицею проходять молодиці і дівчата з полотнами.

Молодиці (*до Домахи*). Боже поможи!

Домаха. Спасибі!

1-ша молодиця. Гайда з нами полотен білити!

Домаха. Нема часу. Треба б ось зерно переточити.

1-ша молодиця. Яке там точіння? Вітер вже, мабуть, сів обідати, а після обід ляже відпочити! (*Сміється*).

2-га молодиця. Чому й не відпочити, як є після чого? Погодувати б його сирівцем з глевтяком, не до спочивку б було.

1-ша молодиця. А може й там сутуги на харч?

2-га молодиця. Де? За морем-кіяном, де вітер спочиває? Е, я чула, що там всього доволі.

1-ша молодиця. Та мало чого не кажуть! А ще кажуть і так, що там скрізь гарно, де нас нема. (*До Домахи*). А як твій Івась?

Домаха. Хвалити бога, росте.

1-ша молодиця. Кажуть, як вилитий Василь?

Домаха (*усміхається*). Як з нього змальований!

2-га молодиця. А в кого ж йому і вдатись?

1-ша молодиця. Прийдеш на річку?

Домаха. Ні, я вже завтра почну свої білити.

1-ша молодиця. Багато наткала за зиму?

Домаха. Де там, багато, тільки два сувої. Довго хворіла!..

2-га молодиця. Прощай! (*Останні хитають головами*).

Домаха. Ходіть здорові! (*Доспівують ідучи*).

Ой на ставу, на ставочку
Пливуть качки в три рядочки.
Одна другу спережає,
Кожна собі пару має!

А я живу в божій карі,
Не дав господь мені пари.
Як дав мені господь долю,
Та й та пішла за водою.

ЯВА III.

Захарко вийшов з хати.

Захарко. Іди, Домко, в хату та погодуй дитину: там так галаса, аж посиніло!.. Я сам зберу зерно, а завтра, як дасть бог вітрець, можна буде до сніданку й переточити.

Домаха (*доточила з решета*). Чого воно там репетує? Неначе давно годоване.

Захарко. А Василя нема? Чи може знов де заховала п'яного?

Домаха. Не приходив!

Захарко. Гляди, чи не заховала знов?

Домаха. Либонь, вже другі його виховують.

Захарко. От супостат! І в кого він такий вдався?

Домаха. Коли б другі ним не орудували, може й схаменувся б.

Захарко. Та бачу, бачу! Та й ти, Домко, винна. Хотів я його ще на тім тижневі провчити, вже й ба-тога взяв у руку, а ти випрохала... Обстоюєш його, а він через те ще більш пантеличиться! З іншим можна й мовою, а на такого неохайного треба пугу, ще й добру пугу!

Домаха. Колись і він дійде до розуму.

Захарко. Як ти мовчиш йому, то думаєш тим його дійняти? Не таківський він, кажу тобі!..

Домаха. А що, чи вам хоч трохи полегшало?

Захарко. Еге ж, заговорюй зуби... Та так ніби трохи зсунуло з грудей. Мабуть, кров. Коли б швидш до маю місяцю: треба буде кров пустити. Піди ж бо та погодуй дитину.

Домаха. І чого воно там дереться? Ніжне яке, нехай не звика! (*Пішла*).

Захарко. І ума не приберу, що це Василь забрав собі в голову. (*Згортає зерно з рядна і зсила в мішок*).

Здається, що з такою жінкою, як Домаха, тільки б жити та бога хвалити: роботяща, розсудлива, покірлива, і не геть то балакуча... А як жінка не сварлива та ще й на язика скупа, то це клад у сім'ї. (*Помовчав*). І раз-поз-раз воно так коїться, що коли жінка наважється, щоб думками потрапляти за чоловіком, то чоловік дибки стає; коли ж чоловік панькається біля неї та догоджає, тоді жінку неначе підмива на супереку. І від чого таке коїться? Певно, що без диявола це діло не обходиться. (*Бере рядно з зерном на плечі і несе в комору*).

ЯВА IV.

Гапка (*йдуци з відрами до хати*). Оттак, як ба-чите? Невістка гладчає та баглаї годує, а свекруха працює, пухирів на руках не вигоює: і їсти вона на-варе, і води наносел!..

ЯВА V.

Захарко (*виходячи з комори, наслуха*). Втоми-лася, сердешна, знеслилася в тяжкій праці: за цілу весну уперше пішла по воду, та вже й верем'ю здій-маєш? (*Бере мішок*).

Гапка (*до Захарка*). Панькайся, панькайся з твоею любою невісткою! Вона припала тобі до душі?

Захарко. Припала. А тобі б хотілось, щоб і я її їв, як гиржа залізо? Буде вже з неї і твоїх зубів!

Гапка. Та ну-тебе! (*Пішла в хату, балакаючи щось собі під ніс*).

Захарко. Бубони, бубони! Хоч ти прямо руки опусти! Увесь вік силкувався прихилити її до згоди, та вже й надію залишив. (*Помовчав*). Отже, так-таки й зроблю, як надумав, то хоч моя кривавиця не пощезне марно. Піду до старшини, нехай зараз таки бумагу пише на хату й худобу: Домасі та дитині. Як раптом помру, то Гапка з Василем все в одну мить процвин-дять. Годі зволікатися, піду таки сьогодні до стар-ншии, бо хилюся я вже, як та трюхлява верба, либонь вже бог до себе кличе... (*Пішов в комору*). Його свята воля, його!..

ЯВА IV.

Палажка і Карпо.

Палажка *(йде вулицею з пранням, на зустріч їй Карпо)*. Куди бог несе?

Карпо. Та тут по ділові!

Палажка. Чи ти й справді хочеш позичити гроші Онопрієві?

Карпо. А тобі ж яке діло?

Палажка. Ой, не позичай, бо каятимешся! Зроду-віку не віддасть! Мало твоїх грошей пропадало на людях, мало?

Карпо. А хоч би й пропали, тобі ж що до того? Ти б краще гляділа за своїм носом!

Палажка. Коли б позичив мені?.. Винна я тобі й так багатенько... Коли б позичив три карбованці до Петра! Як покинув ти наше село та пішов на хутори унайми, я зараз таки телицю й продала. А тепер от трапляється купить вівцю з ягнем...

Карпо. Ти б з цього краю й почала!..

Палажка. Позичиш?

Карпо. Нехай, як зберу по людях, то може... Свирид повинен віддати п'ятдесят, Канупір тридцять п'ять.

Палажка. Позич, голубчику, позич, сивесенький!

Карпо. Та кажу ж, як зберу по людях; тепер нема й карбованця при собі.

Палажка. От спасибі тобі! Дай тобі, господи, здоров'я і віку!

Карпо. Не дякуй задалегідь...

Палажка. Як не дякувати! Ти ж у нас одна спасена душечка на все село!

Карпо. Не люблю я, як ти почнеш...

Палажка. Чув про Василя та Домаху? Сердешна Домаха! Коли б ти знав, що тут про тебе та Домаху плешуть?..

Карпо. Що ж таке?

Палажка. Таке, що й язык не повернеться вимовити! Які тільки є каторжні люди!.. Отож, як дішла та чутка до Василя, то відтоді він зовсім закрутився. Степанида зовсім привабила його до себе: у шиньку

сидить від зорі до зорі!.. Сьогодні там таке було у шиньку! Цієї ночі, либонь, Василь і дома не ночував! Та я, бувши б Домахою, та й не знаю, щоб я йому зробила!..

Карпо. Он яка новина! Та ти це навспряжки кажеш?

Палажка. Щоб мене покарав цей та той, щоб мені заціпило, коли брешу!

Карпо. Я мушу все вивести на свіжу воду, я не я буду, коли не дізнаюсь, хто перший пустив на мене та Домаху лиху славу!.. Чи не ти це часом намолола?

Палажка. Та нехай мені язык скорчить, коли я хоч словечко коли про тебе!..

Карпо. Гляди, щоб і справді тобі його не скорчило! Ти таки любиш підбрехнути!

Палажка. Може про кого іншого, а що про тебе!..

Карпо. Дідько вас, бабів, знає, який у вас язык: як засвербить, то кого ви тільки не опаскудите?

Палажка. Щоб я, бувши Домахою, та щоб не взяла подушок та не понесла Василеві в шиньок? Принесла б та й жбурнула б у вічі! Сказала б: на, та підмости своїй кралі під боки, щоб їй м'ягше було лежати!.. Я осоромила б його перед усім миром!

Карпо. Хіба тим скаженого зупиниш?

Палажка. Та вже як там не трапилося б, а хоч серце вдовольнила б! Степанида та Вівдя і не відходять від Василя, навіть не дають йому і витверезитись. Агапон ще у понеділок поїхав в город, по горілку б то, чи що?.. Так там вже Вівді без Агапона розкіш-воля!

Карпо. Піду в шиньок, загляну, що там твориться. Цебто Василь зовсім вже залишив сором? *(Пішов.)*

Палажка. Зайди до мене, Карпе, пообідати!

Карпо. Може й зайду, не знаю. Спасибі! *(Пішов.)*

Палажка *(одна)*. От же, ей-богу, я й не пам'ятаю, від кого я чула про Карпа та Домаху? А таки від когось чула. Від кого ж бито? Від когось почула... чи то, може, мені увісні привидилось?.. неначе чула, а потім розказала свасі Гапці!.. Ну вже й сваха Гапка!

Словечка їй ніколи не можна сказати, зараз розплеще!.. От хотіла сказати їй про те, що бачила, як Степанида сідала на колінки Василеві, привселюдно сідала... А що про Карпа та Домаху, то певно таки там не без гріха було, бо Карпо дуже впадав за Домахою. А з якої б то хвороби? Карпо аж почервонів, як я йому про це сказала. А вже ж що не без гріха! Чого б йому червоніти? Дури кого другого, а мене не обдуриш!.. *(Пішла)*. Побіжу і я в шиньок!

ЯВА VII.

Захарко *(вийшов з комори)*. Чи дома жто старшина? Підуй та й скажу, нехай пише духовню!.. *(Пішов)*.

ЯКА VIII.

Гапка *(виходе з хати)*. Де це Захарко? Куди він поплентався? Постерегла його в коморі, либонь лічив гроші? Куди він їх тільки виховує? Вже не раз всі закуточки обнишпорила, ніяк не знайду! І зараз вийшов з комори, мабуть і гроші поніс. Чи не закопує він їх де на току, або в леваді? Коли б мені підстерегти, забрала б всі і, хоч би різав мене, або пік, не призналася б!..

ЯВА IX.

Палажка *(хутко біжить)*. Кумо, кумо Гапко! Василь ваш у шиньку б'ється з Карпом!

Гапка. За віщо?

Палажка. Хто ж їх розбере.

Гапка. Нехай Василь наклепа пику Карпові! Це Карпо за Домаху, здійма колотнечу! Як ви казали мені, свахо, про Карпа та Домаху, то так воно й є!

Палажка. Перехрестіться, свахо! Про Карпа я вам ані словечка не казала!

Гапка. Як не казали! Хіба ж не розказували ви, що бачили не раз, як вони женихались?

Палажка. Господь з вами, це вам, мабуть, при-

снилось? Я завжди Карпа почитувала, і, господи, як почитувала!

Гапка. Та чи ви при своїм умі?

ЯВА X.

Михайло і Пилип ідуть вулицею.

Михайло. Гайда хутчіш, не видавать Карпа!.. О! сверблять у мене руки.

Пилип. Розчешемо кучерявого чуба!

Михайло. Розчешу я й Степаниді косу! *(Побігли)*.

Гапка. Чуєте, це вони на Василя похваляються! Гвалт, гвалт! Уб'ють, уб'ють!

Палажка *(кричить)*. Гвалт! Михайло такий катюга, що наліхотворить!.. Гвалт!..

ЯВА XI.

Домаха *(вибіга з хати з дитиною на руці)*. Чого гвалтуєте?

ЯВА XII.

Захарко *(хутко йде)*. Що трапилось?

Гапка. Василя б'ють у шиньку! *(Побігла з Палажкою)*.

Домаха. Ой, боже ж мій! Татку, візьміть дитину, я побіжу!

Захарко *(хапа її за руку)*. Стривай! Куди побіжиш? Щоб голову тобі провалили? Сиди дома, я сам піду!

Домаха. Пустіть мене, пустіть!.. Василю, Василю серденько моє!

Захарко. П'яний, що скажений! Хочеш сама підвести його під каторгу? Зостанься дома! *(Хутко пішов)*.

Домаха *(сама)*. Ой, горенько ж моє!.. Василечку, дорогий кришталю! До чого ж ти себе допустив? Б'ють тебе, рвуть твої любі кучері, шматують біле тіло!.. Бодай же тому руки покорчило, хто краплину пролле твоєї крові!.. *(До дитини)*. Дитино моя, дитино любя,

проси бога, щоб не попустив на поталу твого таточка! Господь вчує твою янгольську молитовку!.. Ох, які ж ми з тобою безталанні! За віщо, моя дитино, ми так тяжко покарані? Боженьку зглянься над малою дитиною?.. Василю мій, Василечку, що ж то там з тобою тепер сталося? Побіжу, побіжу туди!.. (*Схопилася бігти*).

ЯВА XIII.

Захарко (*ледве промовля*). Батька, батька за груди вхопив?!

Домаха. Що таке, тату?

Захарко. Коли б не Карпо, може і вбив би мене!

Домаха (*з ляком*). Василь? Ох, що ж це коїться у світі божому? Де ж Василь?

Захарко. Нехай він пропаде!.. Будь він прокл...

Домаха (*падає перед ним навколішки*). Тату, тату, не проклинайте його! Мене, мене треба проклинати!.. Я винна! Через мене він знелюдився!.. Навіщо я увійшла у вашу сім'ю, принесла з собою тільки лихо?!

Захарко (*підійма Домаху, за сльозами ледве промовля*). Тебе клясти? Ні, ти не винувата!

ЯВА XIV.

Гапка (*біжить*). Як звір, як звір! Я ж казала, що з цього спарування всім нам буде горе!..

Захарко. Ах, ти, сатано! Чи не ти і є та лиха іскра, з котрої з'явилась оця пожежа?..

ЯВА XV.

Люди ведуть зв'язаного Василя.

Василь (*п'яний*). Дайте мені сюди Карпа!.. Нехай він сюди йде!.. Ми тут з ним поміряємся на просторі!.

Захарко. Не ведіть його в моє подвір'я, я бачить його не хочу!

Домаха. Таточку ріднісінький!

Захарко (*заламає руки*). А!.. Вкиньте того луци-

пера кудинебудь у саж до свиней, нехай там проспиться! (*Хутко пішов в хату*).

Домаха. Василю, Василю! До чого ти себе призвів? На батька підняв руку!

Василь. Нехай не зачіпа!

Домаха. Що ти кажеш? Василю? Опам'ятайся!..

Василь. Я—Василь, а ти хто така? Ти Карпова полюбовниця!

Домаха (*з жахом*). Полюбовниця?

Гапка. Годі тобі, сину! Іди, проспися краще!

Василь. Не ваше діло!.. (*До Домахи*). А вже ж полюбовниця; мені все, як на долоні, виявлено.

Домаха (*підносе дитину*). А оцей свідок що тобі виявляє?

Василь. Га? (*Довго дивиться на дитину*). Івась?.. Розв'яжіть мене!.. Вже нема серця, прохолонув!.. Єй-богу, пальцем нікого не зачеплю!.. У, як голова морочиться!.. В середині аж пашисть, мов вогнем пече!.. (*Його розв'язують*).

ЯВА XVI.

Ті ж, Карпо і ще дехто.

Карпо. Не зупиняйте мене, я його не боюсь!.. (*Підходить до Василя*). Ну, осьдечки я! Удар мене, коли віриш брехням, удар!..

Василь. Га?.. От брат, голова як морочиться!.. (*До Домахи*). Дай мені дитину!

Палажка (*з криком*). Не давай, не давай, Домко!

Василь. Що? Моєї дитини мені не давать?

Палажка. Не давай, уб'є!..

Василь. А щоб ти світа сонця не вздріла!.. Щоб ти...

Домаха (*дає йому дитину*). На, візьми,

Василь (*бере дитину на руки*). Щоб я рідну свою дитину? Борони мене боже! (*До дитини*). Чуеш, що та дурна тьотя белькоче? А-гуси! Візьми татка за чуба! Гарненько його візьми, щоб не п'янствував, щоб... Карпе, дивись, як з мене списаний!

Гапка. Дурню ти, дурню!..

Василь. А звичайно!... А ви все лічите мене за розумного? Ви розумні, а я дурень!.. Ви мене як дурного й заморочили!.. Домахо, серденько! Візьми мене за чуба! (*Чукає дитину*). „Гоп-чук-чук, поїдемо в Кременчук!..“

ЯВА XVII.

Захарко (*появляється на порозі*). Ач який примірний батько! Веди його, Домко, в хлів, нехай виспиться, а завтра промеж нас буде інша розмова. У кого нема свого розуму, того треба вчить! Дурня і в церкві б'ють! За дурною головою і ногам лихо!

Василь (*плаче*). Тату, візьміть мене за чуба!.. (*Пада навколішки*).

ЗАВІСА.

ДІЯ П'ЯТА.

Середина Захарової Хати.

ЯВА I.

Карпо і Домаха.

Карпо. Отже, на мою думку, ти, Домахо, зовсім спантеличилася.

Домаха. Карпе! У кожного свій розум і серце. Ти радиш терпіти, а я не можу, я на те не згоджуюсь, то й годі про це!.. (*Галка відхилила сінешні двері і наслуха*).

Карпо. Підеш з села, почнуть плести, лихословити... Скажуть: певно тому правда, що про неї на Карпа натякають, через те вона й з села змандрувала.

Домаха. Нехай кажуть, нехай пащекують: не їла душа часнику, то й не смердітиме. Тобі може буде ніяково від того, то ти за себе й клопочись: а за мене не турбуйся, не боюся я того поговору...

Карпо (*помовчав*). Так таки йдеш?

Домаха. Що я, мала дитина, чи така вередлива, що десять разів буду перебаблювати: то йду, то не йду? Іду, Карпе, не вговорюй! Ти не можеш терпіти поговору, а я... Та ще хто його зна, де більш доведеться терпіти: тут, чи там?.. Але ж вовка боятись, в ліс не ходити.

Карпо. Як так, то прощай! (*Вийма з кишені карбованця*). На, купиш дитині медяничка, або-що.

Домаха. Не треба мені!

Карпо. Я ж не тобі даю, а дитині.

Домаха. Терпітиму я, і воно мусить терпіти.

Карпо. От за це вже зовсім дурна. Чим дитя винне, що ви не порозумілись? Що воно розбере, як ти йому скажеш: нема?

Домаха. Ну, давай!

Карпо (дає гроші). Може й тобі позичити карбованців зо-три?

Домаха. Не хочу!

Карпо. Як собі знаєш. Ну, щасливо тобі! (Пішов).

Домаха (помовчала, підходить до колиски). Ходім, дитино моя, з таткової хати. Не нагріли ми тут місця, пошукаємо де-інде... (Припада до дитини й співа):

Ой, не пугай, пугаченьку,

В зеленому байраченьку.

Ой, як мені не пугати,

Що все ліси та байраки?

Та йшла вдова долиною;

З маленькою дитиною;

Сіла вдова відпочити,

Мале дитя покормити!

Ой, сину ж мій, сину мій єдиний,

Який же ти нещасливий!

ЯВА II.

Входить Гапка.

Гапка. Чи тобі ж ото не гріх, що ти загадала собі? Куди ти послала свекра? Думаєш, що я нічого не знаю?

Домаха. І гаразд, що знаєте. Хіба я виховуюся з своїм заміром?

Гапка. Та й не злюка ж ти? Коли б була доброю, порадилася б зо мною, уклонила б низенько та звичайненько попрохала, то може б я дала тобі он яку пораду. І що це ти собі забрала в голову?

Домаха. Відкіля у вас з'явиться жаль до мене: чи вітром його навіє, чи водою підміє?..

Гапка. Хіба у мене нема жалю у серцеві? Може й до тебе він обернеться? Чий ото вилупок у тебе на

руках? Чи воно не мого сина дитя, чи син мій не моя кров?

Домаха. Тим-то й горе, що ваша кров!

Гапка. Тобто як?

Домаха. Та так! Як спочатку все пішло в поперек, то так вже воно й загальмувалося, доки не догальмувалося до краю... За того года, що живу у вас, ласкового погляду від вас не бачила, а не то, щоб слово людське почула. Доки важкою ходила оцим вилупком, чого ви тільки не казали на мене, чим тільки не попрекали мене?.. Терпіла я!.. Чула я, як ви й людям казали, що я й сяка, й така, що я чимсь опоїла Василя, що цей вилупок не Василів... Що я й лінива, і вередлива, і нечупайда, і гадючого кодла... Мовчала я! Отже вам і цього мало було? Намовили Василя, щоб взяв Степаниду у куми...

Гапка. Неправда!

Домаха. Нацькували його на мене, звели його з Степанидою!..

Гапка. Неправда!

Домаха. А гляньте на бога!

Гапка. І гляну!

Домаха. Не глянете!

Гапка. Ти з мене хочеш присягу здіймати, чи як?

Домаха. Ви не хочете присягти, так здійміть з мене присягу! Я, дивлячись прямо на бога, заприсягну, що супроти вас ніколи й думки лихої не мала, а ви мене пекли. А за віщо? І тепер, відходячи від вас, не маю нічого проти вас лихого. Нехай бог вас розсудить за мене. Що ви мати своєму синові, що бажали, щоб йому якнайкраще догодити... Через те й не виную вас!

Гапка. Куди ж ти підеш?

Домаха. Коли б одна була, може б у річку кинула, або повисла на гілляці; а тепер мушу жити, хоч важко, а мушу!.. Питаєте: куди піду? Що я: каліка, чи робити не вмію? Знайду шматок хліба — чи гіркий він буде, чи солодкий, то вже моя печаль!

Гапка. Це ж ти осоромиш нас на все село?

Домаха. Свій сором захищаєте, а до мого сорому вам було байдуже. Бачте, своя сорочка ближче до тіла.

Гапка. Та це сусіди мені очі виїдять!

Домаха. А мені вже давно виїли! (Помовчала). Передивіться отам, у вузлику, моє збіжжя, щоб часом чого вашого не захопила.

Гапка. Що це ти? Те, що тобі зроблено, то воно все твоє.

Домаха. Ні, не моє. Моє тільки те, що з собою принесла, батьківщина. Ондечки чоботи ті, що Василь справив, — не візьму їх; ондечки, на жердці спідниці, два хвартухи і хустка...

Гапка. Одумайся, Домко! Може я іноді що й не так казала супроти тебе, може з жалю, або з пересердя...

Домаха. Що вже, мамо, перевіювати полову? Зерна там нема.

Гапка. Тобто я супроти тебе кругом винувата?

Домаха. Про те вже ви знаєте. Що це так довго батько не несуть бумага з волости?

Гапка. Опам'ятайся, кажу тобі, Домко! Може воно все зміниться та й на добре вийде.

Домаха. Навіщо ви оце все кажете? Самі ж учора аж зраділи, як Василь сказав, що й білета мені дасть, щоб я йшла собі куди захочу?..

Гапка. Василь сказав з п'яних очей; а я щось там бовкнула... кажу ж, що може спересердя... Не ославлюй нас, Домко, гріх тобі буде! Куди ти прихилишся з малим дітям як, борони боже, занедужаєш, або дитя заслабне... І на нас гріх накличеш!

Домаха. Моє дитя, мій і гріх буде, якщо не доведу його до пуття!

Гапка. Їй-богу, вже мені й жаль тебе!

Домаха. Пізно пожаліли. Та то так тільки, на хвилину. Ще й за гору не зайду, як заспокоїтеся... А Василеві розв'яжу руки!

Гапка. І він пошкодує, ще й як пошкодує!.. Серце у його, господи, яке мняке!

Домаха. Та мняке ж... І ви це знали та й орудовали тим серцем по своїй волі.

Гапка. Може... Добра йому бажала! Ох, Домко, Домко! Коли б ти раніш, отакечки, по серцю побалакала зо мною, зовсім не те б було.

Домаха. Хіба ж я мусіла почати таку розмову?

Гапка. І це правда, їй-богу, правда! Мені треба б було... Що ж, як ухопив мене жаль за серце, як ухопив, що Василь тебе взяв, а не Степаниду, ну немов, стерялася!.. І зненавиділа я тебе, так же зненавиділа, що аж душу мені вивертало!

Домаха. Коли б знала, що отаке мене спобіжить, перемогла б себе або загинула, й не йшла б за Василя! Чи мене що підвіяло, чи мене підмило, мов несамо-вита була... Як я опинилася біля вашого подвір'я — не пам'ятаю; як схопила з себе пояса і хотіла повіситись — не тямлю...

Гапка. Не кидай нас, Домко, не кидай! Все переміниться... Не я винна супроти тебе, винні сусіди. Як пішов глум по хатах, як пішло пашекування!.. Далі пішли намовляти мене, нацьковувати... Покажи, кажуть, нежданій невістці, що ти господиня у своїй хаті, що ти свекруха! Аж теперечки зашморгнулося воно. Так робиш — не гарно; інак робитимеш — не гаразд!.. Була б я доброю для тебе — засміяли б, на увесь вік засміяли б; почала золити тебе, ще більше лихо скоїлося!..

ЯВА III.

Ті ж і Захарко.

Захарко. Ось тобі, Домко, білет. А оце тобі друга бумага, заховай її. Як прийде тобі до скруту, тоді покажеш кому, щоб прочитали, то й знатимеш, що діяти.

Домаха. Яка ж це друга бумага?

Захарко. Там побачиш.

Домаха. Не візьму! Я не знаю, що там написано, не треба мені її.

Захарко. Тобі не треба, так Івасеві знадобиться.

Домаха. Ні, не візьму!

Захарко. Як не візьмеш, то й не треба, віддам її попові. Нехай у попа лежить до моєї смерті.

Домаха (заховала білет). Прощайте, тату.

Захарко. Як, зараз хочеш і в дорогу?

Гапка. Пообідала б.

Домаха. Не піде шматок у горло. Спасибі!

Захарко. Не думав я, Домко, щоб ти так швидко покинула нашу хату... Але не зупиняю тебе, знаю, як важко тобі!

Домаха. Благословіть, тату, вашого онука. (*Кланяється*).

Захарко. І онука благословляю, і тебе, моя безщасна донечко! (*Обіймає*).

Домаха. Тату, не завдавайте жалю чулими речами, не виціжуйте сліз з очей моїх, бо ще вони мені знадобляться. Прощайте, мамо!

Гапка (*почина голосить*). На кого ж ти мене покидаєш, моя люба невісточко, та ще в робочу пору?..

Захарко. Гапко! Хоч на розлученні не кривди душею.

Гапка. Думаєш, не шкода мені її?

Домаха (*уклоняється до образів*). Поможи мені, боженьку, перебути мою бідоньку невсипучу, мою скруху тяжку!.. Зглянься, милосердний, над дітям малим, нерозумним! (*Хутко пішла. Захарко вийшов за нею*).

Гапка (*сама*). Та невже ж Домаха і справді нас покинула? Як же чудно стало в хаті, неначе у пустці. Може і я винна супроти неї? Як це раніш не довідалася я, що у неї таке гарне серце? Думала все, що вона мені лиха мислить, аж бачу... Та невже ж я тим грішила, що мислила своїй дитині добра?

ЯВА IV.

Захарко (*входить засмучений*). Нехай іде з богом! (*Сів край столу і схилив голову на руки*). От і оженили мезинчика на радість та втіху. Пропаде, пропаде в шиньку за поставцем!.. Хились, моя сива голівонько, до сирої землиці, швидш хились, бо ні до кого вже буде тобі прихилитись!.. Увесь вік дбав про те, щоб звити тихе та любе кубелечко. Гапко, Гапко! Запалила ти мій рай!..

Гапка. Ти думаєш, що й мені не тяжко?

Захарко. Тобі тяжко? Чи не прийшло каяття? Тільки чи не пізно?..

ЯВА V.

Ті ж і Василь.

Василь (*під чаркою*). Де Домаха? Нехай зараз готує закуску, кума до нас іде і другі гості!

Захарко. Погукай на жінку, може вернеться.

Василь. Що таке? Куди ж вона пішла?

Захарко. Туди, куди сам спровадив.

Василь. Що-о?

Захарко. Пішла в город, унайми.

Василь. Та що це ви?

Захарко. Сам же вчора сказав старшині, що даєш їй білета на год.

Василь. Ну?

Захарко. Взяла білета і пішла.

Василь. Та що це ви мене морочите? А дитина де?

Захарко. І дитину взяла.

Василь. Ні, це не може бути! (*Біжить з хати*). Мабуть, вона в коморі? Домахо!.. (*Пішов*).

Гапка. Гукай! Знайдеш вітра в полі!

Василь (*вернувся*). Це ви мене дратуєте? Та що ж це таке?

Захарко. Розміркуй сам; коли не слухав батька, сам собі давай пораду!

Василь. Та як же це?

Захарко. Що сину? Чи смачно частувала тебе кума? Чи міцно тūлила до серця? Безпутний ти, виродку! Не мій ти син, а дияволів! Геть з моєї хати! Іди до своєї куми! Іди до Агапона, нехай тобі Агапон стане за батька.

Гапка. А Вівдя за матір!

Василь. Як?.. І ви, мамо, супроти мене вже?

Гапка. Покутуюсь, сину! Нехай мене бог скарає за те, що, бажаючи тобі добра, накоїла лиха!

Василь. Що ж оце таке вчинилося?..

ЯВА VI.

Ті ж, Степанида і гості.

Степанида. Куманьок, ваші гості!

Василь. Бачу!

Степанида. А де ж кумушка?

Василь. Геть, хвойдо, з моєї хати!

Степанида. Куманьок, опам'ятайтесь!

Василь. Насилу опам'ятався! Геть, гадино, сатано люта!..

Степанида. Так ти так, падлец зо мною? Я ж тебе ославлю, я ж тебе опаскуджу на всю округу!..

Василь. Ще слово промов, задавлю тебе!.. *(Кидається на неї, Степанида і гості зникають)*. Домко, Домко! Де ти, моя мученице безщасна? *(Плачучи припада до одвірка)*.

ЯВА VII.

Ті ж і Митрофан.

Митрофан. Що тут у вас подіялося? Кума Степанида гвалтує на всю вулицю, що когось ославить!.. Хотів поздоровкатись з нею, так вона мене під три чорти послала.

Василь *(кидається до Митрофана)*. Братіку ріднесенький! Домаха мене покинула і сина взяла, сина!..

Митрофан. І добре зробила! А що ж з таким закрутиголовою більше робить, як не плюнуть на нього?

Василь. Дожени її, ублагай!.. Скажи їй, що страчу себе, як не вернеться!

Митрофан. Тобі, Василю, давно вже слід висіть на гілляці!

Захарко. Митрофане, що ти кажеш?

Митрофан. Правду кажу! Що його шкодують скаженого? Завіщо він нас всіх осоромив?

Василь. Верни її, братіку! Покаюся, перед усім миром покаюся!..

Митрофан. Ач, розпустив слини! Домаха навряд чи здасться на мое прохання? Хіба мати поїдуть зо

мною? Мамо, на мою думку, вам слід Домаху перепрохати. Бо що не кажіть, а ви, ей-богу, ще більш Василія проти неї винні!

Гапка. Бачу, синочку! Поїдемо мерщій! Буду бламати, у ноги їй упаду.

Захарко. Гапко! Та невже ж це я чую твою мову?

Гапка. Покутуюся, винна я, грішниця!

Захарко. Насилу!

Митрофан. Ідемо ж, мамо, скоріш! *(Митрофан і Гапка пішли)*.

Василь *(плачучи)*. Домахо, моя вірна дружинонько! Сину мій, синочку мій коханий!..

Захарко. Плач, плач безпутній!.. Сплач з серця гидоту, котра пригнітила його! Може, хоч зо дна зринуть чисті сльози.

Василь. Тату!.. Візьміть батога, сполосуйте мене, щоб повік синяки не згоювалися, легше мені буде!..

Захарко. Знов ти Василю, согрішив перед богом, а бог все те бачить! Согрішив за жінку, согрішив і за сина!

Василь. Оплели мене, мов муху павутиною! Коли я тепер відвернусь від Домахи, коли я зречуся мого єдиного сина, то нехай мене господь покара, як найтяжче, як найболячіше.

Захарко. Коли від серця кажеш, то може господь ще й змилується над тобою. Слухай же ти, закрутиглова, що я тобі радитиму, устанне радитиму...

Василь. Приказуйте, тату! Тепер ваше слово, за для мене, як боже!

Захарко. Коли Домаха повернеться і згодиться з тобою жити, то ми якнайхутчіш обмінємо, або продамо свою хату і наділ та перейдемо у друге село, кудинебудь далі відціля. Тут нам не рука зоставатись, зовсім не рука...

Василь. Оце правда! А таки чудесно б ви зробили, коли б вихворостили мене на всі боки...

Захарко *(усміхається)*. Добре вже ти й сам себе вихворостив.

Василь. Правда ваша! Неначе зовсім переродився! Здається все те, що за півгодини коїлося, далеко, да-

леко відсунулося і на серцеві так тепло стало, ніби воно слізьми умилося і все в мені аж тремтить.

Захарко. Дай, господи, щоб таке чудо з тобою вчинилося.

Василь. Коли б Домаха вернулася... Стривайте! А що ж буде з грішми?

Захарко. З якими грішми?

Василь. Та що ота сказана кума подарувала. Каже: „зроби собі сердука і всяку городську одержу: чоботи на високих закаблуках, часи, золтик“... Аж сто карбованців подарувала.

Захарко. Нехай зараз Митрофан віднесе їх отій хльорці!

Василь. Авже ж... *(Шука в кишенях)*. Де ж це вони? Невже загубив? Дала цілу катеринку. Де ж це вона? Поклав у кишеню... Єй-богу нема!

ЯВА VIII.

Ті ж, Домаха, Гапка і Митрофан.

Василь Домахо! Сину мій! Домко! Я... Я винен!..

Домаха. Василю, вірю тобі! Від серця ти кажеш, це я бачу! Любий, любий! *(Кидається на шию)*.

Василь. Тату, мамо, братіку! Дивіться, дивіться, який я щасливий!..

Гапка. *(взяла в Домахи дитину)*. Ну, кричи ж, кричи! Тепер ти найстарший у господі. Ох ти мое янголятко! *(Туле його до грудей і обцілює)*.

Захарко. От і щастя, от і талан! Дивіться, дітки, приглядайтесь: де той талан та щастя, як не в своїй сім'ї?

ЯВА IX.

Ті ж, Агапон, Соцький, Палажка, Карпо і ще деякі люди.

Агапон. Обіськайте його зараз! У нього в кишенях повинно бути сто карбованців, ціла сотенна бумажка. Обіськайте Василя, тоді й побачите, що я правду кажу...

Василь. На що ж трусить? Степанида подарувала мені сто карбованців, і я хотів оце зараз Митрофаном

відслати їй. *(Шука по кишенях)*. Де ж це вони поділися? Чи не в коморі я їх загубив? *(Біжить в комору)*.

Агапон. А що, чуєте, він сам признається? Тільки вона йому не подарувала, а він украв! Господин соцький, звеліть його зв'язати!..

Палажка. Брешеш! Я своїми очима бачила, як твоя дочка дарувала йому катеринку!

Агапон. Хто-хто, а ти краще й рота не роззявляла б!

Василь *(вертається)*. Нема. Може в сінях? *(Біжить в сіни)*.

Карпо *(вийма гроші)*. На, Агапоне, півтораста, тільки не зводь на Василя провини! Василь не злодій, брешеш ти, хриstopодавче!

Агапон. Мені твоїх грошей не треба: я сам тобі жбурну в вічі п'ятсот... Я хочу злодійство покарати! Василь злодій!

Василь *(появляється)*. Хто? Я злодій? *(Схопив з полиці ножа)*.

Всі, *(окрім Агапона)*. Що ти робиш? Одійміть у нього ножа! *(Схоплюють його за руки)*.

Василь. Пустіть! Я розпутний. Я п'яниця... А злодієм я ніколи не був!.. Я загубив гроші!.. Перетніть мені горлянку! Мене злодієм взичають?... Не можу я такої наруги стерпіти!..

Соцький. Вгамуйся, Василю! Є свідок, що ти не вкрав тих грошей, тільки зараз віддай їх!

Палажка. Не вкрав, сама бачила, як дарувала тобі Степанида. Заприсягну!

Захарко. Де ж ми зараз таку суму візьмемо?

Карпо *(до Агапона)*. На, та й мети швидш з хати! *(Дає сто рублів і випиха Агапона за поріг)*.

Агапон *(взяв гроші)*. Хороші порядки, нічого скажуть! Крадуть, а потім ще й випихають...

Василь *(пада навколішки)*. Боже, прости мене грішного! Люди добрі, простить мене! Покутуюся в своїй тяжкій провині: перед отцем, ненюкою, перед жінкою, і сином і перед усім хрещеним миром!..

ЗАВІСА.

ПІДГОРЯНИ

Мелодрама у 3-х діях

Зображення правди з кривдою
правда переможить (?)

ЛИЦЕДІІ:

Трохим.
Ганна, його жінка.
Ольга, їх дочка.
Степан Кріпчак, парубок.
Чопорій, вїйт.
Тетяна, його жінка.
Василь, присяжний.
Знахарка.

Селяни підгірські

ДІЯ ПЕРША.

Село підгірське, за котрим видко Карпатські гори. Село меж горами
Сільська хата.

ЯВА I.

Ольга коло хати співа.

Чого лози похилились
При тихій воді,
Чого слізоньки пролились
Мені молодій?
Піду лугом зелененьким, зілля накопаю,
Приложу його до серця, забуття дізнаю.
Ох, боюся, спита мати:
Що, доню, тобі?
Нельзя серцю заказати,
Так плачу собі.
І кінця своєму горю в світі не відаю.
Кожен вечір і поранок сльозами вітаю.

ЯВА II.

Ольга і Ганна.

Ганна. Ольго! Ти сумна, співаєш сумні пісні! Перш
ти співала веселих, і було весело в нашім дому. До
тебе збирались в неділю подруги, ви бігали, грались
у садочку, сміялись, аж дивитись було любо; тоді я
собі гадала, що моя Оля між усіма найкраще вбрана.
Тепер у будень, чи в неділю ти ходиш сама, блукаєш

як сирітка, не доб'єшся від тебе слова. Сумуєш і сумуєш... Скажи бо, що з тобою?

Ольга. Сама не знаю, мамо, чого мені на серцеві тяжко і чого сумно. Вийду в поле, спогляну на нив'я й долини, мені стане скучно, а серце рветься не знати куди, ніби хотілося б обгорнути увесь божий світ і розплакатись... Не дивуйтесь моїм пісням: тепер і пташки сумно співають, і вітер по деревах і в лузі глухо шумить, а калина сумує... Стану над водою, почну слідити за рибкою, вона плине, вринає під камінь, і в моїм серцеві тоді закам'яніє. Вертаюсь додому, ви мене ждете біля воріт. Я сама себе питаю: чого мені так тяжко, коли я одна у неньки, як один місяць в небі, одна я у батька, як одна у нього гадка, щоб я була щасливою,— і все те не розбиває моєї туги.

Ганна. І нема чого журитись, моя доню. Будь весела! Чого ж бо тобі бракує? В скринях повно полотен, всякої одежі, якої забажаєш, і в хаті і в подвір'ї у нас достатки. Все єсть у нас!

Ольга. Достатки без долі не корисні!

Ганна. Ольго! Ти мало ще в світі жила. *(Подає їй сніп пшеничний)*. Ось вибери цю пшеницю, хай бог прийме в церковцю, на часточку. Коли голівка болить, то як схилиш її під святе Євангеліє, то й стане тобі легше.

ЯВА III

Ті ж і Степан.

Ольга *(вибирає пшеницю і приспівує)*.

У полі, у полі пшениця розцвілась,
Каже мати своїй доні,
Щоб не журилась...
Пшениця погнулась,
Як тихий Дунай,
Доня усміхнулась,
Буде коровай.

Степан *(співає сам)*.

Горами, горами громи покотились,
Об дівчині добрі вісті

Всюди розносились.
Прийшли до неї люди,
З різних україн,
Дівка їм віддає
Низенький поклін.

Ганна *(співає)*.

В садочку, в садочку барвінок розвився,
Пішла мати по садочку,
Він зазеленівся.
Барвінку, стелися,
Будеш на вінець!
Доню, уберися,
Прийде молодець!

Ганна, Степан і Ольга *(разом)*

По річці густії тумани осіли,
То ж не сила переплисти
Великі хвилі!
Дівко, не страхайся,
Вінець не зов'яв,
Богу ти віддайся
І його прослав.

Ольга. Чому, Степане, так довго у нас не бував?
Чи до нас зарубана дорога? Бач, який ти не добрий!
Степан. Все не було часу!

Ганна. Чи не їдиш по ярмарках з крамом?

Степан. Я не торгую, бо не маю чим, а що й справді купці переказували мною, що прийдуть купувати до вас волів, то щастя вам боже на добрий торг! *(Глянув на Ольгу)*. Ольго, ти ніби слаба, чого так зблідла з лиця?

Ольга. Була слаба, а тепер полегшало.

Ганна. Напийся свіжої водиці, я зараз винесу тобі. *(Пішла)*.

Степан. Ідучи з міста додому, зустрівся я з вашими людьми, а вони мені й сказали, чи знаєш, Ольго, що?

Ольга. Що?

Степан. Не знаю, чи правда цьому, але і в селі деякі люди говорять теж саме.

Ольга. Що говорять?

Степан. Говорять, що у вїйта Чопорія буде весілля.

Ольга (*вибирає пшеницю і натрапля на два колоски на одній стеблині*). Дивись, Степане, два колоски на одній стеблинці. Люди кажуть: де два разом колоски ростуть на одній стеблинці, там під стеблом лежить щастя закопане...

Степан. Може, але не знати, чие! Гарна пшениця! Олю, на що ти її вибираєш?

Ольга. На бога! На часточку в церковцю.

Степан. Росте пшениця на полі, а не зна, кому вона достанеться.

Ольга. Про що це ти натякаєш?

Степан. Так, ні про що... отак собі... А знаєш, Олю, кому ти до серця припала?

Ольга (*назирцем погляда на нього*). Кому?

Степан. Ти питаєш? Коли б ти не розгнівалася, я сказав би тобі, що тільки об тобі одній думаю і не надумаюся, що тільки на одну тебе хотів би дивитися і не надивився б... А від чого воно так?

Ольга. Не знаю! Не знаю й того, від чого і мені веселіш, як ти прийдеш до нас.

Степан. Олю, я тебе люблю! Я скажу це цілому світові, скажу матері твоїй, батькові! Не йди ти за Чопорійового Івана!

Ольга (*здивувалась*). Чопорійового Івана? Степане, Степане, не кажи мамі нічого, не кажи нікому, не кажи!.. А за Івана, я не піду, бо моє щастя з тобою!

Ганна (*входить і несе воду*). Напийся, доню! Сьогодні надто теплий день, і тобі душно.

Ольга (*н'є*). Ні, мамо, нічого; мені від Степанової мови полегшало і згага минула!

Степан. Пані-матко, не дайте вашій Ользі загинути, вона одна у вас, і на цілім селі нема над неї кращої!

Ольга. Бачте, мамо, як Степан розговорився.

Ганна. Що й говорить, він на словах красний, та час би вже йти йому до свого діла.

Ольга. Чого?

Степан. Справді так! До вас стежка одна, легко

знайти, а від вас багато; через те й тяжко одійти, а ще тяжче вгадати, куди прямувати... (*Задумується*). А де батько Трохим? Зайду ще до них. Зоставайтеся здорові! (*Відходить*).

Ганна. Ходи здоров! Доню, знов ти сумуєш? Чи й справді не перестає боліть голова? На все я знайду раду, коли б лиш знахарка прийшла: у неї зілля з високих гір, здатне до всяких хвороб.

Ольга. Мамо, не вдавайтесь до знахарок, бо то гріх. Я пам'ятаю, як ще ходила до школи, то нам говорив вчитель, що на ліки знахарок здаватись нескаяний гріх.

ЯВА IV.

Ті ж і Трохим.

Трохим. За добрим всюди впадають люди, де що путне постережуть, зараз там і вродяться! Напосілись на мої воли, торгують, переторгують і вже торгу добивають; видко, що й їм полюбилися, як і мені, бо то ж рівні і парні, як соколи: чи в плузі, чи в возі — ідуть як вода, тільки покеруй ними, то й гори перевернеш. Що, Ганно, продати їх, чи хай ще плавають в лузі?

Ганна. Продай, продай! Для дитини є воли й корови, а грошей буде треба. (*Ольга слухає і зідхає тяжко*).

Трохим (*поглядає то на Ганну, то на Ольгу з жалем і, обернувшись до дочки*); Олю, бачила ти, як пташатко молоде, убравшись в пір'я стрепене крильцями і вилітає, покидаючи рідне гніздо і свою матір? А пташка мати, позираючи на своє дитя, тішиться, що діждалась того, що й воно над гніздом в'ється і сама підлітає до нього, то зохоує до люту, то вабить до гнізда і обгорта крильцями, щоб воно відпочило ще хоч часочок біля материного серця.

Ольга. Бачила, таточку, і мені жаль було пташеняти; я тоді думала собі: чи знайдеш ти таке серце на широкім світі, як у матері, і чи присплять тебе інші пісні, як рідної матері, котра сиділа над тобою, на гарячій сонці і на холоднім вітрі?

Трохим. Ніхто не зна, яка кому доля судилась! все в руках творця, отця милосердного!

Ганна. Трохиме! Зустрічався ти з війтом Чопорієм сьогодні?

Трохим. Ні, не зустрічавсь, але ж чув, що йшов він селом.

Ольга (у бік). Ох не хочу я бачити цього чоловіка! Може він сюди прийде? Його погляд гидкий, не можу його винести... (Голосно). Мамо, тату, я піду оце на гору і подивлюсь, чи не зближаються вже пастухи з вівцями та чередою до води. Спогляну, як там наша худобинка?..

Трохим і Ганна. Як хочеш, доню. (Ольга одходить).

Ганна. Чи ти, старий, помічаєш, що це з нашою Ольгою: в поле то високом іде, а як вернеться з поля, то сумує знову? Треба щось радити. Невже тобі не в голові, що марніє дитина? І люди вже трапляються і переказують за неї... не дівувати ж їй вік?

Трохим. Жінка більш белькоче та тараторить, а чоловік робе та думає.

Ганна. У тебе, певно, єсть щось на умі?

Трохим. Які ви, жінки, цікаві: все те хочете знать наперед, чого й другі не знають. Видко, у вас вже така натура?

Ганна. Тобі добре говорити. Якби ти знав, які мені сни щоночі ввижаються?..

Трохим. Що ж з тих снів? Чи ти мудріша від них станеш, чи як? Хто вірить снам, той ніколи не дійде до правди.

Ганна. Як же не вірити їм, коли вони правду говорять; якби ти чув, як знахарки розбирають сни... а скільки удається до них людей із усіх країн, і як вони відгадують: як в око вліплять!.. Ось недавно наша знахарка вгадала, що Сохвія Петришина віддасться за Савчиного Ілька,—і віддалась! Що в нашій селі буде три весілля—і на те виходить; і багато іншого дечого вона говорить, і все так достойтно виходить, як на долоні.

Трохим. Ой, баби, баби! Коли б ви об чім мудрішим думали, ніж об знахарках, може б краще і на світі жилося б...

ЯВА V.

Ті ж і Чопорій.

Чопорій. Куди піду, мосьпаненьку, всюди нелад, і вже не можу дати собі й ради... Угрівся та втомився, як сірий вовк, мосьпаненьку!

Трохим (весело). Та кажуть—же, що війт голова ладу й порядку в селі.

Ганна. Аби ви, війте, здорові були, то всюди буде добре. Люди вас шанують і слухають, куди оком скинете...

Чопорій. Бо знають, мосьпаненьку, що в мене нема куди танцювати; хоч би і рідний брат—не дарую, мосьпаненьку; і тоді хай іде, куди хоче, за правдою,—всюди моя правда! За мною і уряд і всі старші начальники, і не можуть задля мене слів знайти. Кажуть: нема і не буде у нас війта, як Чопорій! Такого розумного і тямущого!

Трохим. На світі так: хто у власті, той і в честі.

Чопорій. Вже кільканадцять літ буде тому, як, мосьпаненьку, війтую і не одну заплутану справу славно розв'язав я в тих літах. На те, мосьпаненьку, треба голови і розуму. (Показує на палицю). Тільки оця коли б говорить уміла, сказала б все, мосьпаненьку!

Ганна. Дай, боже, по правді вам війтувати!

Чопорій. Тепер, мосьпаненьку, мені далеко легше, як перед цим, бо вже й син мій доріс і праці догляне і впорядкує в господарстві всім як краще!.. Добрий, мосьпаненьку, парубок удався! В нашій селі, я так думаю, нема такого, як мій син!

Трохим. Вже й того годі, що війтівський син!

Чопорій. Правда, мосьпаненьку, що люди і на те дивляться; правда й тому, що якби не я, то і моему Іванові не було б такого пошановку та поваження!..

Трохим. Краще самим молодцям здобувать доброї слави, ніж отцевською заставлятись.

Чопорій. Вже ж воно лучче, мосьпаненьку, сидати на добре хазяйство, ніж починати на голій землі... За обідраного та за злидня, мосьпаненьку, ви певно не віддали б вашу Ольгу? Чи правда?

Ганна. Борони боже! Хіба я на те полотно білила, килими ткала, сорочки шовком вишивала, та на все старалася, щоб воно поруч з лахміттям стояло в одній скрині?.. Борони нас, боже, від такого зятя!

Чопорій. Ото-то ж бо й є! Ви, Ганно, мосьпаненьку, розумно судите. Я сам при справі, мосьпаненьку, задивляюся, хто якого роду, стало бить, якої хвамилії, якого коліна... Тепер ви самі ніби зустрілись з моєю думкою; через те мушу з вами поговорити, мосьпаненьку, ближчими словами, знаючи, що з вами, мосьпаненьку, не на вітер пускатиму мої початкові слова!..

Ганна. А кажіть, кажіть. Розумні речі раді слухати!

Трохим. Та хто ж і не радий їх послухать?

Чопорій. Мій син, мосьпаненьку, прийшов вже, як я вам сказав, до своїх літ, до літ здоровислія і твердого розуму: господарює, худоби дозирає, в полі і меж людьми не постигаєшся його, мосьпаненьку! Його голови вже не вколупнеш як лою, бо розуму стане на дві голови з походом. Час би вже оженити його, бо, мосьпаненьку, літа йдуть і не ждуть... Я завжди вашу Ольгу, мосьпаненьку, мав на своїм оці; вона буде добра невістка, мосьпаненьку! Любить чистенько убратись, красива, моторна!.. Вона також приходить до своїх літ, мосьпаненьку. Хоч вона і не вїйтівна і, так сказати, безчиновна, так за теж рівня Іванові по красі і як багатирська дочка! (*Вижсидає*). Тому, мосьпаненьку, диктую і по справці опреділяю, що була б пара, мосьпаненьку, під вінець моему синові.

Ганна. Бачу, що ви, вїйте, своїй дитині отець!

Трохим. Дякуємо вам, вїйте, за добре слово про нашу Ольгу.

Чопорій. Хвамилія ваша, мосьпаненьку, Трохиме, і коліно ваше були, на мій взір, здавна заповажені. Кожний скаже, що ми, як ви, так і я, дітей ведемо добре, по-божому. Тепер мені, мосьпаненьку, скажіть, що і як думаєте, мосьпаненьку?

Ганна. Хай Трохим говорить...

Трохим. Скажу, тільки не зразу, а подумаю.

Чопорій. Тут, мосьпаненьку, нема чого довго

думати і говорити: ви, Ганно, мосьпаненьку, своє вже сказали, а Трохим мусе потакнути, мосьпаненьку. Чи так? (*Весело*). І ми тоді пришлемо хвормально за рушниками, щоб, мосьпаненьку, все церемоніяльно одбулося, як пристойно першим хазяїнам, і не абиякого коліна людям. А що, мосьпаненьку, чи добре я кажу? Скажіть, мосьпаненьку Трохиме, вашу резолюцію!

Трохим. А хто зна серця наших дітей? Через силу ж посватати і звінчати не захочете, певно, ні ви самі, вїйте, ні ми. Бог один зна, кому хто судився!.. Вутле деревце росте між іншим деревом — дубом та сосною, розкішно і буйно росте, здається йому там не зле бути; а чи можна відгадати, як набіжить вихор, — чи не зломить його? Або пересажене в огород, чи не змарніє в одинці не на ріднім ґрунті?

Чопорій (*водить пальцем по носі*). Воно, мосьпаненьку, бува й так.

Трохим. Шкода, що ви, перш чим сватати сина, не заглянули в серце його, а ми не знаємо серця нашої Ольги.

Чопорій. Хто, мосьпаненьку, давав би волю дітям? Якби я, мосьпаненьку, вважав, чого кому хочеться в громаді, то мало б, мосьпаненьку, було б ладу. Я диктую і опреділяю, мосьпаненьку, що дітям нема на що давати волі!

Трохим. Шлюб не на день, а на ціле життя!

Чопорій. Я диктую і опреділяю, мосьпаненьку, що мій Іван пристане на мій приказ і хочу ще раз довідатись, мосьпаненьку, чи присилати людей до вас?

Трохим. Шкода, що ви мало звернули увагу на мою баечку про вутле деревце... То мушу ще додати, що наша Ольга тепер дуже засмучена, жаліється все на голову... Сказати хвора... Опріч того, у нас і злагоди нема до віддання. Ми ще об цім не думали.

Чопорій. Дівоча хвороба, мосьпаненьку, доти й хворобує, доки не заграє музика, та доки, мосьпаненьку, парубок гарний не подивиться їй в вічі. Я, мосьпаненьку, вїтую здавна і знаю добре, як між людьми воно ведеться...

Ганна. Що мені злагода? Коли б тільки й журби

в голові, то я б і байдуже! Пшеницю тільки вимити, одежа готова, килими готові, і усякого збіжжя нового у Ольги повні скрині, а гроші у нас лежать в схованці, то й чого журитись, Трохиме? У нас тільки одна дитина, то більш не маєм, кому давати.

Трохим. Правда, через те, що одна і думаю, і журюсь, і не можу йти проти її серця!..

Чопорій. Ваша жінка, Трохиме, диктує краще і розумніше, мосьпаненьку! (*Виждає*). Я вже забарився, а там, мосьпаненьку, ждуть мене судді, соцькі з писарем, мосьпаненьку; йти треба, бо без голови не буде ніде ладу. Будьте здорові, мосьпаненьку, Трохиме; надіюсь, що ще наші старі кості, мосьпаненьку, потанцюють. До забачення.

Трохим і Ганна. Ходить здорові.

Чопорій. Подумайте і на другий мій прихід зготуйте кращу резолюцію. Я певен, що ми з вами на весіллі наших дітей і мазура пострибаєм!.. (*Пішов*).

ЯВА VI.

Ті ж без Чопорія.

Ганна. Та що з тобою сталося, Трохиме? З якого це побиту ти зволікаєшся і людей багатих відсуваєш від своєї дочки?

Трохим. Легко сказати, та важко зробити. Багато, батьків, котрі захопились свою дитину віддати, і замість того, щоб ошчасливити, втопили самохіть цілком!..

Ганна. Ти-бо, Трохиме, на розум береш кожне слово, аж прикро слухати. Краще не мудруй, щоб не перемудрував. От віддай Ольгу за війтового сина, і в тім вся твоя мудрість буде!..

Трохим. Ти все правиш своє? А хіба не пам'ятаєш, як погано люди говорять про Чопоріїв? Виносяться своїм вийтвством, виносяться над усіх; людей не почитують, не шанують, кривдять і не мають в серцеві страху божого.

Ганна. Тобі їх поводження з людьми в голові; а того не знаєш, що за війтового сина, ніхто б і із чужосторонніх хазяїнів не задумався б і на хвилину не

звагався б віддати свою доньку,—котру б схотів, ту й засватав!

Трохим. Добрий, розумний, робочий парубок краще, як багатий та невдатний. Бідний працюватиме, а багатий та нікчемний готове розвіє і Ользі тільки світ зав'яже.

Ганна. Ти б, може, бажав Степана Кріпчака, бо віддавна щось його хвалиш!..

Трохим. О, той певно був би кращим, як вийтвський син.

Ганна. Цур тобі з ним та пек! Степан, окрім землі і хатини, не має нічого; та я б стидалася, щоб моя Ольга йшла селом в неділю до церкви поруч з таким, у котрого ні роду, ні волів, ні оборогів.

Трохим. Багатство—роса: подує вітер, припече сонце, вже її й немає. Ми й самі не були багатими, а бог благословив наші труди і тепер маємо стільки, що можемо допомогти і бідному.

Ганна. Дивись, яке старому припливло до голови!.. Ні, мабуть, тобі якась лукава душа перейшла сьогодні шлях.

Трохим. Ганно, надійся на бога і тільки на його, бо без його волі ні один волос не спадає з голови людини. Мужа і жону бог сочета і їх душі. Без божої святої волі нічого не діється в світі. Ось тобі моя остання порада! (*Пішов*).

Ганна. Отаке плете старий, чи не дивина?

ЯВА VII.

Ганна і Знахарка.

Знахарка (*спішить, не бачучи Ганни*).

Ганна. Стривайте, стривайте!.. Слава богу! Нагодилися в самісінький час.

Знахарка. А де ваша доня?

Ганна. Прийде незабаром.

Знахарка. Ви переказували, що їй голівка болить? Бідна дитина!

Ганна. Не так дуже голова, як чогось усе сумує, аж страшно мені за неї.

Знахарка. Не бійтесь і не страхайтесь! Тут маєте усяке зілля, воно допоможе від усього. (*Вийма з кошика зілля*).

Перше — на вмиття,
Друге — на пиття,
Трете — на любові,
Четверте — на нудощі!..
На дорозі перехресній
Господарі зійшлись чесні;
Один каже: вліво,
Другий хоче вправо;
І годі їм розминутись,
Їм доріг не стало!
Ой се диво, диво,
Їм доріг не стало;
Ой се диво, диво!..
Меж горами високими,
Меж ярами глибокими
Зілля я збираю,
Коріння копаю,
Тим людям допомагаю;
Всі дякують щиро,
Що я роблю диво.
Перший корінь на любові,
Другий корінь на нудощі,
Від підвію третій,
Від кольки четвертий.
Тим людям допомагаю,
Всі дякують щиро,
Що я роблю диво!..

Ганна. Мені жаль, що ви давніш не завітали до нас.
Знахарка. Не було з чим; зілля я недавно ви-
збирала,— ось що! Еге, недавно...

Ганна. Дам вам, чого бажаєте, тільки поворожіть
моїй дитині, щоб не сумувала і щоб її серце схилилось
до вїйтівського сина.

Знахарка. А що буде мені, Ганно, як я поворожу
так, що вїйтівський син буде загинати і пропадати за
вашею донею?

Ганна. Сира, масла, полотна і навіть грошей не
буду жаліти, аби тільки моя дитина розвеселилась!..
А на мого чоловіка щось найшло, ніби яка загибель,
щось йому так сталося, що не хоче і не хоче сказати,
що гадає і що думає!..

Знахарка. Так ваш Трохим не хоче дати доні за
Йвана?

Ганна. Він пак і сам не знає, чого хоче, і я його
не розберу!

Знахарка. Скажіть мені, яким вам здається Чо-
порій? Правда, дуже сердитим та упрямим? Отже його
жінка, що хоче, те й робе з ним; а знаєте, Ганно,
через що? Вона від свого заміру не відступить, хоч би
і вмерла, а Чопорію не дасть і віддихнути, доки на
її волю не пристане; хоча би він і вмер, а в кінці
бачить, що нема чого вдіяти,— пристане на все, чого
жінка хоче. Так само й ваш Трохим пристане на вашу
волю, тільки не скоряйтесь йому, бо не даром і пого-
вірка йде: „хоч чоловік і не онеє, коли ж жінці, бачиш,
теє, то треба їй і догодить!“

Ганна. Ні, бабуню, то гріх! Мій Трохим в житті
ніколи не замутив і водою, і ми живемо промеж себе,
як голуби. Та я б не пережила незлагоди з моїм Тро-
химом: він добрий, тільки що тепер щось йому сталося,
що не рїшається Ольгу віддавати за Чопорієнка.

Знахарка. Пождіть бо, пождіть, прийде свій час
і на Трохима, що він сяде на лаву, поруч з вами, і по-
благословить свою дочку... Бувайте здорові! Дасть бог
незадовго знов буду у вас. (*Одходить*). Навідаюсь
скоро, сподівайтесь!

Ганна. Заходьте, будь ласка, просимо! (*Верта-
ється*). А все таки треба буде, мабуть, койщо пошеп-
тати Трохимові.

ЯВА VIII.

Ганна, Тетяна, потім Ольга.

Тетяна. Здорові були, Ганно!

Ганна. Спаси-біг вам, що не минули моєї хати.

Тетяна. Я давно збиралась до вас, та не можна
було покинути господарства...

Ганна. Отак і я нікуди не урвусь.

Тетяна. Ви вже, хвала богіві, діждалися доньки, то вам вже легше.

Ганна. А ви сина діждались.

Тетяна. А де ж ваша Ольга, чи дома?

Ганна. На грядках ополіює квітки.

Тетяна. Стало бить, працююча вона у вас?

Ганна. О, за це гріх сказати!

Тетяна. Що ж, порадилися ви вже з старим за Ольгу?

Ганна. У нас ще не було на це ради, та я думаю, що бог допоможе і нам і вам!..

Тетяна. Ми не хочемо, як і ви, дітям злого, а тільки щастя — чи правда? Іван, аж мило на нього дивитись: як його уберу в гарну одежу, то другого не бачу йому рівного в цілім селі!.. Не кажу цього, як мати, боронь мене боже! Всі люди завидують, що він, війтівський син, та хоче вашу Ольгу сватати... Але я йому не перечу!..

Ганна. І я ж кажу моему старому, що нехай Ольга йде за Івана.

Тетяна. А Трохим ваш що на тее?

Ганна. Ще не зна що каже: треба б довідатись від Олі, чи її серце пристало до Іванового?

Тетяна. Ми теж, як по правді мовити, не знаємо, як ще думає наш Іван, але воля батька й материна мусить бути насамперед... Еге, як батько та мати...

ЯВА IX.

Ганна, Тетяна і Ольга.

Ольга (*входе*). Ой, мамо, мамо, які наші грядки: очі в себе беруть! (*До Тетяни*). Здорові були, війтихо!..

Тетяна. Здоровенька! Що це ти ніби трохи змарніла?

Ольга. І матуся теж говорять, через те й не силують мене ні до якої роботи, навіть і до малої.

Тетяна. Олю, чи не лучче б тобі було, коли б дві матері об тобі старалися?

Ольга. Мені добре у моєї нені, навіщо ж мені ще

й друга? Я всім серцем кохаю мою неню, то чи зможу ж його роздвоїти? І мама моя засмутилася б, коли б я хоч частину свого серця відняла від неї. Чи так? мамо?

Ганна (*у бік*). Вона володіє моєю душею, і думки мої плутаються в її щирій мові!

Тетяна. Ой, ні, Олю, не кажи так! Ти б не змарніла, не засумувала б; бо як не одна, то друга мати тебе голубила б і не дала б марніти.

Ольга. Не знаю, чи краще б так було, як ви кажете, тільки що мої мама і тато мене дуже люблять.

Тетяна. А скажи, Олю, чи тобі подобалось у мене, чи наша хата тобі до серця?

Ольга (*мовчить, а потім співа в одвіт*).

Ваша хата з огородом
Над бистрою водою,
Наша хата із садочком
Над тихою рікою.
У вас хата війтівська
З двома коминами,
У нас хата господарська
З вузькими вікнами.
Я із нашого віконця
Луг бачу зелений,
А із вашого подвір'я
Небо та ліс темний.
Мені мати наказала
В темний ліс ходити,
А на луг мене пускала
Рвать лугові квіти.

Тетяна. У кого це ти навчилась такої пісні?

Ольга. В селі співають дівчата. (*Заговорює*). Ой, що ж це й досі косарів не видно, а мали оце незабаром прийти луг косити! Татко кликали!

Ганна. Хазяйство, тобто господарювання, великий клопіт. Нема краще, як вам: люди вам все зроблять, вижнуть, скосять, зложуть, і звезуть у тік, аж мило... А тут прийдеться іноді не в моготу — у жнива та в сінокоси, такий скрут!

Тетяна. Якби в мене була така донька, як ваша

Оля, то б ходила, як пані, гарно зодягнена, і нічого не робила б; бо є, богу дякувати, кому робити. Мій чоловік тільки пошле палицю в село, а вже челядь приходить... куди хоч, пошли палицю, все зробить як найлучче!

Ганна. Я не примую своєї доньки до роботи, без її праці обійдеться, є звідки ще наняти робітників; а як ні, то зійдуться добрі люди і допоможуть зібрати хлібець толокою.

Тетяна. Одначе подумайте і нам доладню відповідь дайте! Прощайте до якого часу. *(Пішла)*.

Ольга. Ось і татко з косарями! *(Біжить до батька)*.

Ганна. Не знаю, як і що вдіяти; шкода й дитини, шкода й вйтового багатства. *(Пішла)*.

Ольга *(до Трохима)*. Тату, тату! Скажіть, адже ви мене кохаєте дуже? Не зможе батько своєї дитини втопити? Правда?

Трохим. Заспокойся, моя люба доню! Що ж то за батько, котрий топить своїх дітей?..

ЯВА Х.

Ті ж і Трохим з косарями.

Трохим *(до косарів)*. Славна буде й цього року косовиця, як бог допоможе! Спасибі вам, люди добрі, що зібрались до мене на толоку. Чи й тепер положите весь луг, як торік? Трава як ліс, вже дійшла до свого зросту, поля же на коси, аж зашумить! Година трапилась погода, музика заграє вам задля охотки, щоб не наскучило гуляти по лузі! А ну, задля початку утніть пісні, розбудіть лугове птаство, щоб ховалось від го-стрих кос! *(Ганна виносить пляшку і закуску)*.

Хор косарів.

Ми в луг підем всі з косами,
І як станем в ряд,
Він устелеться травами,
Скошеними влад.
Кожен з нас, що соколи,

А всі разом, як орли!
Коси нам не затупіють
Клепані гаразд,
Руки наші не умліють,
Скосим луг зараз.
Кожен з нас, що соколи,
А всі разом як орли!
Єсть де розгулятись вволю,
Батько наш Трохим
Дасть нам страви, хліба й соли,
Ну ж гуртом за ним!
Кожен з нас, що соколи,
А всі разом, як орли!
(Ідуть, піднявши коси на плечі).

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Поле. В глибині хата Чопорія, з ганком і рундуком.

ЯВА I.

Тетяна і Василь.

Тетяна. Ох, яка ж то ніч була страшна! Давно, давно вже не бачила я такого вогню, який у Трохима бушував. Та пожежа — то було якесь страховиддя!

Василь. Богу дякувати, що Трохим з жінкою, з дочкою та з челяддю вирятував своє життя! В самім первосні, — а звісно, що чоловік найкріпше спить спочатку, як скоро ляже — так, кажу, в самім первосні: ще перші півні не співали, як поломень обгорнув хату. А ваш чоловік, пан вїт, де був, що не видко його було при пожежі?

Тетяна. Нема дома; мені дуже без нього було страшно! Поїхав в город по якомусь ділові, так я цілу ніч мала поганий сон. Снилось мені, неначе все наше подвір'я вкрилось болотом та грязею, і по нім ходив мій чоловік, чорний, у злиденній одежі і такий худий-худий... отаке мені снилось!..

Василь. І виснилось на вогонь?

Тетяна. Ох, я боюсь, щоб моєму чоловікові не скоїлось в дорозі якого лиха?

Василь. То вїт ще не приїздив додому, кажете?

Тетяна. Та ні ж, ні! Ще вчора поїхав у місто відібрати гроші за се, за те і поорудовати ще де в чім. Не знаю, що з ним діється: він не любить ночувати у місті, а от не вернувся... певно щось скоїлось?..

Василь. В котрій порі від'їхав вїт вчора?

Тетяна. Сонце стояло ще на полудень.

Василь. Дивина!..

Тетяна. Чому ви дивуетесь?

Василь. Чого б так пізно виїздить? Хоч і по важному ділу, а на ніч виїздить з дому небезпечно...

Тетяна. Не знаю, чого йому так припало!

Василь. Громадської справи, здається, не було такої, щоб з вечора хапатись; можна було ранку підждати... Хазяйство можна було безпечно кинути на сина, але за дня!..

Тетяна. Кажу ж вам, що не знаю. Будь ласка, Василю, увійдіть до нашої хати, прошу хоть на короткий час, не забавитесь...

Василь (у бік). Треба буде подивитись, хто у Чопорія єсть... (Голосно). У вас світилось до пізньої ночі, я бачив?

Тетяна. Ходіть, прошу! (Пішли).

ЯВА II.

Чопорій і Знахарка.

Чопорій (сам). Насилу виховався в солом'янику, на току, сказавши сусідам, що їду до города. Тепер наша взяла. Ні сліду, мосьпаненьку, з Трохимового господарства! Тепер вже, мосьпаненьку, нема йому куди і чим хвалитись і зо мною мірятись! А диви, який був мудрий! Думав, що над нього другого нема мудрішого в селі. Так, Трохиме мосьпаненьку, тобі і треба! Не задирай до гори носа. Не хочеш дати своєї дочки за мого Івана, відмовляєшся сюди й туди; тепер стане мене прохати, щоб прислав старостів. Я не бажав його господарства, в мене є своє; я хотів тільки ґрунт у його взяти; тепер це зможу зробити. Гола земля без худоби та господарства, мосьпаненьку, як чоловік без чобіт та без одежі; тепер я постараюсь біля Трохимової земельки; одначе ще раз попробую довідатись, чи віддасть тепер Трохим свою дочку за мого Івана. Я хочу, щоб у мого сина була жінка красою та вродою на всю околицю. Я так міркую, що

чим я роблю велику честь Трохимові. А мені треба, щоб на мою невістку задивлялись люди, стало бити начальники, від котрих залежить моє підвищення. Невістка гарна в хаті вїята і всякого підручного — це важна стаття. Не схоче Трохим тепер, то заберу у нього ґрунт, бо той ґрунт був колись, як кажуть, громадський, а громадське хай іде на громаду! Хай лиш Трохим пограє зо мною, хай іде далше по своєму шляху. В одній сорочці, мосьпаненьку, буде танцювати під мою дудку; побачимо, чи буде це легко йому і його гарній дочці. О, Чопорій, мосьпаненьку, не одному підкраяв довгого кожуха і не одного спутав, хто не йшов по його волі. Кожний хай знає, мосьпаненьку, що моя рука довга, а з вїйтівською палицею ще довша, мосьпаненьку! Достану, хоч би і за хмару сховався! Я диктую і опреділяю так, мосьпаненьку, і додержу слова!..

Знахарка *(виходить)*. Я вже ноги виходила за вами, вїйте. Ви тут самі, нема більш нікого?

Чопорій. Сам, мосьпаненьку! Що нового, мосьпаненьку?

Знахарка. Ви його не бачили?

Чопорій. Трохима? А рад би я, мосьпаненьку, бачити його, чи ще і тепер буцькається, як баран? Чи може, мосьпаненьку, обшмалилась вовна?

Знахарка. Я зробила по вашому приказу. Підпала в первосні на всі чотири вугли хату його...

Чопорій. Мовчи, мосьпаненьку, бабо! Я не приказував тобі, мосьпаненьку, вибовтувати, яка умова між нами сталася.

Знахарка. Я тільки вам, вїйте, кажу, більш нікому.

Чопорій. О, поспробуй кому хоч слово сказати, то диктую і опреділяю тобі, що згинеш в кайданах, стара відьмо!

Знахарка. Присягаюсь, що нікому не сказала об тім, що ви мені веліли підпалити Трохима.

Чопорій. Мовчи, стара! Годі! Знаєш, що як Чопорій диктує мовчати, то треба як води в рот набрати.

Знахарка. А гроші за мою послугу?

Чопорій. Гроші... а, гроші?.. Хто був перший при вогні? Ти, мосьпаненьку, була там?

Знахарка. Я не була, а розказують, що Степан Кріпчак прибіг найперший. Степан і почав рятувати!..

Чопорій. Так?.. О, мосьпаненьку, того мені тільки й треба...

Знахарка. Тепер я мовчатиму, як риба, тільки дайте мені гроші мерщій!..

Чопорій *(вийма гроші і дає)*. На, та пам'ятай собі, мосьпаненьку, мовчати і мати розум, мосьпаненьку... розумієш: ні писни мені, ні галасни!..

Знахарка. Пам'ятатиму, хай мене бог скарає, коли кому хоч словечко!.. *(Роздивляється на гроші)*. Скільки ж це ви даєте? Два коповика?.. Та це я взяла такий грїх на свою душу за два коповика?.. Ви помінилися дати мені десять карбованців...

Чопорій. Помінився? То-то я, мосьпаненьку, помилився! Помилка сталася!..

Знахарка. Ох, що ж це я наробила? За два коповика зубожила цілу сім'ю!..

Чопорій *(бачить, що двері відчиняються і з хати виходить Василь)*. Годі, стара, вити! Ти мене знаєш, мосьпаненьку? Іди відціля скоріш, бо зараз звелю забити у кайдани!.. Диктую тобі і опреділяю: геть звідціля під три чорти! *(Знахарка побігла голосячи)*.

ЯВА III.

Чопорій і Василь.

Чопорій. Як тільки нема в селі голови, мосьпаненьку, то нема й ладу. На тебе, Василю, не можна й спуститись, мосьпаненьку!

Василь. А через що ж то?

Чопорій. Ти, мосьпаненьку, питаєш? А пожежа?

Василь. Сталось, річ в тім, хто підпалив Трохима?

Чопорій. А так! Як же ти, мосьпаненьку, не зловив і не закував того, на кого, мосьпаненьку, найбільш підозріння падає?

Василь. О тож то й горе, що такого чоловіка ще не помітив!

Чопорій. Покажеться це, мосьпаненьку, у протоколі. Ти знаєш, що тепер на все, мосьпаненьку, на все протоколи! Візьме дід у чужій хаті вогню, вже й протоколи. Розстелить баба льон сушити на грядці, вже й протоколи! Понюхав ти, мосьпаненьку, вночі табаки і чхнув так, що розбудив сусіда — протоколи! Плюнув ти, мосьпаненьку, на шлях, а тут вітер наніс чужу полу, чи рукав — протоколи! То, мосьпаненьку, очевидно, що й вогонь цієї ночі не мусить минути протокола! Я сам диктую і кажу тобі, Василю, буде біда!

Василь. Біда біду поб'є, той вийде на добре!

Чопорій. Гм! Ти був, Василю, при вогні і знаєш, мосьпаненьку, хто там перший з'явився?

Василь. Знаю; Степан Кріпчак вирятував всіх, всю сім'ю Трохима. Без нього може б і згоріли.

Чопорій. Це, мосьпаненьку, нічого не означа! Мені, мосьпаненьку, говорено, що то він підпалив Трохима, щоб тим скоріш оженився на його дочці! Знаєш, мосьпаненьку, який він гуляка, і розумієш, до чого воно йдеться?

Василь. Я не думаю, що задля того, щоб оженився йому на Ользі, треба було підпалити Трохима! Трохим без пожежі давно вже міркує дати свою дочку за Степана, догадуючись, що вона у ньому закохана.

Чопорій. Але мати не хотіла, мосьпаненьку, свою багату дочку віддати за голодранця, мосьпаненьку. А Степан голодранець і...

Василь. Ба й мати не дуже цьому противиться. Степан певний зять Трохимів. Всі люди так товкують! Сам Трохим мені якось сказав, що Степан буде його зятем, але зволікався він з весіллям через те, що Ольга його ще молоденька! Тепер як знов Трохим стане на ноги, то допоможи їм боже!

Чопорій. Гм!.. Добре умієш замітати, мосьпаненьку, стежки за Трохимом і його будучим зятем.

Василь. Які ж то стежки я замітаю? Що це за речі такі?

Чопорій. Одначе, мосьпаненьку, не так говорять розумні люди, як ти. І тобі, Василю, треба б подлубатись у своїй голові, та розкинути розумом, а не йняти

на Трохимові слова віри. Кажу тобі, мосьпаненьку, що розумні люди не так кажуть.

Василь. А як же?

Чопорій. Гм!.. Степан підпалив Трохима: він перший був, мосьпаненьку, при вогні. Ясно, що підпалив він для того, мосьпаненьку, щоб Трохим зубожів і, мосьпаненьку, за нього, убогого, рішився віддати свою дочку. Степана треба було зараз, мосьпаненьку, брати й в'язати.

Василь. То це вже світ стане догори ногами, коли такої кривді вірити!

Чопорій. Хай стане, мосьпаненьку! А воно так є, мосьпаненьку, як я кажу! На Степана май око, а скоро зустрінеш його, бери до арешту. Розумієш, мосьпаненьку? Я так диктую і определяю!

Василь. Чи замолите ви того гріха, як цьому неправда?

Чопорій. Правда, мосьпаненьку; ділай так, як маєш від мене приказ. Ти, мосьпаненьку, присяжний, я вийт, і во всім моя голова. Всюди постав зараз варту і того волоцюгу Степана, мосьпаненьку, першого лови. Так я, вийт, диктую і определяю! (Пішов).

ЯВА IV.

Василь і Степан.

Василь (сам). Он як Чопорій взявся! Приказує Степана зловити і хоче на нього тяжку біду звалити. Мушу приказ сповнити, хоч мені і жаль бідного Степана. Не хочу я цьому вірити, щоб Степан був таким безсердечним до сім'ї, в котрій його люба дівчина зростає і пишається! Ні, щось воно не так; але мушу сповнити приказ! (Пішов).

Степан (виходе і співає).

Моя мила, чорнобрива,
Де, ти, серце, пробуваєш?
Ти зросла усім на диво,
Ти весь мир в собі ховаєш.
Як на мене ти споглянеш,
Я сам себе забуваю,
А як пісню заспіваєш,

Що зо мною, сам не знаю.
Як селом ти, серце, линеш,
Всі на тебе вдивляються,
А на кого оком скинеш,
Ті до тебе лицяються.
Раз ти, серденько, сказала,
Що кохаеш мене дуже,
І з тієї години
Серце мое ще більш туже.

Василь (*вийшов*). Осьдечки й він! Співаєш, небоже, а не знаєш, що тебе жде... Хоч би він не побачив мене, та швидш собі заховавсь кудинебудь!..

Степан (*замічає Василя*). Помогай біг, пане присяжний! Чи ви вже давно тут? Не йшли часом сюди які люди з того кінця села?

Василь. Не йшли, а тобі, небоже, на що ті люди?

Степан. У Трохима лежить все лоском у полі, так я оце йду прохати допомоги у добрих хазяїнів та й співаю собі, щоб піснею заглушити біду та клопіт.

Василь. Пожди, Степане, я маю приказ тебе не пустити далі.

Степан. Який приказ? Що ж то заперта дорога в нашім селі, чи як?

Василь. Не всім людям, а тільки тобі заперта. Я мушу тебе привести до війта! Чопорій щось напосівся на тебе.

Степан. Знаю, що він давно на мене гостриться, хоче погубити мене!

Василь. І ти не стережешся?

Степан. Думаю втекти згодом, як допоможу Трохимові хоч трохи опам'ятатись від несподіваного лиха.

Василь. Це було б Чопорієві на руку.

Степан. Мене люди добре знають, не осудять за побіг, а скажуть, що так і слід було зробити.

Василь. Ні, так не роби! Ти не бійся, я тебе віддам, я тебе й визволю з біди. Тільки тепер не втікай, бо гірш буде...

Степан. За що ж мене маєте арештувати? Скажіть, кому я що винен?

Василь. Не знаю і нічого тобі тепер не скажу. Кажу тільки знову, що послухай мене, Степане, і не бійся. Війт звелів, і я роблю по його велінню.

Степан. Боятись злодія та душогуби, а я моїх очей не маю за що ховати від людей! Я вірую в бога і пам'ятаю повсякчас святий його заповіт!

ЯВА V.

Ті ж і Чопорій.

Чопорій (*дивиться на Степана*). Ти тут, мосьпаненьку, гуляко, волоцюго? Що, соколику, попався в клітку, мосьпаненьку, хоча й не було твого голубка, мосьпаненьку, котрий тебе приманив сюди!

Степан. Чого ви хочете від мене?

Чопорій. Диви, який тепер покірний, а недавно верховодив в цілім селі.

Степан. Не знаю, коли це я верховодив? Корюся вам і раз-по-раз корився, бо вважаю вас за урядника над нами і послухаю тієї влади, котра вас настановила над нами. А як ви зараз мене арештуєте неповинно, то цей гріх спаде на вашу душу!

Чопорій. Ого, як красно балака, мосьпаненьку, мов по-писаному. Достав його, Василю, до мене, а я вже його запроторю туди, де належить бути такому гуляці, волоцюзі!

Степан. Не взичайте мене, пане вйте, тими словами, доки не довідались об моїй вині. Є суд вищий, котрий мене судитиме, а ви мені не суддя!

Чопорій. В'яжіть його!

Степан. Що-о? В'язать не дамся! Я не суперечу вашому наказу і піду, куди звелите! Сором вам, пане вйте! Я вам ніколи нічого злого не вчинив, крім того, що наробився вам як віл без найменшої заплати!..

Чопорій (*в гніві*). Бери його, веди, мосьпаненьку, і забий в диби, щоб не втік!

Степан. Недовго же вам, пане вйте, знущатись над чужими дітьми. Ось, як, люди добрі, буває на світі! Будь добрим, працуй чесно, не зважай на те, чи справедлива старшина, чи ні, а будь їй преклонним.

А не стерпиш, то окрутить тебе, потне твоє тіло, зв'яже твої руки і ноги, і скаже тобі в вічі, що ти злодій, бродяга, харчиз, безчесник і все, що є лихого на світі, намотає на тебе! Отак і ви, пане вийте, мені віддаєте за моє добре злим!

Чопорій (з великим гнівом). Бери його, в'яжи: він був першим на пожежі. Він, мосьпаненьку, то він підпалив!

Степан. Не руште в'язати! Я йду сам! (Присяжний з Степаном і людьми пішли).

ЯВА VI.

Чопорій і Тетяна.

Чопорій (сам). Вже з одним, мосьпаненьку, до половини готов. Найтяжче, мосьпаненьку, з ним до арешту; а там може собі, мосьпаненьку, посидіти; як задиктую і скажу своє, то може і постарітись дочка Трохимова, поки він, отой волоцюга, прийде її сватати.

Тетяна. Ти як крізь землю провалився, ледве тебе знайшла.

Чопорій. Є, мосьпаненьку, діла дуже важні!

Тетяна. Он всі люди на тебе ремствують і клянуть тебе, що звелів Степана відвести до арешту ні за що.

Чопорій. А їм що до того? Вони всі такі, як Степан.

Тетяна. І куди твій розум подівся? Накликав собі біду, що тепер і на селі не можна з'явитись.

Чопорій. Хто тобі, мосьпаненьку, це сказав?

Тетяна. Я сама своїми вухами чую, що люди говорять і як кленуть тебе!

Чопорій. Хай я пройдуся проміж них! Доти миші скачуть, доки kota не зачують. (Показує на палицю і піднімає до гори). Ось у мене послухач в руці: тільки підйму так догори і зараз задиктую всім так, мосьпаненьку, що їм роти як позашпаровує!

Тетяна. Бодай тобі лихо сталося,
Розходився Чопорій.
Все село нас відцуралось,
Ти ж на старість все дурій.

В очі всі тобі плюють,
Усі гонять, всі кленуть.

Чопорій. Чи ти, жінко, замовчиш?
Все як гадина сичиш.
Більш мені ти допекла,
Ніж всі люди із села.
Всюди вийта ще шанують,
Тільки з тебе всі кепкують.
Чого ж, бісе, ти деркочеш?
Може палиці ти хочеш?
Глузду стільки як в сові,
В твоїй дурній голові.

Тетяна. Чопорію, цур тобі,
І пек твоїй голові.

Цур тобі, цур тобі!..

Чопорій. Мосьпаненьку, вгомонись!.. (Ідуть сварячись).

ЯВА VII.

Тетяна, Ганна і Ольга, послі Трохим.

Тетяна (Чопорієві в слід). Іди, іди, сам звірся, які товки йдуть промеж людьми. Збожеволів чоловік, зовсім загубив розум. (Ольга і Ганна виходять, не помічаючи Тетяни).

Ольга. За віщо взяли Степана до арешту? Де він тепер, куди його повели? Може його вже закували в кайдани? (Плаче). Ходім, я хочу його бачити!

Тетяна (у бік). Послухаю, що мати казатиме.

Ганна. Ольго, Ольго, бідна моя дитино! Тобі не від того тяжко, що Степана нема, а через те, що не слухаєш мене. Я рада тобі з-за моря дістати долі та тепер бачиш сама, бог на нас послав нещастя: ціле наше господарство тліє у попелі... Тебе хоче посватати Іван, син війтівський. У нього є воли, корови і всячина. Сядеш на готове господарство, за ним не будеш бідувати.

Ольга. А Степан скаже: Ольга, котру я з вогню на своїх руках виніс, поласилась на багатство і запродала своє серце й душу...

Ганна. Тепер вже Степана нема в селі. Війт його відослав до суду!.. Вже він не вернеться! Знаєш, яка сила у війта? Запакує так, що й не питає куди...

Ольга. Тим гірш!

Тетяна *(наближається)*. Я все чула, Ганно; мені здається, що Ольга ваша не знає добре мого Івана. А нехай він прийде до Ольги та поговоре, тоді вона забуде того Кріпчака.

Ольга. Ні, нехай не приходе...

Ганна. Ольго, ти сама одпихаєш своє щастя.

Ольга. Ох, мамо, мамо, яку ви мені страшну порадку даєте! Невже вам серце моє здається кам'яним?

Ганна. Забудь, донечко, Степана, вгамуй своє серце! Чи я ж не бажаю тобі щастя? А як Степан тепер у тюрмі, то подумай, який тепер поговір на тебе піде?

Ольга. Поговір мені легше перебути, ніж серце заморозити. Муч, мамо, моє серце, розбий його, а Степан умре в нім разом з серцем. *(Надходить Трохим)*.

Ганна. А може, доню, Іван любитиме тебе ще більш ніж той?..

Ольга. Може, та я окрім Степана нікого не зможу любити.

Не можна серцю двох любити,
Хоч би само хотіло,
Бо той давно його в'ялить,
Кого раз полюбила.

Тетяна і Трохим.

Забудь же, доню, ти його,
Не муч своєї головки,
Ми хочем щастя твого,
А не людської помовки.

Ольга.

Не радь же, мамо, ти мені
Кохання залишити,
Бо легше полягти в труні,
Ніж вік з нелюбим жити.

Годі, мамо, силувати мене за нелюба, коли вам хочеться, щоб я ще на світі пожила!

Трохим. Так, доню, так, моя дитина! Ти одна підпираєш мою старість. О, якби не стало тебе, тоді і передо мною незабаром розкрилась би могила!... *(Обніма її)*.

Тетяна *(у бік)*. Ні, мабуть цій дівчині не зламаєш волі! Батько за неї тягне руку, а мати й сюди й туди. Бачу, що вже мені тут нічого манячити. *(Пішла)*.

Ганна. Трохиме, нам ще так не було, як тепер. Чи на те ж ми вигодували дитину, щоб дивитись, як вона з нами скитатиметься! Ще раз скажу: хай Чопорій присилає за рушниками.

Трохим. Крепись, Ганно, богом крепись! Любили ми господарство своє, коли воно сповняло скрині і комори, полюбимо ж тепер і наше попелище! Бог дає, бог і бере! Не ремствуй, а молись. Ольга коха Степана, нехай і дожида його; діждеться — нехай іде за нього, не борони їй і не переч!

Ганна. Нехай буде по-твоєму! Ні, не по-твоєму, а так, як бог дасть!

Ольга. Благаю вас, тату й мамо, залиште мене одну! У серцеві моєму з'являється бажання зостатись на одинці! *(Трохим і Ганна пішли)*.

ЯВА VIII.

Ольга. На полі тихо, і вітрець не повіє, і травиця не зашелестить; чути, як мушка летить, як перепелиця своїх діток скликає, як рибка плюскається в водиці... Всюди тихо... На небі не видно ні хмаринки... Як люблю навколо, тільки мені тяжко і невесело. Нема Степана, нема його, біля мене... Нема кому сказати йому: Степане, не сумуй, твоя Ольга тебе кохає, вона тобі вірна... Що він мені найчастіш говорив, треба пригадати? Коли, каже, нас розлучать, і я тебе не побачу, то приснюся тобі в шлюбній одежі: на моїй голові буде шапка з трьома барвінковими вінками: одним від тебе, другим від родини, третім від твоєї матері. Тоді через три дні надійся, що прийду: а як не прийду — віддайся богові, бо мої очі засиплють сирою землею. Чи присниться ж він мені? Боже! Ти один властивець над

моїм бідним, малим розумом, безсилим пробачити і те, що через хвилину пошлеш ти мені! Ти один живиш моє серце невимовною силою!.. Я не насмію ні об чім тебе благувати, милосердний, тільки бажаю, щоб в серцеві моєму довічне жила молитва, прославляючи твою благість, твою щирість, твою милість.

ЯВА ІХ.

Чопорій виходить.

Чопорій (до Ольги). Не було тут, мосьпаненьку, нікого?

Ольга. Я тут сама. (У бік). Яким він мені здається страшним і лютим!..

Чопорій. А батько твій де, мосьпаненьку?

Ольга. На ниві, тільки вони зараз прийдуть...

Чопорій. Що це ти, небого, мосьпаненьку, ще більш змарніла? Вогонь обшмалив, мосьпаненьку, твої крильця; пташці без крилець не літати!

Ольга (у бік). Не можу дивитись більш на цього чоловіка, такий він осоружний! (Хутко пішла).

ЯВА Х.

Ті ж і Трохим.

Трохим (виходе, не постерега Чопорія). Єсть ще на світі добрі люди. Моє нещастя не одстрашило їх від мене. Спасибі їм! Дай їм, боже, прожити і не зазнати ніколи того, що я зазнав!

Чопорій. Звозь хлібець скоріш з поля, щоб не опізнився, мосьпаненьку.

Трохим. Добрі люди допоможуть звести, а я не маю чим.

Чопорій. Їм, мосьпаненьку, припадало вже давно звозити.

Трохим. Ба ні, я прохав їх тільки оце незабаром.

Чопорій. Я це діло, мосьпаненьку, Трохиме, розумію інакше, і через те, мосьпаненьку, диктую і опреділяю, що поле під твоїм посівом не твоє віднині.

Трохим. Чиє ж воно, як не моє?

Чопорій. Воно громадське, мосьпаненьку, і я забираю його знов на громаду! Диктую і опреділяю, віднині його не займає тобі ні плугом, ні бороною!

Трохим. Яким правом, яким судом? Ще за мого діда заміняла наша громада наше поле, за те, котре і мій отець посідав і мені передав.

Чопорій. Віднині воно вже не твоє, мосьпаненьку: а коли твоє, мосьпаненьку, то процесуй громаду; я так диктую і опреділяю! Чув? От тобі моя остання резолюція? (Пішов).

ЯВА ХІ.

Трохим, потім більш людей і жіноцтво.

Трохим (сам). Як? Чи я справді чув, чи мені у сні це все ввижається? Неповинно бути, щоб я спав, певно моя біда помутила мій розум і я марію!.. Щоб ту землю, котра мене живила, зодягала і заступала в лихій долі, відіймав ворог? Стану до суду, та чи зможу ж дійти справедливості? У мене нема грошей на тяганину з грошовитим ворогом. В суді скажуть ждати і ждати; поки вийде та справа, поле моє будуть орати чужії люди!.. Ох, боже, ще мені не було так гірко, як оце раптом спобігла лиха година. (Співа).

Поле моє, поле,
Кістями ізоране,
Груддю зволочене,
Сльозами залляне,
Сльозами залляне —
З-під серця, з-під грудей!
Скажи мені, моє поле,
Де є добрі люди?
Поле моє, поле,
Прадідний добитку,
Чому мені не мати
Із тебе пожитку?
Не мати пожитку,—
Через злії люди,
Скажи мені, моє поле,

Коли добре буде?
Поле ж моє, поле,
Тяжка кривавиця,
Я тебе іздавна
Засівав надійно!
Засівав надійно,—
Посвящав всі труди,
Скажи мені, моє поле,
Коли легше буде?

(Помовчав). Ні, вже, здається, легше не буде до самої труни. Хай Чопорій кривдить, хай зубожує не так мене, як мою дитину, а Ольга таки не буде його невісткою! В його хату дати Ольгу, — силоміць втопити її. Хай забира поле силою неправдивою, тільки не віном. Є ще на небі справедливий бог!

Один із людей (входе). А куди везти ваші снопи, батьку Трохиме? І де їх зложити? Нас є тут багато, все вам зараз звезем, сьогодні ваш день. (Входе більше людей).

Трохим. Хай вас бог нагородить за вашу щирість. Я тепер не знаю, люди добрі, хто я, і що моє, і де моє добро? Бо все вже забирають у мене. І те поле, з якого маєте хлібець звозить, від сьогодні вже не моє, бо на громаду забрав війт!

Всі разом. Йому хто наказав? Громада не веліла.

Трохим. Та що ж з того? Ви мені не допоможете панове!

Всі. Побачимо, побачимо!

Трохим. Поспішайте, мої, любі, сонце вже сідає; завтра свята неділя — гріх робить. Перш було чим вас ушанувати і вгостити, а тепер нема де і притулитись на старість самому з дитиною і жінкою. Все треба приймати без ремства, бо на все є воля божа!

(Виходять Ганна і Ольга).

Хор. Скінчиться день і тяжкий труд,
К тобі ми руки зносим,
Ти нас, о боже, не забудь,
Тебе в терпінні нашім просим.
В тобі єдинім всі надії,

Всі наші думи і всі мрії.
Ти наш отець і наша твердь,
Ми плачем пред тобою,
В твоїй руці життя і смерть,
Дай нам твою святую волю!
В тобі єдинім всі надії,
Всі наші думи і всі мрії.

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

З одного боку згоріла хата, з другого нашвидку построена хата з трьома стінами. На постелі лежить у сні Ольга, коло неї лежать сакви; Ганна сидить в її головах, задумана і смутна. Трохим поодаль.

ЯВА І.

Трохим, Ганна і Ольга.

Трохим (з костуром і саквами на плечах). Сонце вже височенько піднялось, а Оля ще спить. Бідна дитина ще не нажилась, а вже скільки натерпілась біди та горя!.. На все божа воля!..

Ганна. Коли б нам як до Гошева дійти; хто його зна, чи дійдемо, жарота та духота — страх! Ольга не зможе на ногах устояти, така хвора!.. Вчора ходила вона вечером по лузі і все щось до себе говорила: то кличе Степана, то ламає руки, то сяде над річкою і так сумно співа... Бодай ніколи наші вороги не діждали добра на своїм віку! Мало їм було знущатись над нами, ще й бідну дитину почали ганити та коренити.

Трохим. Не проклинай, Ганно, гріх! Люди, завжди люди! Не нас, то других славитимуть... Ти зібралася йти на прощу до святих місць, то забудь всі клопоти і думай об спасенні душі.

Ганна. Вони тепер говорять, шепчуть про меж себе і мало не пальцем показують на Ольгу, що ніби з ума зійшла, збожеволіла!

Трохим. Не дивуйся, кажу, людським язикам! Вони найдуть завжди про віщо говорити. І мені моя дитина дорога!.. Правда, що тепер нам гірко всім, та не жу-

рись. Бачиш мої оці висохлі руки, тільки кості, одначе з-під землі вигребу, а вас обох вдовольню. (Дивиться на Олю). Не знаю, чи розбудити? Може б їй було здоровше! (Помовчав).

Ганна (співа)

Чи ми тебе, доню,
К серцю не тулили?
Чи ми твою долю
Де запропастили?

Що ти так багато нам горя завдала,
Що щодня тужити, горювати стала.
Пробудись, голубко, пробудись, рідна,
Не плач, моя доню, та не вбивайсь, бідна!

Чи ми тобі слово
Недобре сказали?
Чи ми все готове
Тобі не подали?

Чого ж як сирітка плачеш, нарікаєш,
Й білі рученята щодня ти ламаєш?
Пробудись, голубко, пробудись, рідна,
Не плач, моя Олю, та не вбивайсь, бідна!

Ольга (пробудилася). Мамо, тату, як же мені було любо уві сні! Нащо пробудилась? Луче б було, як би довше спала, довше б бачила свою красну долю... Куди ви, тату, вибираєтесь? Візьміть і мене з собою, може я повеселішаю?..

Ганна. Ти, Олю, і сьогодні ніби веселіша і здоровіша стала, проти вчорашнього! Бач, і устеньки твої сміються.

Ольга. Не знаю, від чого мені легше на серцеві? Я бачила у сні, що ніби наші грядки коло хати розцвілись, ходила про меж них і тишилась квітками; вони ніби підносили до мене свої голівки, неначе хотіли щось сказати. На небі було ясно, гори зеленіли скільки оком скинеш. А як почала я рвати квітки; тоді вийшов з нашого садочку Степан в чистій і гарно облямованій одежі, а на голові у нього була чорна шапка з трьома позолоченими вінками. Я сама не знала, що робити — чи маму кликати, чи до тата бігти; він уклонився мені і сказав веселим голосом: Олю, це я, ось скоро

прибуду до твого отця і матері і вже з вашої господи нікуди не піду. Я не могла від радості і слова сказати. Мамо, мамо, чи вернеться ще хоч раз такий любий сон у моїм безталаннім житті?

Ганна. Може сон говорить і правду?

Трохим. Степан не провинив нічого; він вернеться, за ним всі люди жалкують і постоять за нього перед судом людей.

Ганна. Чи знаєш, доню, що ми оце вибираємось до Гошева?

Ольга. Ходім, і я піду на прощу, може там довідаюся у людей, чи не бачили Степана, чи не чули що про нього?

Трохим. Мабуть сьогодні вже пізно, краще б завтра?

Ганна. А чи буде Оля завтра здорова? Ходімо, доню, ходімо сьогодні. Бог допоможе, то дійдемо ще завидна!..

Ольга. Чи чуєте ви, мамо, як ранній вітрець холодом віє і з травицею ніби тихенько шепоче? Вона пригинається до землі і знов встає і тихесенько шепоче з вітром... О, коли б я знала, що вітер їй шепоче, може мені стало б легше на душі?.. Чуєте, мамо, як по моїм гарячим виді вітрець легенько подунув? То не вітрець мамо, то Степан махнув рукою, щоб моє лице охолодити, бо мені душно, душно... Цитьте, цитьте!.. Чи то в садочку пташки співають? Ні, то на добридень грають музики стиха, щоб мене не збудити і щоб я не постидилась, що так довго перед моїм весіллям заспала... Мамо, мамо, на що ви так довго дали мені спати? Я ще не вбралась в весільну одежу! О, в лузі щось стукнуло; ні, то не в лузі, то Степан одмикає наші ворота... Цитьте, він вже йде!.. Мамо, вийдіть, привітайте його, поговоріть, скажіть, що я вбралася, як змогла; він не подивує; а на весілля я уберусь краще!.. Розплету мої коси, розчешу їх, а дружки приберуть мене в зелений барвінок, а ви, мамо, покропите мене свяченою водою... Правда? Так же під вінець уберають? Я вже готова! *(Падає перед отцем і матір'ю на коліна)*. Мамо, тату, благословіть свою доню!

Ганна *(з плачем)*. Встань бо доню! Що це з тобою вчинилося?

Трохим. Боже милий! Що це з нею скоїлось?

Ольга. А де ж Степан? Я вже до церкви готова. Ох, Степане, Степане, як ти довго баришся!

Ганна. Доню, рибко моя, що це ти таке говориш?

Трохим. Опам'ятайся, моя дитино!

Ольга *(приходить в себе)*. Хіба я що говорила вам, мамо? То був сон, не кажіть нікому... То сон був, любий сон...

Ганна. Ох, боже милий! За що ти нас так тяжко караєш??

Ольга. Не бідкайтесь, мамо! Бог благословляє нас, а ви сумуйте.

Ганна. Ходімо, доню, походимо на свіжій повітрі, може тобі пам'ять твоя звернеться. Бідна, бідна дитина! *(Пішли)*.

ЯВА II.

Трохим і Василь.

Трохим. Не доведи, боже, як Оля моя стеряється, я й не переживу цього горя...

Василь. Дай, боже, добрий час! Куди ви зібралися, чи не до міста?

Трохим. Ні, до Гошева, та, мабуть, вже завтра підемо!

Василь. А чи знаєте ви, що сталося в селі?

Трохим. Бог-зна, я не ходжу нікуди.

Василь. Вашого найпершого ворога вже зловили!

Трохим. Кого?

Василь. Знахарку! Сама призналась, нібито не хотючи, вас підпалила... Я її був віддав до Чопорія, щоб оправдалась, чого по наших селі нищпорить, а Чопорій випустив її; тепер вона ходє безпечно по селі, як і перше ходила і стала вихвалитись, що так поворожить уміє, що всі підуть з димом, як Трохим... Взяли бабу знов під стражу, привели до мене і сказали їй в вічі все те, що вона пащекувала. Вона мовчала, мовчала, а далі заплакала та й каже: „Василу, голубчику, не хочу

більш таїтись, то я підпалила Трохима, але бігме невинувата: мені так приказано!.. Дальше вже не хотіла нічого говорити... Ну, та тепер вона вже на своїм місцеві!..

Трохим. Боже, що я їй заподіяв? Здається, для неї був завжди добрим, ніколи не випустив з хати без куска хліба!

ЯВА III.

Ті ж, Чопорій і Тетяна.

Чопорій. Я його, мосьпаненьку, тут знайду!

Василь. Кого шукаєте?

Чопорій. Тебе, мосьпаненьку! Так ти такий присяжний?

Василь. А що там трапилось?

Чопорій. Що? Чи ти, мосьпаненьку, не знаєш вїйти в селі? Ти знаєш, що без його приказу не можеш і палиці догори підняти!.. Я тебе, мосьпаненьку, скину з твого уряду; уже хочеш перерости мене, старшуєш наді мною і над усіма?.. Хто тобі сказав, мосьпаненьку, знахарку зв'язати і до суду приставити? Я диктую і опреділяю, що треба було в мене порадитись і спитати!..

Василь. На неї люди говорили, і сама вона не відреклась.

Чопорій. Такі люди, мосьпаненьку, як ти?

Василь (з гнівом). Доки я тебе, Чопорію, не знав, то й шанував. Тепер все пропало! Наловився ти чужих дітей і наневолив їх по дибах! Я тобі часто говорив, але ти гнівався і сварився на мене. Всьому була кінець! Або ти впадеш, або правда на селі. Громада сильніша над тебе і не дасть собі тесати кілля на голові і Чопоріям по своїй спині скакати!

Чопорій. То ти, мосьпаненьку, такий бунтовник?

Тетяна. Я давно тобі, старий, те казала, та ти не вірив і не слухав, каверзував над миром хрещеним, тепер відбувай!.. А казала тобі! Бодай же ти до хати не дійшов і на вколінках не доліз!

Василь. Не бійся, господине, нічого йому не буде,

опріч того, що заслужив: на колінках ще легко лізти, а як прийдеться!..

Трохим. Відплатити за людську кривду!..

Чопорій. Мовчи! Ви всі мовчіть!.. Я так диктую і опреділяю, мосьпаненьку.

Василь. Пізно диктувати і опреділяти! Довго ми мовчали, серце й розум розв'язує язик, а як він вирветься з-під каменя, котрий пригнітив серце,— не спиниш його і на нього арешту не знайдеш. Пригадуєш собі, Чопорію, скільки разів я прохав тебе, щоб ти не безчестив людей і не брехав на них?

Тетяна. Іди, старий бісе, звідци, іди!

Чопорій. Пожди, мосьпаненьку, хай його з присяжного скину.

Василь. Мене громада вибирала.

Чопорій. Я диктую і опреділяю!

Тетяна. Іди додому! Нічого вже нам тут сікатись. Налихотворив добре, що тепер і не знаєш, як обернутись!

Чопорій. Але я тобі, мосьпаненьку, таки продиктую, потанцюєш ти у мене в кайданах.

Василь. Поки хвалько нахвалиться, то будько набудеться.

Тетяна. Ходім, кажу, додому.

Чопорій (жінці). Слухай, мосьпаненьку, не прилипай до мене, бо я, jako муж, можу тобі продиктувати таку резолюцію, що й носом заореш.

Трохим. Прошу вас, не робіть біля моєї господи колотнечі. Ідіть собі з богом!

Чопорій. Ну, я-ж, не я буду!

Василь. Побачимо, побачимо! Ось ходім селом, почувеш, що там люди говорять.

Чопорій. О, мосьпаненьку, ще моя палиця у мене в руці!

Василь. У палиці два кінці! (Пішли сварячись).

ЯВА IV.

Степан.

Степан (сам). Я бачив зараз, що він пройшов, Чопорій, та і хто б не впізнав того злодія, брехуна!.. В од-

нім пеклі не можна було б його розпізнати, бо чорти мають всі однакове обличчя, всі лихі, всі нечестиві!.. Кров моя закипіла, і мало я не підняв костура на людоїда. Тільки подумав, що як уб'ю, або скалічу його, то й не спокутую своїх гріхів! Нехай живе, нехай люди знушаються над ним, нехай плюють йому в вічі, нехай зневажають його, то гірша буде задля нього мука. Нехай побачить Ольгу і мене щасливими і скрегоче від заздрости зубами, що не вдалось йому нас розлучити і погубити!.. Ні, я не підйму моєї руки на Чопорія, нехай карається! Там, здається, був Трохим. Чи може мені в страшнім гніві так показалося?

Василь (*вертається*). Кого я бачу? Здоров, Степане! Ох, який же я радий, що ти вже прийшов!

Степан. Василю, ви стали мені замість отця рідного, ви мене спасли. (*Обнімаються*).

Василь. Чи не бачив тебе хто в селі?

Степан. Ніхто мене не бачив, батеньку, бо я вітром перелетів і тільки малу дитину спитав, чи Трохим і Оля... чи всі вони дома?..

Василь. А розказав ти перед судом все так, як ми тобі з села переказували?

Степан. Все розказав.

Василь. І тебе признали невинуватим?

Степан. Вони побачили, що тільки Чопорія помста і лютість мене мали погубити... Я помщуся на ньому!

Василь. Не треба, ні не треба. Степане! На все свій час. Довго лютий звір гуляє по лісі і творить лихо людям, але все таки прийде час, що він попадеться в капкан, або впаде від кулі стрільця...

Степан. Але чим скоріш він упаде, тим менше пакости. Скільки моїх днів пішло марно через того Чопорія, і скільки я наневолився. Ні, я піду і зв'яжу його, як він мене скрутив, і сам доведу його до суду! Там хай подивляться на нього люди і нехай він понесе зароблену кару!

Василь. Не думай так, бо то нечесно!

Степан. Що ж то за право, коли лихий чоловік не боїться його, викручується, ламає право і зневажає його, а люди дивляться на те і бояться віддати злодія до суду?

Василь. Підожди, Степане, ось сюди вертається Трохим.

Степан. Я піду йому на зустріч!

Василь. Ні, не йди, нехай він тебе тут знайде, йому більш буде радощів!..

ЯВА V.

Ті ж і Трохим.

Трохим. Лютує й сердиться Чопорій за правду.

Василь. А де ви його поділи?

Трохим. Пішов селом мов сірко поміж возами, ховаючи очі!..

Степан. Я б його не пустив.

Трохим (*приступа до Степана*). Що? Це наш Степан?

Степан (*цілує йому руки*). Я, тату! Невже ви не пізнали мене?

Трохим. Ох сину мій, як же зсушила та зв'ялила тебе неволя! Ох, нехай же тебе бог благословить!.. Нам тут без тебе і світ був немилий!

Степан. Хвалити бога, правда зломила кривду! А де ж Ольга, тату?

Трохим. Тужить та плаче за тобою, змарніла бідна дитина так, що може ти її і не пізнаєш?

Степан. Так я піду її пошукаю, я хочу її чим скоріш бачити...

ЯВА VI.

Ті ж, Ганна і Ольга.

Ганна. Щось є нового в селі. Люди чогось стоять по дорозі купами.

Василь. Може хто несподіваний в село з'явивсь!

Ольга. Пора нам, тату, йти на прощу!

Степан (*про себе*). Вона смутна й не дивиться на мене. Невже стерялася? Що з нею, скажіть мені?

Ганна. Степане, ти вернувся?

Степан. Здрастуйте, мамо! Та що це з Ольгою, скажіть? Невже смуток її привів до безпам'ятства? Ох,

трудно мені. На що ж я сюди вернувся? Одна, одна ще надія залилася. Заспіваю її пісню, котру вона так любила, може опам'ятається і пізна хоч мій голос, коли мене не пізнає! (*Співа*).

Плила рибка золота,
Вода не мутилась,
Поверх води буря злая
На неї сварила.
Веселенько рибці було
Гратися водою,
Тепер щастя пролинуло,
Як хвиля рікою!
Позавидували рибці,
Вода сколихалась;
І на тихій, чистій річці,
Рибка вже не гралась.
Пожди ж, рибко золота,
Вітер зупиниться,
Розійдеться густа хмара,
Небо проясниться!

Ольга. Легше рибці спочивати
В водиці мутній,
Як надію присипати
У душі смутній.
Прошу сонця, прошу зірок,
Щоб мені сказали,
Чи милому у неволі
Хоч разок засяли.
Не можу їх допитати,
Чи вістка приб'ється,
Чи згадує мене милий,
Чи за мною б'ється?

(*Підносе голову з задумання*). Рибка була щаслива, і я була подібна їй, а тепер не знаю, куди поділось моє щастя.

Трохим і Ганна. Бідна, бідна дитина! Ох, боже мій, за що таке горе?

Василь. Ти, Олю, не знаєш, яка ще твоя доля? Може вона ще й сьогодні переміниться, може Степан близько вже... Що тоді, Олю, скажеш? Чи прийде до

мене поклонитись з друзками перед своїм весіллям і чи будеш просити мене на свадьбу? Чи я діждусь, що Олі будуть друзки вінок плести і весільних пісень співати? Як ти, Олю, про те думаєш? Чи буде воно так?

Ольга. Василю, Василю, не годиться таке говорити при чужому чоловікові!

Степан. Вона мене має за чужого. (*До неї*). Хоч я й чужий, однак я добре знаю Степана; а ти б пізнала його?

Ольга (*зідхає*). Я давно бачила його. Може він тепер в тяжкій арешті, певно змарнів? Мені оце зараз приснилось, що він помер, я його бачила... Почорнів так, як земля. Певно він у тюрмі, припав журбою; його неволять та мучать... Легше на серцеві, як не маєш ніякої надії, ніж маєш зрадливу гадку? Питаю у сонечка, у місяця, у зір, чи світять моему милому у неволі, вони мовчать... А серце не заспокоїться, все питає!..

Степан. Придивись, Олю, пильно на мене: може я тобі пригадаю Степана, коли не забула його.

Ольга. Я його не забула!

Степан. Олю, серце, рибонько моя, пташечко моя! Вдивляйся в мене ще пильніше... Олю, як ти мене не впізнаєш, я стеряюся!

Ольга (*стоїть недвижимо і вдивляється*). Степане, це ти?

Степан (*бере Олю за руку*). Це я, я, Олю, вернувся до тебе!

Ольга. Ти вернувся? Тебе не замучили? (*Падає на коліна*). О, боже! Ти умилосердився наді мною бідною. Ти побачив мої гіркі сльози, мій смуток, моє горюваннячко!.. Я так гаряче молилась і прохала тебе! (*Приходить до себе чим раз більше*). Ти з неба, боже, вислухав молитву мою і щоб серце з радощів не вмерло, зіслав любий сон на мене, що ніби мій Степан вертається! Степане мій!.. Тату, мамо, ох, яка ж я щаслива! Тепер вже я не буду тужити, не буду ваших очей щодня сповняти сльозами, тепер ми будемо всі щасливі і веселі!

Трохим. Бог почув мою молитву.

Ганна. Донечко, утіха наша!

Василь. Бач, Степане, ти послухав мене, і моя рада вийшла тобі на користь. Всі признали тебе за невинного. А якби ти тоді утік, то сам би себе обвинуватив! Тепер я заступлю тобі отця, бо ти сирота. Ходи ж і ти, Олю! (*Бере їх за руки і підводе до Трохима Степана і Ольгу*). Вони від цього часу обое ваші діти, благословіть їх! (*Ольга і Степан падають на коліна*).

Трохим (*з плачем радісно*). Боже і мое благословеніє з вами буде на віки вічні!

Ганна. Хай вас благословить бог, і я вас благословляю!

ЯВА VIII.

Ті ж і люди з громади. Роздається крик за лаштунками, утихає на хвилину і знову здіймається.

Один з громади. Чопорія ведуть до арешту, люди збігаються дивитись на нього, мов на звіря.

Другий з громади. Знахарка призналася, що він їй велів Трохима підпалити.

Трохим. Одпусти їм, боже, їх гріхи! І одна і друга нескаяні душі!

Всі (*разом*). Вже по вїтївстві Чопорія! Тепер, панове-громадо, виберем собі вїйта. Василю, кажіть кого?

Василь. Панове-громадо! Радив би вам вибрати Трохима на вїйта.

Люди. Трохим наш вїйт! Трохим, Трохим! (*Кланяються*).

Трохим. Воля громадська, і я мушу їй скоритись! (*Кланяється*).

Чопорій (*зв'язаний до народу*). Я ще вам продиктую і опреділю!..

Люди. Продиктуеш за рештуванням в залізній клітці! (*Проводять його*).

Василь. Ну, Трохиме, ви тепер наш батько: ми поставимо вам господу і все, як було; а ви порядкуйте нами по правді. А тепер, панове, потанцюємо на весіллі наших молодих і заспіваймо разом.

Хор. Хто за нами, ми за ним,
Ну ж на радощах гукнім!

Хай заграє нам музика,
Радість нам усім велика!
В підківочки ми ударим
І голосно заспіваєм!
Нехай кривда загигає,
А правдонька процвітає!
Слава наша хай гримить
І весь мир оповістить,
Що любов живе між нами.
Нумо вгору всі шапками!
(*Кидають шапками вгору*).

ЗАВІСА.

ПРИМІТКИ ТА ДОДАТКИ

I.

В У С И.

Цю п'єсу подав Кропивницький до цензури 24. IX. 1885 р. і 4. XI того ж таки року дістав дозвіл (Ркп. ЦБРДр. ч. 23330; далі — О). На жаль, не маємо ми відомостей про те, коли відбулася перша вистава цієї п'єси. Дуже можливо, що сталося це ще десь у провінції. У Петербурзі виставлено п'єсу на початку 1887 р.; того ж таки року з'явилась вона в бенефіс Кропивницького 16-го жовтня в Москві, але більше під час цих гастролів не повторювалась. Та й згодом не здобула собі п'єса репертуарности. Важив тут самий матеріял, що з нього п'єсу будовано; це відзначено вже в ранній рецензії: „Сюжет... взят из рассказа под тем же названием Стороженко и, хотя г. Кропивницкий воспользовался им наилучшим образом, все таки пьесу нельзя назвать удавшейся; хорошее остроумие и смешное в небольшом рассказе может легко обратиться в карикатуру и фарс на сцене, особенно, если рассказ приходится растягивать на пять актов“. (Неделя, 1887, № 7, 237).

Лагодячи 1895 р. до друку збірник своїх творів, Кропивницький де в чому поскорочував свою п'єсу, але неможна сказати, щоб була ця переробка ґрунтовна; переважно обмежився він невеличкими виправками стилістичного характеру; більше приклав своєї руки письменник вже згодом, готуючи свої п'єси до останнього видання. Можливо, що „Вуси“ це була остання п'єса, коректуру якої встиг передивитись письменник. У листі 20. III. 1910 р. пише він до свого видавця Гр. І. Маркевича: „Примірників „По ревізії“ ще не одібрав, а також і коректуру „Вуси“. Але в наступному листі (25. III) — сповіщав М. Л., що вертає коректуру безперечно тих же „Вусів“.

Основна зміна, якої зазнала п'єса проти попереднього видання — це скорочення. Помічаємо його не тільки в окремих деталях, але й у тому, що викинуто зовсім сцену II, 2. Містимо далі варіанти, знову нагадуючи, що далеко не вичерпують вони всього того, що можна було б подати. Зважаючи на велику близькість тексту 1895 р. до рукописного, а також і на неприступність останнього, містимо переважно лише одміни з рукопису, облишаючи зовсім варіанти, що подає текст В проти О.

Рукопис має деякі дрібні поправки рукою Кропивницького.

Стор. 5. ОВ. — „пожилих“.
 ОВ. — „Хвекла“.
 О. — „Григорій Григорич Захарченко“. В — додано: „ла-
 кей“; але це очевидна помилка: дивись відповідні сцени.

Стор. 7. О. — Слів: „Фрик мугиче“ — нема, як нема і далі німець-
 ких слів цього персонажа.

Стор. 8. ОВ. — „Буку мерсі. Хі...“ — нема.
 О. — „Скапидар“...
 ОВ. — „Буку мерсі“ — нема.

Стор. 9. ОВ. — Після: „...говіє“ — „Двічі у нашій паравхвії, а тре-
 тій раз у Києві, або в Воронежі“.

Стор. 10. ОВ. — Слів: „чи пошептять... злизать“ — нема.
 О. — Слів: „це вже... Та“ — нема.
 ОВ. — Слів: „Мушу... що“ — нема.
 О. — „...об'явить вам, что слова ваші не суть правдопо-
 добні, ібо, между прочого, ви мене во время оное бачили однажди
 цілком голого?“
 М. Ул. Це вже почали плескати!.. (Зовсім)“...
 О. — Після: „...вигадувать“ — „Іван Степ. Невже за-
 були?“ Мар. Улас. Ніколи цього не було. Ів. Степ. „Ви купа-
 лися в саду біля кладки, а я;по тій бік в кушах роздягся...“

Стор. 11. О. — Слів: „херувимського піснопіння...“ — нема.
 О. — „Перестаньте дурущі плести“.
 О. — „не похвортуніло“. В. — „...не похвортуніло нам од-
 ружитись і насладитись щастям“.
 О. — Замість: „Так, так я... соблазнився“. — „Всі ви чор-
 тові дурисвіти так кажете“.
 В. — „Так, так я вам і повірила (Дивиться на нього).
 Ач, які святі та божі! Всі ви чортові дурисвіти так кажете“.

Стор. 12. О. — „Оця вірша іменно з мене списана, що каже: ти
 стогнеш“...
 О. — Слів: „Або ось-цю...“ і до кінця яви нема.
 ОВГ. — „Склу“.

Стор. 13. О. — Слів: „От наказаніє... терзанія“ — нема.
 О. — Слів: „Не вперве... байдуже“ — нема.
 О. — Слів: „Це вже й ви... помовчала“, В. „...губи на-
 дули“ — нема.
 ОВ. — Після: „...неспроможність“ — „А тут ще німця
 удосвіта лихе принесло! (О. — далі): Ви ж знаєте, серденько, що я вже
 на шостім... (Шепче їй на вухо). То воно якось ніби й тут коле і
 там. (Голосно). Розбудив нас усіх: зараз сніданок веліла йому зго-
 вити та кохвію, бо воно сказано: німота! Не вважа на те, що неділя
 а давай йому кохвій“.
 ОВ. — Репліка Ів. Степ.: „Як німець...“ приєднана до,
 останньої його репліки в цій яві.
 ОВ. — Після: „...наше діло“ — „Адже і Іван Степанович

оце незадовго пили кохвій з німцем, аж по три стакани випили, та
 ще й з молоком, та з хлібом, а потім закусили... а як знову кортить
 їсти“. (В. — „Випили, а кортить знов до їжі, то чому ж і не закусити,
 воно не завадить“).

Стор. 14. ОВ. — „Ті ж і Оришка. (О: з сніданком на великім
 підносі).“

Оришка. Мнишки же смажаться, а курчата вже зарум'янилися!
 Фекла Гавриловна. Станови на стіл що поспіло, а останне
 після подаси.

Далі — В.: „Іван Степанович (до Оришки). Не забудь по-
 дати полинкової, воно дуже ползительно.“

Оришка (бурчить). Неначе я не знаю, коли полинкової, а коли
 якої іншої“.

О. — Замість того:

„Іван Степанович (налив чарку горілки і випив). А чому ж
 не подали полинкової?“

Оришка (бурчить). Чому?.. Нікому було вточити, а в мене не
 десять рук, — на двадцяті не розірвусь!..

Фек. Гаврилов (до Івана Степанов.). На вас сьогодні ніхто
 не догодить!

Ів. Степан. Не то, а що порядку нема!..

Далі — ОВ.: Фек. Гаврилов. (до Оришки). Та гляди мені, щоб
 мнишки не пересмажились!

Оришка. Вчіть мене ще, гарненько вчіть. Ніби то я ще не
 вчена? Знаю, як догодити! (Пішла).

Марія Улас. Чудесна у вас, звиніть, куховарка оця Оришка.

Ів. Степан. Та нехай хоч і в самій Москві хтонебудь зварить
 такий борщ, який вона варє!

Хвек. Гаврилов. А вертуту з сиром, або з павидлом?

Ів. Степан. Ну, що до вертуту з павидлом, то це вже я можу
 сказати, і перед цілим світом, що то я її видумав!..

Мар. Ул. Так це ви сочинили вертуту з павидлом?

Фек. Гаврилов. Вертуту з павидлом вони, вони сочинили.

Мар. Ул. Стало бить виходить, що ви сочинитель?

Ів. Степ. Як бачите!

Мар. Ул. А я дивуюся й не надивуюся: відкіля така мода пішла
 на вертуту з павидлом (далі до „...інбирьом“ тільки в О), аж це ви
 сочинитель цієї моди; стало бути ви модник?

Ів. Степанов. (розбив носик яйця, подає Марії Уласовні).
 Чи невгодно вам білого рака? Я знаю, ви як раз такі любите, щоб
 не в круту були, а в мішечках!

Мар. Ул. Чувствительне вам мерсі. Щоб не завадило часом, зви-
 нить у цім слові? Ні, буку мерсі!

Ів. Степан. Та прошю бо покорно (Мар. Ул. взяла).

Фек. Гаврилов. А як моя Оришка масло збиває?

Мар. Ул. У генеральші Дригальової тоже масло чудесно зби-
 вають.

Фек. Гаврилов. Чула я! Та ще кажуть чимсь піджовтують?

Ів. Степан. Інбирьом!

Мар. Ул. Беззастережно скажу генеральші Дригальовій, хто сочинитель вертути з павидлом. (Далі знову тільки в О — аж до „...перед смертю“).

Ів. Степан. Не знаю, як там у генеральші масло піджовтють, у якій припорції: ну що вже слив, то у генеральші незугарні так посолити, як я солю; це вже на всю околицю звісно!

Фек. Гаврилов. Бо ви знаєте якесь слово, чи заговор, чи примовку?..

Ів. Степан. Може й знаю!

Мар. Ул. Чи правду кажуть, що нібито, як передаси кому другому ту примовку, то зараз у того, котрий передав, одніме вже силу навіки?

Ів. Степан. Як сокирою відрубай! Через те й можна передати ту примовку тільки перед смертю.

Мар. Ул. (помовчала). Оце я у вас сама вдовольняюся принятною бесідою, та їством, а там моя Хвиделька, та мої кишеньки скучають за мною, знаю, що капосна Єдоксі не догадається погодувати...

Фек. Гаврилов. Це ж яка вже у вас: Недепсі?

Мар. Ул. Ні, не Недепсі, а Єдоксі. Генеральша Дригальова прозвала свою горнишню Явдоху Єдоксією, то й я вже, потрапляючи за модою, і свою Явдошку так продражнила. А Пріську то вже зову „Презерпиною!“

Ів. Степан. А воно й справді якось краще виходить: „Презерпина“, ніж „Пріська“?

Мар. Ул. Це, батче, попович дав мені прочитати таку книжку. Чудесна книжка!

Далі — О.: „Фекла Гавриловна. Скажіть на милость божу, які є чудесні книжки! Як я ніяких книжок не читаю, той зву своїх служок такими іменнями, які їм піп подавав. (Далі — ОВ:) Оришка, Лепестина, Івга, Вустя...“

Ів. Степан. Або: Оверко, Шелестян, Яцько...

Мар. Ул. Не приходиться ж нам, звиніть у цім слові, моднього цуратись!..

В. — Замість того після: „Яцько“ — „Так це ж імення дуже простонародні.“

Марія Уласовна. А придивіться ви до духовенства. Теперечки вже і духовенство наше приціляється до моди; он хоч би і отець Сосипатр, то звуть свою матушку вже не Параскевою Хведосієвною, а „благо мое!“

Фекла Гавриловна. Як, як?

Марія Уласовна. „Благо мое!“ І так таки не кажуть: Параскево Хведосієвно, а кажуть „благо мое!“

Ів. Степан. „Благо мое? І благо мое“. Як дуже благопристойно, зовсім таки благоприємно! „Благо мое!“ Треба буде, Фекла Гавриловно, сочинити і вам якесь пристойніше імення?

Фекла Гавриловна. Та чи ви ж зугарні?

Ів. Степан. Щож то я, виходить по-вашому, вже ні до чого, недотепний?

Фекла Гаврилов. Як же це можна сказати, що ні до чого, а на зальоти?..

Далі: О. — Ів. Степ. (скунів). „Фекло Гавриловно! Не перешкоджуйте-бо мені апетиту; почительніше вам предлагаю оставить втуні ваші непристойні причепки!“

В. — Замість того: „...та на прокимен: „куди летиш, кукушечка?“

Ів. Степан. (скунів). Ви знов в'їдатись? Зоставте краще втуні ваші шпильки та голки, витекаючі із жерла сліпої ревності!..“

Стор. 14. ОВГ. — „Біжать“.

О. — Замість „А як же... хвасон“.

„Ів. Степан. От бачите, не читаєте книжок, а тепер за модою і не потрапите?“

Фекла Гавриловна. Ой, господи! хоч не дорікайте мене тими каторжними книжками...

Марія Уласовна. Підуй й з вами то може дещо допоможу вам?..

Стор. 18. О. — Замість: „канихволь“ — „шивиця“.

ВГ. — „порадок“.

О. — Після: „...не можна“ — „наймаю бурсака“.

В. — Після: „...і не письменні“ — „Мій отець покійний було каже: вчись синку поводженню...“ і далі.

Стор. 19. О. — Слова: „Як той казав, що кобила сива, а в тім, що не везе“ — вписано над рядком рукою Кропивницького після слів: „...не в тім сила“. Так само дописано й ремарку: „увесь час прислухався“.

Стор. 20. ОВ. — Після: „...доношеніє...“ — „Стривайте, про віщо ж це я хотів сказати, га? Ота глуха тетеря зовсім мене збила з пантелику...“

Ласівка. Ви щось казали про указ правительствующего сената...

П. - Муха. Та про котрий же? Ну, скажи пожалуста, зовсім заплутався... Ніяк не пригадаю, про віщо я хотів? А щоб тебе, глуха тетеря, бенеря взяла. Чи не про суддю я почав розказувати, про господина Никорицю?

Ів. Степан. Чи не про того, що десь там, на якімсь рапорті, чи доношені підписавсь: „прапорщик Никориця, нікому не покориться“?

П. - Муха. Та еге-ж!..

О. — Репліки Ів. Степановича Феклі Гавриловні нема, так само, як і наступної його ж таки репліки.

О. — Слів Фек. Гаврилов.: „Прошу садовиться... буку“ — нема. Немає французьких слів і в наступних її репліках.

Стор. 21. О. — Після: „...година“ — „по мудрому ізреченію нікогого достойно превозносимого піти“.

В. — Після: „...приморозки“ — „Позавчора я вертався уночі з полювання, так мені зехвир мало-мало не одморозив носа, увійшов у хату, як глянув на носа, аж він білий, як крейда, а згодом почервонів, як паприса“.

ОВ. — „Видимне“ небо.

Г. — „порядок“.

Стор. 22. ОВ. — Слів: „Здоров... хорош“ — нема.

ОВ. — Замість: „Я не сліпий — Івановно“ —

„П. - Муха (гука). Ми у Івана Степановича Бразолія.

Буланенький. Бачу!.. я не сліпий!.. Як поживаєте, Ганно Йвановно?“

Стор. 23. ОВ. — Замість: „Ви йому... жінку“ — „Йому давно вже пора в ямку, та тільки про нього певно забули на тім світі“.

О. — Замість: „П. - Муха (взяв... — памороків“ — „Нагарбав грошей у службі, то тобі й горя мало... Що без года неділю був у Петенбурзі, то думаєш, що ти велика цяця? Побідкався б ти так, як я!“

О. — Слів: „Кирило... хазяйкою“ — нема.

О. — Після: „...двісті ступенів“ —

„Ів. Степан. (налив чарку). За здоров'я дорогих гостей. Прощу ще по одній! (Випили знову й прийняли за страву)“.

Стор. 25. О. Замість: „Буланенький. Га?.. ..(П'є)“ —

„Ів. Степан. Бо ви таки, по правді кажучи, всі німці один на другого скидається. (Подають солодке).

Ластівка. Еге: всі горбоносі та руді!“

О. — Після: „...мова-мовою“ — „...чи так? Як то кажуть: пий, дівко, пий, та розуму не пропий!“

Стор. 26. О. — Після слів П.-М.: „...послужити“ — „як то кажуть: хоч не тепер, то в четвер. Ну, то як же?“

О. — Після: „...сперечатись“ —

„Буланенький. Га?.. Випить треба?.. То вип'ємо. (Налива і н'є).

П. - Муха. Та годі бо тобі думати, Іване Степановичу? Чим більш думатимеш, тим менш путнього вигадаєш, — кажи зразу! А як не хочеш, то ми й силою потягнемо!..“

Стор. 27. О. — Замість: „(До Фекли Гавриловни)“ — „...Тільки якось це все так раптово трапилося; чи не можна б, пожалуста, хоч би тижнів зо два підждати, а то як таки зараз?..

П. - Муха. Слухати не хочу і не говори мені“.

О. — Після: „...у дорогу“ — „Вийміть з скрині мій милиціоний козакін, де порвалось, там позашивайте, і шаблю мою то-ж покладіть у візок!“

О. — Замість: „хлипає“ — „зітхає“.

О. — Після: „...втікає“ — „Нашо ще ту шаблю?“

ОВ. — Після: „...радійте!“ — „(Ідучи) Чи й бритви покласти?“

Ів. Степан. А як же, треба ж буде щетину трохи виголити, а то борода геть заросла тирсою!“

О. — Після: „закони читать?“ —

„П. - Муха. А треба буде!

Ів. Степан. От халепа!

П. - Муха. А хочеш, то й так служитимеш, як здебільшого служать, що секретар...“

О. — Замість: „П. - Муха... то і ложкою“ —

„Буланенький (підходить до них). Пожалуста виберіть мене хоч у члени дворянської опеки... Га?“

О. — Замість: „...і коні готові... готові?“ — „і склала у сакви, і коней Оверко запряг, а Шелестян нездужає!

Ів. Степан. Насмоктався таки, вражий син! Як пошлеш його наливати наливки, так кожен раз тобі і насмокчється“.

Стор. 28. О. — Замість: „Оверко. Картуза... Феклуню!“ — Пищи-Муха „Ми себе там покажемо!“

Ів. Степан. Все це мене спобігло так несподівано, так несподівано... Хоч би до завтраго підждати? Це й з Марією Уласовною не доведеться попроситись! Ну сядемо ж, щоб усе добре сідало (Сіли і помовчали). А тепер прощайте, Фекло Гавриловно!“

О. — „сизесенький“, „голос“.

ОВ. — Замість двох останніх реплік яви —

„Ів. Степан. Та чи на можна справді, панове, хоч до завтраго підждати? Кирило Онуфрієвичу, голубчику? (Його беруть за руки і витаскують)“.

ОВГ. — „кожою“.

Стор. 30. О. — Після: „...далі“ — „Хоче йти у другу кімнату.

Лакей (заступає двері). Я вам докладавав, що єго превосходительство не приймають. (Мовчать)“.

ОВ. — Пищи-Муха всюди говорить: „у Петербурсі“.

Стор. 31. О. — Після. „...малюють“ — „Ластівка. Оцей либонь як раз натрапив? Як ви, панове, думаєте? Я то ж думаю, що це іменно той альбом“.

ОВ. — Замість: „шинкаре“ — „на... Гершке Заславском, і об оборванні і обгаженні першим последнему борода і побитії, с членоврежденієм“.

Стор. 32. О. — Після: „...приймную“ — „П. - Муха. От приїздиво ми у дір до господина Вишняка, дивимось — всі двері і віконниці заперті... „Дома пан?“ питаємо якогось дворового. — „Дома“. — „А що-ж він, хіба й досі спить, що віконниці заперті?“ — „Ні, каже, вони не сплять, а збираються на войну“. — „На яку войну?“ — питаємо. — „Прочули, що прийдуть судейські шпаки, так вони будуть з ними воювати!“

Лакей. Да долго ли мне, господа, прикажете дожидаться?“

Стор. 33. О. — Слів: „підписується... Горобей“ — нема.

ОВВ. — „кашою“.

ОВ. — Замість: „...панове... — Пішли“ —

„Ів. Степанович. Прощайте до якого часу. (Пішли всі)“.

Стор. 34. ОВ. — Замість: „мало“ — „менше могого“.

ОВ. — Після: „...смыслят“ — „Не даром, значить, і на театрах случалось відать, представляют хохлов простофіями. Одно слово, невежество захолустное! (Чутно дзвінок). Кого ещо несють? (Відчиняє двері)“.

О. — В оповіданні Буланенького ї на місці і.

О. — „пташню“.

О. — Дві репліки: Хома Петров. Тут еще... та наступна написані рукою Кропивницького.

ОВ. — Після: „...страна“ — „Я так полагаю, що ежелі таперича проехать в Пітер і порассказать кому хошь, еті історії, так там даже не поверят. Ізругает тебя анафемой, ещо того хуже, коли ежелі станеш уверять, что ето точно так бывает здесь, в дікой стране!“

Стор. 36. О. — Після: „...заведено“ — „у больших господ“.

ОВ. — Після: „...здоров'є“ — „а не то чтоб не понять, что значит візитная книга. Опять возьміте горнічну. У вас горнічная іная, даже звання не стоящая! — Так говорю, возьміте горнічну, моторая ежелі із порядочного дома, уж ти ей не могі сказати: „как, кол, ваше здоров'є?“ — потому мужиком обзовет, оконфузіт на всю жисть. А говориш ей: „каман вот санте?“ — она тебе в ответ: „мерсі! Фома Петрович. Мерсі!“

Лакей. Да-с, мерсі, — не іначе. Єй-богу — право!“.

ОВ. — Після: „...всем заведеніям“ — „У вас вот купчікі даже здешніі ходят платками головы покримши, алі шалямі; а у нас, всякая горнічная в шляпке, і при перчатках, при зонтике і не при своей природной фізіноміі, а нарумянімшись і безпріменно в карналіне! (Сторож приносить бумагу і відходить).“

Фома Петрович. В карналіне?

Лакей. Да-с в карналіне! Потому карналін помагаєт всякім дамам насчет телесного сложенія¹⁾. (Помовчав).“

ОВ. — Після: „...танци“ — „ну і за столом всякое блюдо как братъ, — вілкой алі ложкой — тоже понімаєм, потому обучени етому. (Помовчав). Ви би нас, Фома Петрович, когда нібудь, прігласілі к себе с візітом?“

Фома Петрович. Як то з візітом?

Лакей. Значіт, в гості. Ви не беспокойтесь, потому ми себя, то-есть, ні перед какім дамскім обществом не оконфузім. Как у вас таперича, прімерно, дочери взрослые, так ми можем ім показать і столічніе манери, для іх собственнаго образованія...“

Стор. 37. О. — Слова: „постривай... притисну“ — вписано рукою Кропивницького.

О. — „...оглядає“.

Стор. 38. О. — Після: „нічогосінька?“ —

„Бразолій. Та таки нічогісінько! Кажіть вже ви, що таке на мені бачите, бо мені мабуть сьогодні чи засліпило, чи мозок замурувало...“

Стор. 39. ОВ. — Перед „з цього б і почали“ — (у бік). Оце так халепа! (До нього).“

О. — Репліки Буланенького нема. Те ж і на стор. 40.

Стор. 40. ОВ. — „П. - М. відступає“ — не було.

¹⁾ Ці слова вписано рукою Кропивницького.

Стор. 41. О. — Сцена кінчається реплікою Буланенького — „Ну, а як же моя жалоба за многоплодного гиндика?“

ОВ. — Далі: „Картина II.“

(У трахтирі).

Простенька мебель: стіл, дзиглики, дзеркало, ліжка і всяке збіжжя.

Я в а 1.

Оверко (сидить біля вікна¹⁾). То що це пан мій так довго бариться? Сонечко вже почало звертати на полудень, пора б і виїздити, а його нема та й нема. Досидіться до вечора, а там, як виїдемо, то й почне гризти тобі голову: „торкай-бо, торкай, поганай швидше!“ Та аж обридне тобі ота гризотня. (Помовчав). Ну, тай сумно у цім горді сидіти: ні з ким ні побалакати тобі, ні поспівати... Хоч би у хвильки з ким зограти, або у воза? Такий сум тебе обгорта, такий сум, — сказано: чужа сторона. Так ніби й чуєш, як вона тебе точить, як та черва дерево, та сушить тебе, та в'ялить... Сьогодні вже й спав, і ходив до пам'ятника, і аж до річки ходив, дивився: відкіля Ворскло тече, здається що з Тахтаулівки? І на муштру салдацьку ходив дивитись: муштрують (в тексті: мудрують) бідних людей, щоб вище ноги підіймали, — і на дзвіницю лазив виглядати, чи далеко до нашого села? Манячать багато сіл, а нашого либонь і не видко!.. Бо таки ж і далеченько; я так думаю, що від нас до Полтави буде верстов на двадцять, коли ще й не більш?..

Я в а 2.

Входить Бразолій.

Оверко (встав). Насилу я вас дождався. Чи зараз будемо їхати до дому?

Бразолій. Не твоє діло! (Хоче по хаті засмучений).

Оверко. Я все вже скупив: дьохтю взяв дві кварти, тарані три десятки, чахоні...

Бразолій. Не прилипай!

Оверко. А сіль для овець мабуть візьмемо тоді, як будем їхати додому, через базар? Там ще Гарасим прохав, щоб купили йому ремню на чоботи!..

Бразолій. Чи тобі заціпить?

Оверко. Морока з вами, тай годі!.. А потім мене ж будете лаяти, скажете: „чому не нагадав, як були в горді?“

Бразолій. Піді геть з очей моїх!

Оверко (помовчав). То коней запрягать?

Бразолій. Геть, кажу тобі, к бісу!

¹⁾ Ремарку вписано рукою Кропивницького.

Оверко. Чи не думаєте ви й що ніч тут заночувати? Їй-богу не знаю, як вам, а що мені, то тут так остогидло, що я б пристав, на те, щоб хоч і зараз їхати?

Бразолій. Мені, може, удесятеро більш остогидло!..

Оверко. Та чого тут zostаватись, я буду запрягати.

Бразолій. Піді ти під три чорти, надоїв!

Оверко. Це щось дивне з вами подіялось! (Пішов).

Бразолій (сам). Лізе мені в вічі з своєю нудьгою! Тут здається і на світ божий не дивився б, а він з своїм ременем прилипає!.. (Помовчав). Додому, каже, пора! Чорта з два тут урвешся додому; може й зовсім не пустять!.. Так отака то служба на користь громаді? Ну, сучий син буду, що коли б я оце не дав присяги, утік би, зараз утік би з Полтави! Чи я кого скривдив, чи зобідив, чи, може, за гріхи моїх батьків я караюся, що таке лихо звалялося на мою голову! (Сіда на дзиглик). Ну що ж, дав присягу, треба впрягатись в ярмо. (Кричить). Оверко!..

Я в а 3.

Входить Оверко.

Оверко. А що надумались вже запрягати коней?

Бразолій. Я тобі дам коней! Принеси мені зараз окропу у малім горнятті!

Оверко. Та ви-ж учора голилися, на віщо-ж той окріп?

Бразолій. Не твоє діло!

Оверко. Хіба чай питимете, то краще я самоваря настановлю?

Бразолій. Окропу!

Оверко. Добре, принесу і окропу! (Вертається). Там ще коваль казав, щоб купили тамлянки, та сталі, каже, піде оранка на зяб, а лемеші не понаварювані!..

Бразолій. Ти хочеш мабуть, щоб я тобі шию намилив? Окропу, кажу тобі, принеси. Мені тепер не до лемешів! Хай воно те хазайство пропаде там, погние, нехай усі плуги й борони поламаються, мені нічогоісінько тепер не треба.

Оверко. Та що це ви кажете, нехай бог боронить?

Бразолій! Окропу! (Помовчав). Так отак-то, Іване Степановичу, чи думав ти колинебудь, що тебе сподіжить така напасть? Де там? Тобі і в голові ніколи не роїлося таке лихо!.. Скільки живу на світі, слава тобі господеві, вже шостий десяток пішов, а ніхто ще на мене не кричав; ні з ким я не лаявся, тільки деколи з жінкою. І сусіди мене поважали, і піп шонеділі, й щосвята проскурою дарував, і сам губернатор, як позаторік підносили ми йому адреса, цілував мене в самісінькі губи... А тут і не встерігся, відкіля та сварка вирвалася, бодай йому до смерті так підскокувати та прискати! Ну, щоб було хоч вернутись та вилаяти гарненько іродова сина, може тепер не так би досадно було! А, щоб тобі і твоєму родові ні сливи ні вишні! Щоб тобі й твоєму родові що року гусениця хрукту і овоч з'їдала!.. Щоб тобі ні буряка ні капусти! Щоб ти, доки й світ сонця, не бачив з свого баштану ані огірочка!.. Чи сіють же там баштани у Пе-

тенбурзі? Навряд! Мабуть там тільки отакі крикуни вилуплюються, що там не знають, де їх притулити, то насилають на нас бідних!..

(Слів: „Навряд ...бідних“ у В— нема).

Я в а 4.

Оверко.

Оверко (несе окріп). Натє ось і окріп, гарячий такий, ледве в руці удержу. Чи й чаю достати? (Ставить горня на стіл).

Бразолій. Не треба чаю, іди собі! (Оверко вийшов). Защепнути двері, щоб хто не втиснувся! (Защепнув двері). Де ж це мої бритви? (Виймає бритви і рушник). Осьдечки вони! Ще як на злість дав позавчора цилюрникові погострити! Краще б було мені вас забути дома... Еге, забудеш, коли сама Фекла Гавриловна нагадала: „чи й бритви, каже, візьмете з собою?“ Отже й взяв, от і знадобилися! (Сіда проти дзеркала). Ні, не хочу дивитись у дзеркало, буду голитись на мамай! (Намилює вуса). Чи довгого ж то треба заходу, щоб зголити губу: черк раз, черк удруге, і довгі вуса упадуть на рушник, як скошена трава; одначе чогось острах бере, і руки тобі дріжать, і на лобі холодний піт виступа, ніби зовсім вмрати чоловік налагодився!.. А все таки скільки не думай, а зголити треба, бо „право ношення не розпространяється“. Ну був у вусах, а тепер буду без вусів... Та й не один же я на світі буду без вусів!.. Інші люди живуть собі байдуже і зовсім без волосся, не то що без вусів... Є й таких чимало, що голова наполовину лиса, а у іншого гола, як облизаний макогін,—та й живуть же собі!.. (Слів: „А все-таки... собі“ — у В— нема). Бачив же я сьогодні судейських паничів у церкві, всі без вусів, такі браві та молоденькі! А може й я помолодшаю, як виголюсь? Чого же це я й справді засумував? (Сміється). Сам себе налякав, та й тремтю, неначе від пропасниці; а (Слів: „Чого... а“ — у В нема). Воно, як розміркуєш гарненько, то нічогоісінько нема тут страшного... (Лапа себе за вуса). Вже й мило к бісу засохло!.. (Намилює знову). Одначе, як розсудиш спокійно, то аж сміх тебе розбира. (Голе вуса). Раз його, удруге його! от і зовсім, і не вмер, і живісінький!.. (Глянув у дзеркало і схопився, мов ужалений). Ой, батечки! Калавур!.. Хто це? Це не я, їй богу, не я! Чорт батька зна на кого похожий, і рот кривий, і щоки позападали, і ніс похнюпився: зовсім це не я, а німець Адам Іванович Фрик, що в Кременчузі шльонку розбирає. Щоб мені до завтрього не дожить, коли брешу!.. Ой, дечечко, за віщо ж це я занастив себе? Ох, уперше, як живу на світі, довелося мені зголити вуси, лучче б було і не дожити до цього лиха. Якби знав, що таким паскудним зроблюсь, то бог мене побий, коли б збрив; хоч би не то що під суд, хоч би жили з мене тягли! (Зідхнув). І кому з того прибуло, що я без вусів!.. Кому вони мішали: чи їсти, чи пити, чи, як кажуть, вірою і правдою служити?.. Як я теперечки до жінки вернусь?.. Як я гляну в вічі Мар'ї Уласовні? Краще утікти світ за очі, або з кручі сторч головою!.. (Сів на дзиглику). Чи на те ж я вас виростав, шовкові вуса, чи на те ж я кохав вас, мої чорні, щоб на старість занедбати? Ох, лийтесь, гіркі

слізеньки, виливайте мою печаль тяжку! Плачте, оченьки, не слезами, а кров'ю!.. (*Мовчки плаче*). А як ще я був молодий, не одна чорнобривка було, глянувши на мої вуса, збирала губки на оборочку, не одна і цілувала і милувала їх! А тепер, це не я, а якась проява: малпа не малпа, смерть не смерть, а тільки не я!.. Мій боже милий! За що ж ти мене так люто покарав? (*Стук у двері*). Що воно таке стука? Чи не знов яка бумага од господина председателя, нашого начальника? (*Знову стук*). Зараз, зараз! Ну, та вже тепер тебе я не боюсь; схотілось тобі зробити з мене німця, дивись же тепер на мене, хоч нехай тобі і повилязять!..

Оверко (*за дверима*). Пане, відчиніть! Ось прийшов до вас якийсь чоловік з бумагою.

Бразолій. Так воно й є, що знов кличе! Ось зараз відчиню! (*Йде до дверей*). Ні, не хочу так! (*Вертається і бере рушник*). Чого доброго ще налякаю так Оверка, що чорт батька зна куди забіжить! (*Замотує рота рушником*). Отак краще! (*Відчиня двері*).

Я в а 5.

Бразолій, Оверко і сторож.

Оверко. Що це з вами, пане, починилося?

Бразолій. Бишиха нарядилася! (*Сторож подає йому бумагу*). Що це за бумага? (*Читає*). „От сего ніжеписаннаго числа, імеете вступити в должность через семь дней“. Аж через сім день? (*Розписується, сторож пішов*). На що ж я?.. Хоч би було ще хоч з тиждень пожити на свободі. (В О — „на світі“ — очевидна помилка).

Оверко. Чи не ошпарились ви окропом?

Бразолій. А як і ошпарився, тобі яке діло? Запрягай мерщій коней!

Оверко. О, батче, як почало вечеріти, то тепер і запрягай! Будете тепер цілу дорогу гризти голову: „торкай, торкай швидше!“

Бразолій. Ні, не треба гнать коней, не треба, щоб потомив!

Оверко. То збератись?

Бразолій. А ти ж як думав? (*Оверко збирає скарб і ув'язує*). Поїдемо собі потихеньку, підтюпцем, по-хазяйськи!

Оверко. А за ременем та за сіллю заїдемо?

Бразолій. Не треба! Завтра когонебудь нарочито пошлю!

Оверко. Це вже якась новина.

Бразолій (*у бік*). Треба так наровити, щоб уночі додому приїхати, бо жінка тепер непорожня, як гляне разом на мене та злякається, то ще, нехай він скажиться, приведе Адама Івановича Фрика. (*Одягається*). (На цьому О закінчується).

У В далі:— А знаєте, пане, що я вам посовітую? Підночіуйте, бо вже скоро почне смеркати, а вдосвіта поїдемо. А то ще як заблудимо.

Бразолій. Коней запрягай, чортова заблуда! Хай вона провалиться оця Полтава, щоб я в ній зостався. (*Підходить до дзеркала і лякається*). Завіса“.

Стор. 42. О. — Сцена починається словами: „Ох, серденько, така журба, такий сум мене обгортає, що й господи! Так я піклуюся, так я боюся, щоб...“

В. — Початок сцени:

„Мар'я Уласовна (*співа під гітару*).

Вот мчітся тройка удалая
Вдоль по дорожке столбовой...“

Фекла Гавриловна. Годі, серденько, вить, годі, не так за серце хапа ваш спів, як у вухах відляскує. (*Позіхає*). Ох, серденько...“ і далі, як в О.

Стор. 43. О. — „одна жінщина замість дитини, розродилась, звинить у цім слові...“

О — Репліки Мар. Улас.: „Іменно...“ — нема.

ОВ. — Після: „...справді вітер“ — „А сама, вірите так і тремтю, так і тремтю — наче мене пропасниці тьопає“.

Стор. 44. ОВ. — Після: „...Іваном Степановичем“ —

„Мар'я Уласовна. Чорна кішка у сні, або собака з вишкереженими зубами: коли не сварка, то, звинить у цім слові, бійка небезпременно буде!“

Фекла Гавриловна. А тут ще й під груди мені так підпера, так підпера! (*Помовчає*).“

О. — „...пустельник, котрий вичитує якісь молитви, щоб плоду не було.“

Фек. Гавриловна. Ох, треба буде доконче достати того средства, або на той рік поїхати на прощу у Київ“.

В. — Після: „...порозумнішають!“ — „Генеральші Дригальової онук, старшенький, торік на тім тижневі (В: у Пилипівку) уночі пішов з хвиначем до конюшні горобців дерти та трохи, трохи, не спалив конюшні.“

Фек. Гавриловна. Еге, сказано: дитина, не розсудлива...“

ОВ. — Після: „...чи скажуть правду“, — „бо я вже сьогодні гадала ними своїй Прозерпині? А це вже звісно всьому мирові, що коли хочеш, щоб карти сказали тобі правду достометну, то треба їх на всю ніч покласти під подушку, і на тій самій подушці, під якою вони ночували, треба й гадати і гадати одній тільки особі, тоді вже вони, як в око вліплять!..“

Стор. 45. О. — Слів: „несе на руках... ледве не впала“ — нема, як нема й далі всього, що витікає з присутності дитини на сцені.

ОВ. — Перед: „А чим ми“... — „Ну, скажіть на милість божу! Так як раз вчинилося, як ви сказали: не вспіла перевернути черевика, як всі собаки замовкли“.

Стор. 46. ОВ. — Слів Фекли Гавриловни: „Отже Іван... з ними“ — нема.

О. — Слів: „А як приймуться... треба.“ — нема.

Стор. 47. О. — Після: „...хрупуть“ — „І всі вони пани отакі“. Далі:

ОВ — „(*Позіхає*) І коли тільки вони виспляться?“

Стор. 49. О. — Після: „...хлипає“ — „Здається, що нехай би мені

краще на голові стільки було волосся, як на долоні, ніж ходити без вусів“...

ОВ. — „Перестаньте, моя куріпочко...“

ОВ. — Після: „...смуток“ — „(Сів і підперся рукою)“.

О. — Слів: „повар ...лакей“ — нема.

О. — Після: „...право ношення“ — „(Хотів крутнуть вуса і вдряпнув себе за губу). А нехай тобі враг, як боляче вдряпнув губу!...“

ОВ. — Замість: „Ів. Степан. (сів). ...над вами“ —

„...Іван Степанович. Так тож євреї! З єврея тільки той не глузує, котрий лінується; а я ж християнин? (Помовчав). Звеліть, Фекло Гавриловно, щоб хоч самовара поставили, бо я все одно не ляжу спати до самісінького світу.“

Мар'я Уласовна. Де там спати з такими клопатами?

Фекла Гавриловна. Єй богу, я ніяк до пам'яті не дійду.

Іван Степанович. Заспокойтеся. Ранок кажуть мудріший від вечора! Завтра укупі порадимось, як нам звільнитись цієї пригоди.

Фекла Гавриловна. Ох, не так то легко заспокоїтись! Оришко, настановляй самовара! пор. збірник 1895, стор. 195.

Стор. 51. ОВ. — Замість: „...чуєте“ — „діляйте порядок! Нехай нам зараз подадуть сюди наливкок усяких, поки там самовар поспіє“.

Стор. 52. ОВ. — Після: „...так би й ходив“ — „Щоб я пропав, коли не правда!“

Захарченко. Ну, це ти вже замовів; як же без голови ходити?

Іван Степанович. А правда, що без голови якось... Це вже я з радощів і сам не знаю, що плещу!..

ОВ. — Замість останньої репліки:

„Захарченко. Нехай же хоч трохи коні відпочинуть.“

Іван Степанович. Коли б тільки й клопоту, що коні! А в мене хіба їх мало?“

Стор. 53. О. — Слів: „Поклич ...мені“ — нема.

ОВ. Замість: „...Поклич ...запряжуть“ — „Коли б швидше їхати?“

Захарченко. А, який ти нетерплячий! Ось вип'ємо по стакану чаю, тай у дорогу.

Іван Степанович. Ось як ми зробимо. Зараз скажу моїх коней запрягти“...

О. — Оповідання про переляк Оверка розказує сам Ів. Степанович.

О. — Слова: „Та деж ...соромно“ — проказує Захарченко

О. — Замість: „У генеральші ...тепер Серж“ — „Ото ж і я почала вам розказувати, що як ото пішла аглицька, чи Питенбурська мода, щоб лакеї голили вуси, так у генеральші Дригальової, лакей її Ежень, як виголився, то генеральша зараз і вигнала його з дворових, такий він, звиніть у цім слові, паскудний став на вроду, що аж плюнуть хочеться!“

О. — Замість: „Давайте ще й ...чужого“ —

„Мар'я Уласовна. Бачите, оце ж і правду карти сказали, що якась буде пошаноба од пожитого чоловіка?“

Фекла Гавриловна. Дай господи, дай господи милосердний!“

В. — Після останньої (як у Г) репліки —

„Фекла Гавриловна. Оришка, Оришка, буди всю двірню, годі спати. Зараз почнемо готовитись до бенкету.“

Мар'я Уласовна. І я вам поможу. От і генеральша Дригальова без мене, а ні ступінь. Чи дріжжі у вас є: покажу вам, як робить генеральшин повар пиріг на сливах“.

Стор. 55. О. — „...Придивляюсь та приноровлююсь“.

Стор. 56. ОВ. — Замість: „Хома П. Бували строги ...Зозулько“ — „Горобець. А хіба другі члени, котрі до нас служили, не так робили як ми?“ (Далі О: От як, наприклад, я чув, що розказують про господина Стратомировича, що колись був суддею повітового суду, так той так, кажуть, усердствовав, що чиновника прив'язував до стільця за ногу).

Фома Петрович. Прив'язував, що-ж тут гріха таїти! А хіба Кирило Онуфрієвич, як були секретарем у земським суді, то хіба вони не морили канцелярських от зорі до зорі!

Пищи-Муха. Що ж, що правда, то не гріх! Любив всегда усердствовать і других пригоняв до праці (Далі О: Фома Петрович. Господин Стратомирович, то був настоящий начальник! Дай боже йому царство небесне і вічний покій його душечці! Строгий був начальник і справедливий, багато він людей до пуття довів, многих постановив на путь истинный і стезю добра і благоденствия. Він було каже нам так: „Я не бороню брать взятку, нікому не бороню! Беріть, всі беріть, тільки за діло; коли взяв, то зроби діло акуратно і чесно!..“)

Пищи-Муха. А хіба ми вам боронимо?

Фома Петрович. Положим, що ні; ну, а все ж таки тоді краще було, як тепер!.. От хоч би сказати і про господина нашого председателя: хіба такі бували перш председатели? (О: крику багато, а толку ні на шаг!.. А господин Стратомирович, умів наказати, умів і пожалувати! Достойніший і мудріший був начальник. Дякуючи йому, багато з його науки вийшли в люди. Наприклад, Антон Дмитрович Зозулька“).

О. — Після: „тепер“ — „дякуючи господину Стратомировичу“.

Стор. 57. О. — Слів: „Донскую ...Дон“ — нема.

О. — Після: „...еті города?“ — „Ілі вот: „в город Крым?“

В. — Замість: „Помилуйте ...существовать“ — „даже песня есть, которая поются“:

Ой по горі та суніченьки,

А в долині полуниченьки,

Пішов милий на Дон по сіль.

А милая у черниченьки“.

Стор. 58. О. — Замість: „по знакомству“ — „не могу знать“.

ОВ. — Перед: „...я удивляюсь“ — „Чтоби у меня этого“

більше не повторялось. — Сlišіте? Прощу помінь, что городов Крим, Таврії і Бессарабії нікогда не било. Вообще” ..

В. — Замість: — „удивительно, удивительно“ — „(На бік) Я сам удивляюсь“.

В. — „географію Ободовского“.

О. — Слів: „...напротив ...полезно“ — не було.

Стор. 59. О. — Перед: Да, да...“ — „(у бік). Боже мой, как мне надоел этот человек своїми разглагольствованіями. (До нього)“.

Стор. 62. О. — Після: „...світа бачив“ — „А виходить, що ти тільки знаєш, як двері відчиняються у великих панів!..“

О. — „Язик у тебе, як млинок той, що діти по калюжах та на воротах ставляють“.

О. — „...визволити чоловіка з оказії, або злишити від наглої смерті...“

ОВ. — Замість останньої репліки —

„Предсідатель. Довольно, довольно!“

Іван Степанович. Тай годі ж уже! (О: „(убік). Ну, лиш, великомудрі законники, посуньтєся, дайте місце нашому благородію“), (Дає указ Пищи-Мусі). На, та вивчи добре, від якого числа, когда і за каким номером“.

В. — Далі: Пищи-Муха (з криком). № 1723. Води, дайте мені води!..“

II.

ДЕ ЗЕРНО, ТАМ І ПОЛОВА.

„Де зерно, там і полова“ — так звалась перша редакція п'єси „Дві сем'ї“ — написана була певно протягом літа й осені 1888 р.; наймні цензурний рукопис мав дату „30-го октября 1888 г., г. Елисаветградъ“¹⁾.

Серед цих чотирьох безперечно були: „Глитай“, „Доки сонце зійде...“ „Вуси“, можливо, „По ревизії“, що ще не знайшла свого місця в збірці 1885 р., (навіть чи була там російська п'єса „Безпочвенники“). У всякім разі, даних, які заперечували б написання п'єси десь восени 1888 р., ми не маємо, 11-го грудня того ж таки року їй подано до цензури, а 11-го наступного лютого дістала вона негативну резо-

¹⁾ Це дата автографа (Рукоп. ЦБРДр 26612, зазначатимем його далі „З“) першої редакції п'єси. На початку травня 1888 р. М. Л. уже був у Єлисаветі; там же перебував він і все літо, аж поки не розпочав театральну працю разом із своїм новим товариством. Отже, буди кілька місяців вільний, і написав тоді М. Л., очевидно, цю п'єсу. Що-правда, в листі до М. В. Лисенка 16. V. 1888 р. він сповіщає: „чи думают кияне издавать альманах у цім році? Я б згоден був прислати як і небудь з нових моїх творів; тепер я сиджу над ними і передивляю, перероблюю і доробляю, — є у мене їх штук з чотири“.

люцію начальника ГУлДП Феоктистова. Мотиви цієї заборони докладно сформульовані в відношенні Петербурзького Цензурного Комітету:

„По мненію цензора, заключающиеся в драме бытовые подробности, которые ни в каком случае нельзя исключить из пьесы, как существенные элементы ее, напр., незаконная связь парубка Романа с женой его родного брата, Зиною, и насильственная смерть последней — все это своим крайне безнравственным пошибом неизбежно должно оскорбить всякое чувство приличия.“

Помимо сего, на взгляд цензора, в пьесе есть еще не мало и других серьезных моментов, по которым следует признать ее антицензурною. Автор, между прочим, задаясь мыслью указать, на каком еще низком уровне стоит умственное и нравственное развитие малороссийских крестьян, и причину такого упорного застоя он приписывает сельскому начальству, которое, будто-бы, в собственных интересах находит полезным удерживать их в невежестве. Так как Роман слыл в селе за человека разумного, кое-чему научившагося, то крестьяне охотно обращались к нему за разъяснениями возникавших, по какому-либо предмету недоразумений. Частые беседы Романа с крестьянами не нравились начальству, которое заподозревало его в чем то недобром, о чем и делало ему прозрачные намеки; но Роман на все это не обращал никакого внимания и на подобного рода заявления, не стеснялся в присутствии крестьян отвечать писарю:

„Вы г. писарь, слишком гордо смотрите на мужика и потому считаете себя умнее его; а если-бы вы говорили с ним, как равный с равным, то было бы гораздо полезнее“ (ст. 12, 13). Такие смелые ответы внушали крестьянам полное к нему доверие. „Ты не дурак“, обращается к Роману один из крестьян, „скажи: скоро ли прирежут нам земли?“ На уклончивый ответ Романа тот же крестьянин продолжает: „Паны подкупили... я знаю, я все знаю... Два генерала везут от царя деньги, а паны их задерживают...“ (стр. 45). О многих подобных настоящему, несообразных вопросах трактуется в настоящей пьесе, но цензор полагает достаточным ограничиться сделанною выдержкою, чтобы признать несостоятельность ее в цензурном отношении.

На основании изложенных соображений, комитет, согласно мнению цензора, полагает, что настоящая пьеса Кропивницкого, по ее противунаправленному содержанию и тенденциозности, не может быть допущена ни к печати, ни к постановке на сцене, — о чем и имеет честь, с представлением рукописи, донести Главному Управлению по делам печати.

Председательствующий, член совета Главного Управления по делам печати Кожухов.

И. О. Секретаря Н. Пантелеев“.

Порівнюючи текст п'єси „Де зерно, там і полова“ — з раніш відомим — „Дві сем'ї“, одразу помічаємо чимало нових моментів. Та й дійсно. Більше, як через рік, закінчив Кропивницький перероблення своєї п'єси, і лише 11/XI. 1889 року вступила вона до цензури вже, як „Дві сем'ї“. Драматичні малюнки закутного (захолустного) життя (рукоп. ЦБРД 23416; дата вступу 11/XI. 1889 р. має помітки рукою Кропивницького; далі — О), має деякі виправлення й кінцеву

дописку — рукою автора. Ґрунтовно перероблена од початку до кінця, майже цілковито вичищена від тих моментів, що їх закидала першій редакції цензура, — п'єса дістала прихильнішої оцінки: її дозволили до виставлення „с исключениями“. Ці попідкреслювані червоним олівцем рядки відсутні вже в дальших текстах п'єси — друкованих її виданнях 1895 (В) та 1911 (Г) р.р.

У чому ж полягають зміни, що їх зробив присилуваний до цього автор?

Перша й головніша торкалась відносин Зіньки до Романа. В першій редакції скоївся поміж ними „гріх“, що його щиро спокутував Роман, але який збільшив пристрасть Зіньки до нього. Зрозуміла річ, що мала тому драма Зіньки глибший характер; та й вся п'єса показувала значнішу розколинину в родині Жлудів.

Другий момент, що так само як і перший, знекровив п'єсу — це позбавлення постаті Романа громадської та соціальної її вартости. Цензура не звернула уваги на певну двусічність Романової пропаганди в цій редакції п'єси. Якщо й змагався він з сільською темрявою, викриваючи забобонні вірування в відьом, то разом з тим висловлює він такі думки, що „селянинові до телеграфу ще мало клопоту“, або радить писареві тлумачити селянам „крестьянское положение“, та міркувати про те, „хто той, котрого усі християни в цей день величають“¹⁾. У другій редакції ми маємо тільки парубка, що опинився в складній родинній ситуації. Може для того, щоб хоч як прикрасити сумні малюнки — увів Кропивницький постать батька, що основними своїми рисами нагадує Захарку Лободу з „Зайдиголови“.

Та й цим не обмежились ці зміни, що їх вніс Кропивницький у свою п'єсу. Детальне вивчення рукописних та друкованих її текстів свідчить, що уважно переглянув її текст письменник, виправивши його од початку до кінця: деякі сцени написані наново, деякі збільшено; майже всюди перероблена редакція речень.

Подано у цій збірці першу редакцію п'єси, хоч і дає друга деякі поправніші читання. Але ж має перша значно глибший зміст; вона до того драматичніша: виправляючи свою п'єсу, дав письменник собі волю в побутописанні. Знизивши відповідно до основної сюжетної зміни драматизм ситуацій, замінив він їх окремими малюнками, що вабили своєю свіжою барвистістю.

Зважаючи на поширеність видань 1895 та 1911 р.р., та на незмогу вичерпати геть усі одміни обох редакцій — обмежусь тут лише зазначуванням головних одмін та наведенням найцікавіших сцен.

Стор. 64. ОВГ. — „Сафрон Жлудь, багатий міщанин“.

ОВГ. — „Степан Рева крепак“.

¹⁾ Цікаво між іншим відзначити, що невиразно окреслена була в першій дії першої редакції постать незаможного селянина Дениса, що за нього й дізнаємося ми тільки, як за п'яничку (ява 4); тільки згодом (ІІІ. 5) виступає знову ця епізодична постать, але тут бодай і побіжно дається малюночок закабалювання сільської бідноти глитаєм. У наступній редакції пощастило авторові цей момент підкреслити виразніше (див. далі стор. 322).

ОВГ. — „Мануйло Андреевич Балалайка, волосний писар“.

Стор. 65. ОВГ. — Після: „На пригорі село“ — „В глибині кону штукований церковний баркан (палісад) і ворота; за барканом садок, дерева ледве розпускаються; ближче, по ліворуч — „волостное правление“, у праворуч — „постоялий двор“ і „бокольная лафка“. Ранок“.

ОВГ. — Замість: „Душно в церкві...“ —

„Любка. Гляньте, сестрички, вже й сонечко зійшло, та яке червоне, та світле!“

Хведоска. На великодень, мабуть, і сонечко радіє празникові! Любка. Ще б не раділо! Увесь божий мир радіє.

Хведоска. Не знаю, як вам, сестрички, а що мені, то так тмяно стало на серцеві, як ото скоро дочиталися до Христа і піп промовив: „Христос Воскресе!“ так все у мене в грудях і стрепенулося; а потім ніби похолонуло: і радісно і боляче — сама себе не розумію! І в ту хвилю, здалося мені, що не тільки усі люди, а і образи, і корогви і стіни, і царські врата, — ніби усе разом одповіло: „Во істину! Во істину!.. Во істину!“ Яка то сестрички, величя, яка незабутня хвиля!

Любка. У той мент, як дочитаються до Христа, ні одна відьма не зможе устояти в церкві, зараз втече у бабиньць!

Мотря. Мусить втекти, бо зараз так нею і гримне об долівку!.. Мої мати колись самі бачили, як одну відьму жбурнуло, та як почало нею качати, аж піна з рота покотилася!..

Хведоска. Щож люди?

Мотря. Повтікали з церкви! Тільки один знахар догадався і накрив її чорною хусткою, зараз і перестало бити... Чуєш Любка, а я господи! як дивувалася, як це Хведоска у церкві не зомліла?

Хведоска. Тю на тебе! Хіба я відьма?

Мотря (до Любки). Чи ти помітила, скільки вона свічок поставила, мало не до кожного образу?

О. — Після: „...свята та бож!“ — „За того, що тисся до тебе, певно хотів похристосуватися.“

Хведоска. Про кого це ти кажеш?

Стор. 66. О. — Замість: „Хведоска. Вже вхопила на кутні?.. (в садок)“ —

„Хведоска. І чого б то я і в церкву ходила, як не молитися? То ви у церкві переморгуетесь, а я...“

Мотря. Ач, яка богомільна!

Хведоска. Яка вже там є, такою й буду! (Пішли за баркан)“.

О. — Більшість усіх цих рядків, де мова мовиться про церкву, підкреслено червоним олівцем; в зв'язку з цим їх бракує в друкованому тексті.

ОВГ. — Монолог Романа в цій яві: „Це вже нап'ється там! (Оглядається). Либонь, Хведоска зараз з якимись дівчатами вийшла з церкви, куди-ж вона поділась? Тільки що протисся до неї, а вона, як той в'юн, так і пошилася помеж людьми. І завжди так! Та неже ж і сьогодні не доведеться зустрітися, щоб словом перемовитися?.. Досадно! Скільки разів бачу її, а ні разу ще не трапилося так, щоб побалакати, або хоч поздоровкатися. Коли сама йде до церкви, то неначе наумисне осторонь обходить; а як з подругами,

то ніби й не бачить мене. Чи вона глузує, чи дратує? Дивлюся на неї і очей не можу відорвати і всіма думками до неї лину, а їй може байдужісінько? Ну вже сьогодні, або завтра конче спізнаюся! Коли серце радіє і тріпоче, бачучи її, то кого ж і слухати, окрім серця? Так чи не так, а мушу сьогодні з нею побалакати, чи не пішла вона в ограду? (Пішов за баркан)".

ОВГ.— Ява 3 (замість 4-ої) починається так:

„Харитон, Кирило, Пилип.

Харитон. Гарно сьогодні виводив Роман Жлуденко: „Святися, святися!“ Так голосно, так тонко!

Кирило. Га? Не даром у городі вчився“.

Стор. 67. О.— Замість: „Денис! Ну й чого ти чепляєшся... Туж-туж стріска“—

„Денис. Може думаєш що в тебе візьму на відрібок? Дідька лисого діждешся,—от що!

Пилип. Побачимо. (Г далі: Може позичить, га?)

Денис. Та скоріш здохну, ніж у тебе позичу!

Пилип. Не зарікайся.

Денис. Даси полтинника, а відробляй тобі рубля?

Пилип. У мене дурничку хава з'їла.

Денис. Вона й тебе туж-туж стріска!“

Стор. 68. ОВГ.— Після: „...і в кожусі холодно“—

„Харитон. Ні, без шутки! Ач як по горі бриньдуші цвітуть!.. Ондечки й сон зацвів, а горицвіт аж жовтіє!..“

ОВГ.— Замість: „Денис. Була б ще довш... не до тебе п'ють.“—

„Кирило. Га? Бували усякі зими!

Денис. Зіма — зімушка!

Пилип. А тобі, від неї за вухом свербіло?

Денис. Знов в'язнеш?

Пилип. Та вже-ж ти ні за пашею, ні за топливом не бідкався?

Денис. Ну, й чого лізеш у вічі, як та словка?

Пилип. Ні волика, ні корівки?“

ОВБ.— Після: „...а не твою!“—

„Пилип. Хазайновитий!

Денис. З такими сусідами розхазайнуєшся. Хіба я в тебе, чортова скнипа, не прохав позичити топлива? Скільки у тебе соломи гние, а ти позичив? Ач, ще й зуби скалить!..

Пилип. Позика — то лишня турбота“.

ОВГ.— Замість: „Пилип. А чорт матиме... баки забивають“—

„Пилип. І в Гершка зарібок зменшиться.

Денис. Тьху, сатано!

Кирило. Га? Хоч ловитимуть, хоч не ловитимуть, а як господь захоче покарати, то відкіля нечисть і візьметься.

Харитон. Либонь на тім тижневі якийсь проїзжий чоловік, біля шиньку розказував. Такий у нього хургон кований, пара конячок, рушниця у хургоні і цілий лантух вівса... Мабуть здалеку! Так

розказував, що у їхніх краях, так один чоловік усіх хаврахів повиловлював на своїй ниві, а сусіда його не зачепив ні жодного. Так, каже, щож вчинилося? Дивина, прямо дивина! У того, що половив — хаврахи вибили хліб до цурочки; а в того, що не зачепав їх, хоч би тобі стеблину знівечили!

Денис. Торік у Василя Шрамка увесь ячмінь вибили хаврахи, а у Данила Лободи і не зачепили.

Харитон. Бо Данило такого средствія знає, ще з діда — прадіда знає!

Денис. А мабуть зна.

Кирило. Га? Краще не зачіпати тієї погані!

Харитон. Адже буває от, що й гряд або кузка: у одного геть вилолоче, а другого обміне?“

Як бачимо всі ці додатки, що так значно розтягують сцену, дають малюнки розширеного села та темряви, що його опосіла.

Стор. 70. ОВГ.— Замість: „Зирк у праворуч... межі очі“—

„Деякі. Не любить дулі?

Кирило. Га? Глянув у праворуч, аж і друга просовується... Аж шістьох бачив!

Свирид. Хто знає средствія, той може їх бачити.

Харитон. Це вже звісно, що дід Кирило знають средствія, їх якийсь литвин навчив, — правда?

Кирило. Кажуть, що треба на пущення взяти сира за губу та так і переночувати!..

Свирид. Отже Роман Жлуденко, як почали люди гомоніть, що бачили відьом, так він усім хотів рота затулити. Каже: „то вигадки!“

Денис. О, то великий грамотій! Знає з носа та в рот!..

Пилип. А я міркую, що Роман з вітру не скаже. А от Денис, як заговлявся, так залишив за губою півчарки горілки, а вранці прокинувся: ковть-ковть, а вона й не лізе!.. Та ще й відтоді і до цього часу гудуть у нього чмілі в голові (Деякі регочуть).

Денис. Ну й вилаю ж я тебе сьогодні! О, ти розумний!

Пилип. І я тебе не за дурня маю!

Денис. Ні, я дурень!

Свирид. Я вам скажу, що відьми, так це — кара господня!

Денис. Я дурень, та ще й не абиякий, а писаний дурень!.. А дайте мені, отак, як я оце стою, десяти з двадцять землі на вічність, та щоб я годів з десяти не знав ніяких оплатків...
Пилип. Ач, чого забавнулося!

Денис. Тоді побачите, яким я зроблюсь зразу розумним!

Пилип. А так, так!..

Денис. Ти бо не такай! Багато вас тепер розумних розплодилося. Шкуродери чортові! Як набив кишені, так він уже й пан! Тепер у тебе є: четверо коней, три пари волів, — ти й розумний! У Свирида то-ж: п'ятеро коней, дві пари волів, і він розумний. У Жлудів сімдесят десятин землі, худоби повні обори, грошей скільки тисяч, от Жлуді вже над усіма розумніші! Через те й Роман забиває усіх баки. У нього ще молоко на губах не обсохло, а він вже старим людям в вічі брехню каже!.. Сказано: багач!“

Стор. 72. 3. — „шинки“; теж на стор. 107.

3. — Яви 5—6 в багатьох місцях підкреслені синім олівцем — усі місця, де говорено про землю. В ОВГ — цих місць уже зовсім нема; нема й яви 7.

ОВГ. — Подано замість цього — „Яву 5. Ті ж і Роман.“

Роман. Христос Воскрес!

Всі. Во істину!

Роман. Кому ж то я в вічі брехню загинав?

Денис. Ось він розумник! Ач, який!

Роман. Який же я?

Денис. Так чуєте я й кажу: дай мені силу, чи й я не показав би себе?

Пилип. Аж ось коли достометну правду виявив, таку вже правду, як на квитанції списав. Хто-хто, а що ти, то показав би себе: щодня всі шинки одвідував би!

Денис. А чи не загну я тобі?..

Кирило. Отже таки заведуться!

Свирид. Цитьте лишень, на молитву дзвонять. (Всі скидають шапки і йдуть за баркан).

Роман (сам). Це певно Денис за відьом мене шустрив! Комусь з просоння помарило щось в очах, а через хвилину всі загомоніли: відьми, відьми були у церкві!.. Надало мені впутатися в їхню розмову. Як сказав, що відьми — то баб'ячі вигадки, і, боже, як всі озвірилися!.. (В: Коли б не біля церкви, то може і били б). Єсть же і школи по селах, і вчителі, або й попи, котрі запевняють мирян, що ніяких відьом нема на світі... Отже й не ймуть віри! Мабуть, не так легко викоренити те, що від прадідів всмокчеться — і в кров, і в кістки?..

ВГ. — Окрім цього: (Роман пішов в церкву). Ява 6. Зінька (З церкви).

Зінька. Зараз поманила очима Романа, щоб вийшов. (В: Либонь, догадався...) Розкажу йому все, все, що гнітить мою душу, пора, давно вже пора! Горенько мое, що заміжня я!.. Була б я не заміжною... Ох, чи не лихो тяжке спіткало мене? Кого я покохала? Кого? Чоловікового брата... Ой страшно!.. Та вже там як не скоїться, а не виховаю того, що не дає мені ні на хвилину супкоюю... Що буде, то буде, сьогодні признаюсь йому. Тут найбезпечніш перемовити, — ніхто не постереже, а дома неначе свекруха зорить і чоловік либонь, постерега... А як постереже й справді?.. Смерть моя! Та чого ж він так довго бариться? Скоро й служба скінчиться. Чого ж то він не похристосувався зо мною? (Далі Г: Боїться, чи що?)..

Стор. 73. 3. — У фразі: „селянинові до телеграфу ще мало клопоту“ частку, „ще“ написано над рядком.

Стор. 76. 3: „Лощат“, „Инколи“.

Стор. 77. ОВГ. — Замість яви 8 — наступна ява в О (Ява 6), ВГ (Ява 7) має такий вигляд: „Зінька й Роман.“

Зінька. Що-ж ти не похристосувався зо мною?

Роман. Давай похристосуємся. Це ж закон!

Зінька. А коли б не закон, то тобі і однаковісінько?

Роман. (О — А хто його зна). А хоч би й так.

Зінька. То й не треба! Чого так озираєшся? Збентежений чогось, засмучений?

Роман. Не сам себе чоловік засмучує, а пригода...

Зінька. Вже почав загадками балакати!

Роман. Чого бо ти еретуєшся? А я хотів з тобою порадитись, та не знаю, як і почати. Якесь ти чудна зробилася... Слухай, сестро! Ти нічого не помічаєш?

Зінька (зідхнула). Де вже там не помічаю?

Роман. Мабуть же правду кажуть, що не втаїться коханнячко, як у мішку шило!

Зінька (потупила очі). Чого ж його таїти, пора вже й виявити.

Роман. Та все якось не випадає. Віриш, що з кожним днем все більш турбує мене думка: а що як я їй не до мислі?

Зінька. А як до мислі?

Роман. Коли б же то! Чую я, сестро, що вже далі навряд чи вгамую своє серце.

Зінька. На віщо ж його і вгамовувати? Кажі, Романочку, я ж всією душею слухатиму тебе!

Роман. Ти щира душа, Зінько.

Зінька. Невже?

Роман. Тільки які ви баби хитрі! Кажеш: „помічаю“. Так тобі цього ще мало?.. Ну, скажи ти сама, що ти помітила?

Зінька. Пам'ятаєш, як Самрось хотів мене бити і я втекла до ставу і вже наважилась шугнути в ополонку, як ти схопив мене за руки і почав благувати не губити своєї душі?

Роман (дивується). Ну? (Г: Не згадує про той лихий випадок).

Зінька. Як мені тоді легко зробилося від твоїх ласкавих річей; ніхто ще ніколи так приязно не балакав зо мною... Але ж після того ти став ніби іншим, не знаю, з якої причини? Скільки разів і я наважалася сказати тобі, що я... (Г: Але ти немов ухилився від зустрічі зо мною).

Роман. Стривай, Зінько! Ти ж це про віщо? Либонь, ми одно другого не розумієм!

Г. — Окрім поданих вище у дужках реплік 8-ої яви маємо ще такі сліди близького зв'язку поміж Зінькою та Романом, що виразно був поданий в-3.

„Зінька (у бік). Чого він так здивувався? Та невіж ж він досі не постерега, що без нього мені і світ не милий!..“

Стор. 78. ОВГ. — Замість: „...Зінька. Всі знушаються... додому“ —

„Ганна. Ой горенько, ой лишенько! А я скільки чула то все кажу: мабуть то брехня! Господи, господи! Здається тільки жити та бога хвалити. Де ж, всього доволі, всього повно; які розкоші, які до статки, неначе у паців!.. Але ж воно он що?“

Зінька. Через достатки і мене загублено. Була б бідною, мо ж б ніхто й не поквапився б... Хоч би подівувала, як другі, а то...

Ганна. Ох, правда, правда! А тут таке говорять, таке говорять про твоє життя з Самросем та що божого дня; а я прямо вуха за

туляю. Розказували, наприклад, що ніби то Самрось — чи в пилипівку чи ще раніш...

ОВГ. — Замість: „Це правда... дихається“ — збільшено експозиційний матеріал:

„Ганна. Сім чи вісім год не бував він дома? Стара Жлудиха, Настя, так зненавиділа Романа, що Сафрон мусів одвезти його у город до свого брата... Одначе як путяще, то воно промеж чужими людьми ще скоріш вилюдніє. Кажуть, що Роман, господи, яка гарна людина! А свекруха як з тобою?

Зінька. Яким вітром повіє на неї, таким вона й дише!

Ганна. А на мою думку чи не вона до всього лиха привідця? Там у вас на хуторі коїться дивина! Скрізь чоловіки керують у сім'ї, а у вас баба над усіма верх узяла. Люди не надивуються, як це вона Сафрона так притисла, що той і пари з уст не пусте? Я дещо чула про неї та про волосного писаря...

Зінька. Цур їм Галю!.. Як же тобі живеться?“

Стор. 79. ОВГ. — Після: „Які думки?“ — „Зінька. Я пам'ятаю, ти кохала одного парубка.

Ганна (з криком). Цур йому, не нагадуй, гріх!“.

ОВГ. — Замість останньої репліки 10-ої яви:

„Любка. Як гарно вбрана! А доброго намиста скільки, аж шия вгинається!

Мотря. На віщо ті корали й дукачі, коли їй світ не милий!

Хведоска. Через що?

Мотря. Чоловік її, господи, який клятий! Якщо і менший Жлуденко таким удасться, то комусь буде життя не з медом.

Хведоска. Вже знову почала?“

Після: „...дурненька“ — „Роман. Та невже ж я такий не сміливий (іде)“

Стор. 80. ОВГ. —

Стор. 83. ОВГ. — Після: „...увечері прийду“ —

„Мотря. Захопіть з собою і ту книжечку, що ви читали людям у сторожці, як говіли!

Роман. Я другу принесу.

Мотря. Почитаєте нам?

Роман. Аби була охота слухати. Так я ж прийду“.

Стор. 84. ОВГ. — Замість 13-ої яви — „Ява 11. Роман, Самрось і Чикалка“.

ОВГ. — Після: „...кумцю — душко!“ —

„Чикалка. І що-ж би я був, дискать, за животная такая не-образованная, щоб чести не знав? Нізьменно прошу вас, дискать, не минать і моєї хижини богом хранимої. Я готов кожний раз, дискать, у ножки вам вклонитися, ось як вас почитую! Ну тільки вас одного, а не других прочих, котрі, дискать, гребують моїм хлібом-сіллю!

Роман. Зовсім я не гребую, а хочу розговітися з отцем-матір'ю. Так воно заведено віддавна.

Чикалка. Гордуєте нами, при своїм освітанні, ну й ми, здається не з послідніх? Тільки ви, дискать, об нас не то што, но даже... Так как вам завгодно... Щасливо! (Почоломкався з обома і пішов)“.

Стор. 85. ОВГ. — Плани Самросеві обмежуються словами: „Я зроблюся поміщиком“.

З. — „... у святих“.

Стор. 86. ОВГ. — Замість: „Зінька. То це ти навспряжки... обома руками“ — розмову переведено на іншу тему:

„Зінька (перепиня Романа). З якою то ти дівкою христосувався?

Роман. Ще й питає!

Зінька. Насилу бог дав силу спізнатися. Радий тепер?

Роман. А як же не радуватись?

Зінька. І мені твоя радість у серце шпигнула! То ти такий?

Роман. Зінько! Ти це в жарт, чи навспряжки? Ти її знаєш?

Зінька. Так ось на чім окошилося? Ой, серце моє, серце!.. (Ухопила за груди).

Роман. Зінько, що з тобою? Та невже ж? Ні, це ти морочиш мене! Невже ж ти, сестро, вповала, що я?... І бога ти не боїшся?.. Я з тобою по рідному, а ти он що задумала?!

Зінька. Годі! Женися, женися! Благословляю тебе обома руками!“

Стор. 87. ОВГ. — „Зінька (хапа Романа за руку). Пропаду, Романочку!“ — Цим трохи зменшено драматизм ситуації.

Стор. 89. ОВГ. — Після: „...катафеїч“ — „Генераль Скобелев“, „Сраженіє подь Карсом“ — „де-скільки фотографій незнайомих осіб і дрібних картинок“.

ОВГ. — Дія починається такими 3-ма явами:

„Ява 1.

Настя (іде з бокових дверей до середніх). Що це горілки й досі не везуть, гості зовсім засумували! А що вже я не люблю отого Дем'яна: коли не пошлеш його за горілкою, завжди забариться. (В рукопису очевидно помилка—забавиться). (Глянула у вікно). А це ще хто? Мануйличко приїхав, знов приїхав, мій голубчик, мій красавчик!.. Бачу: не обманув! Ох, і люблю ж я його, господи, як улюбљона! Старшина з ним і кум лавошник. Оці гості мені приятні. (Іде назустріч).

Ява 2.

Старшина, волосний писар і Чикалка.

Писар. Вторично! Потому скрізь скука, а у вас отидиш душі! (Чоломкається).

Старшина. Ті ж гості та в ту ж хату. Ще раз: Христос воскрес! (Цілується з Настею).

Писар. Позволю і собі вторично приложиться. (Цілується з Настею).

Чикалка. Кумушка, кажеться, і в мене губи, дискать, не шкре-

бниця? Ну, тільки, я ще і в ручку похристосуюся. (*Цілує Настю в губи і в руку*). Ви наша благодущная душечка!

Писар. Утішительниця в грустях!

Настя. Таким гостям щочасу рад!

Старшина. Скільки по хуторах об'їздили та й знов до вас, ніде такого вдовольствія... Ви у нас на першій плані!

Настя. Спасибі, спасибі, що пожалували, оченьо раді. Та вам же тільки й погостювати що в свято, у будень вас і не діждешся.

Старшина. Нема урем'яни в гору глянути. Тільки в празник і зробиш проманаж.

Писар. Нині: празник празников, торжество із торжеств. Розрішення вина і елея!.. І потому, не теряя времени, угощайте нас, Настасія Ивановна, вином, а елей для тих, хто оний потребає. Чо ж касається ділов, то оних ніхто за нас не робитиме. Чи так, Юхиме Нечипоровичу?

Старшина. Ох, діла! Носа ніколи висякати за тими ділами.

Писар. Всіх ділов не переробимо.

Чикалка. Дискать, головоломні діла?

Старшина. Та ще й які головоломні. Слухайте мене. Я вам усе по настоящій совісті розкажу.

Чикалка. Ніхто складніш вас не розкаже!

Старшина. З нашим мужиком морока, та ще й не абияка морока! Кругом така необразованость!..

Чикалка. Да, да! Дискать, некоторой прибавки?

Старшина. Некоторой. Знаете казку про стрижене та голене? Отак і наш мужик: кіл йому на голові теши, а він таки своєї.

Чикалка. Істина, голословна істина! Дискать, як і со-духи праведні виходитимуть з нього, він і тоді гнутиме своєї!

Старшина. Іменно! Помира, вже зовсім со-духи праведні виходять з нього, а він такі своєї гне!..

Писар. Гньоть, как какая-нибудь упрямая животная!

Чикалка. От, Мануйло Тимофеевич, истину голословну скажали. Тошно, какая-нибудь упрямая животная! Ну, попустить нашему мужичку, дискать, віжки, на груди сяде.

Старшина. О, сяде! Та от як була у нас торік нападенія (Г: Писар. Епідемія, то-їсть чума), стало-буть чума. Чумний скот велено вбивати, а вони — бунтувати.

Чикалка. Ужась, ужась!..

Старшина. Положим, що і ви у цім ділі не без гріха. Приказував же вам: заприть шиньк, щоб трезвость була?..

Чикалка. Помилуйте, торговля торговлю, а бунт бунтом!

Старшина. Коли б мужики тоді не понапивалися, може б і бунту не було б? (Г: Тепер за той бунт і досі декотрі одсиджують).

Чикалка. Помилуйте! Я за патент платю... (Г: Старшина. Конешно, а все-ж...).

Настя. Що ж ми стоїмо тут? Ходімо до спальної, там ціла кумпанія.

Старшина. Ні, стривайте! Тепера скажемо, не про друге — проче, а хоч і об самуварях. Як понаїздять: справник, дохтурь, слідователь, становий... Кричать: „подай самуваря! Подай сахарю-чаю!“...

Десятник чи соцький, хіба вони зугарні? Звели йому самуваря зогріти, він води налле туди, куди слід вугілля вкинути. Йй же богу, правда! Отутечки й впорядкуй!

Я в а 3.

Ті ж і Самрось.

Самрось (*п'яний, виходячи з бокових дверей*). А, господа начальники! (Г: Наші начальники). (*Цілюються*).

Старшина. Ми, Самросій Сафронович, знов до вас і знов не з порожніми руками, а привезли вже вам лахвету. У, ловке вино! (*Вийма з кишені дві пляшки*).

Чикалка. Знаємо, дискать, кому чим догодити. (*Вийма дві пляшки*). Сам старався, собственной роботи.

Самрось. А! і „роспивочно і на винос“ тут? Во хрунт!

Чикалка (*випинається*). Готов!

Самрось. Кланяйся мені в ноги, проси пардону! А то як дмухну, так і беркинеш!

Чикалка (*кланяється*). Как повсігда.

Самрось. Цілуй у руку!

Чикалка (*цілує*). Как водится.

Самрось. Мамаша! Оце настоящий чоловік! Дарую тобі телицю. (*Чикалка цілує його у руку*). Просимо до кумпанії!

Настя. Просимо, просимо!

Писар. Нігде такого приятного времяпровождения, как среди нашей алістократії. (*ішли у бокові двері*).

Чикалка. Потому вони у нас благодущні душечки!“

ОВГ. — 1-а ява редакції 3, де тільки згадує Роман про батьківські поради, розвинена в цілу сцену з батьком:

„Я в а 4.

Сафрон і Роман виходять з середніх дверей.

Роман. Знов приїхав старшина з кабатчиком і з писарем. І коли ця гульня скінчиться? Одні гості в хату, другі з хати; а старшина то вже і по двічі на день. Прямо неначе в трахтирі.

Сафрон. Я вже, сину, на те й рукою махнув. Скільки разів Настю і прохав, і сварився з нею, щоб не заводила цих бенкетів, так і вухом не веде. Ото тільки й мого, що як обриднуть гості, то втечу від них чи у поле, чи у пасіку... А попробуй вигнати цих гостей — старшину чи писаря? — Так вони тебе так притиснуть, що ні одного наймита не матимеш з усієї волости.

Роман. Хіба по других місцях не можна наймитів знайти?

Сафрон. Та воно можна, але ж... Краще: „одійди от зла!“

Роман. Коли б же то одійшовши, можна було злишатись його.

Сафрон. Навряд! Ну, та вже так воно завелось... Ото ж, сину, я й кажу, що треба б тобі і з матір'ю порадитися.

Роман. Та як же це зробити за гостями?

Сафрон. А чого ж так хапатися?

Роман. Так, тату, діло виходить.

Сафрон. Не шукай тільки сину, розкошів, а слухай серця, то запобіжиш і ладу; бо розкошами на який час засліпиш собі очі, а серця не вдовольниш, і під старість защемить воно, та ще й не абияк защемить, не знатимеш, куди і подітись з ним. Бери жінку в одній льолі та щоб була до любови. Усе, що ти бачиш, усе, що є у нас, — і в хаті і в подвір'ї — все це моя праця, моя кривавиця... Погнався за розкошами, з опалу оженився, а замість розкошів взяв від покійного тестя три вірви в шию. Каже: „після смерти моєї все забереш!“ (Г: Багато обіцяв, а наприкінці звів на собачку мерзлу). А як помер, то довелося ще й поховати на свій кошт. От яких розкошів здобув. А жив тесть на всю губу! Я оженився з опалу, через те й ладу у нас нема. Скільки років трудився, рук не покладаючи, а супокою на старість не придбав. Але ж, усякому терпінню бува й край, отже й мій терпець скоро урветься.

Роман. Тату! Про те, що у вас там з матір'ю — це діло ваше, і не пристало мені судити вас.

Сафрон. Бач, який у тебе розум, як обсягнув? Коли ж сину, дошкулило! Оце ти мене аж засоромив! От тепер і балакай, як знаєш. Ну, а хоч би сказати і про Самрося. Оженився він на Зінці теж з опалу; правда, що придане взяв велике, а що їх за життя? Один гріх! Щодня гармидер, колотнеча! Сердешна Зінка! Ото, сину, достойна страдниця!

Роман (зідхнув). Це правда!

Сафрон. Через те я тебе й остерігаю. У Самрося скажена натурал.. Увесь у покійного тестя. Але ти, сину, так мені відрубав, що я й не очумуюся!.. А тут дошкуля, та ще й як дошкуля! Скажи мені, хіба воно так і повинно було вчинитися, щоб ти вилюднів не в батьковій, а в чужій хаті?

Роман. Як вже не трапилося, а минулого не вернеш.

Сафрон. А я в тім не винуват, хоч і заприсягти. Бо це моя, сину, хата і не моя! Увесь вік дбав про те, щоб зажити супокою, а... Віддав я тебе до брата, в город... Думаєш, легко мені було це вчинити?

Роман. А я за те вам дуже вдячний.

Сафрон. Справді?

Роман. А чому ж би я тут навчився? Хіба хвості волам крутити? Дядько, спасибі йому, навчив мене ремеслу, віддав до школи (Г: городської)...

Сафрон. Тепер тобі дядько рідніший?

Роман. Бог з вами, тату! Я кажу тільки, що я дядькові вдячний...

Сафрон (зідхає). Так, так...

Роман (помовчав). То ви, тату, радите мені женитися?

Сафрон. Аби до мислі та до любови, то й благословляю з доброю душею. Але все ж таки не хапайся, сину, а обміркуй гарненько.

Роман. Не сьогодні я, тату, задумав це діло і не вчора. Пора

вже мені збудувати свій закуточок. В своїй хаті своя правда, і сила і воля!

Сафрон. Так, так... Ач, як воно щільно пригнано: „в своїй хаті своя правда, і сила, і воля“. (О: Це вже так сказав, як заплішив.)

Роман (помовчав). Та ще скажу і ось що. Що я тут не зоста-
нуся, а поїду в город, там швидше знайду собі діло.

Сафрон. Знов покинеш нас? Яке ж ти там знайдеш діло?

Роман. Аби руки були, а робота знайдеться. Спершу робитиму поденно: хоч на чавунці, чи в якій слісарні; а потім може й на свою майстерню зіб'юся.

Сафрон. А хіба в селі майстрів не треба?

Роман. А за що ж я руки зачеплю?

Сафрон. Буде за що, буде! Ні, ні, не кидай мене, сину. Чуєш, не кидай!.. Гріх!..

Роман. Що це ви, тату, бог з вами! Ви плачете.

Сафрон. Дошкулило, синку! Не кидай батька!..

Роман. Та я радію, щоб і ви з мною їхали. Бог допоможе, не опухнемо з голоду!

Сафрон. Он яке у тебе серце!.. Отже щось сюди йде. Не хочу бачити отих п'янюг. Приходь у пасіку, там доладніш порадимось. Ти мене, сину, розворушив і оживив. (Ідучи, промовля). В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля!.. (Пішов)“.

Стор. 90. 3. — Слова: „як з сестрою“ — підкреслено.

Стор. 90—91. ОБГ. — Замість: „Роман. Про це ж ми й мусимо... А бже мій“.

„Роман. Про це ж і хотів я з тобою поговорити. Прийдеться ж нам дивитись одно другому в вічі, на що ж носити в собі якусь загадку, котра як лиха іскра, бодай згодом не розжевілася в пожежу.

Зінка. Не зрозумію твоєї мудрої балачки... Та балачка мене й затуманила. Хочеш дати мені пораду, чи що? Обійдуся.

Роман. Вважай, як тобі краще.

Зінка. Чого ти пеклуєшся про мене? Ну пропаду, що тобі?

Роман. На віщо ж пропадати?

Зінка. Ох, яке ж дороге життя? Одного я не зрозумію“.

Стор. 91. 3. — „В землю вогнав“.

Стор. 91—92. ОБГ. — Замість: „Меж чужими треба було... Як річка від морозу“ —

„Зінка. Проклята той час-година, у яку я тебе побачила! О, чом мені у ту хвилину, очі не витекли, серце не розірвалося!..

Роман. Бачу, що я тут, як та скиба одрізана... Я тут чужий, зайвий!..

Зінка. Гріх? Сором? Ха-ха-ха! Ти б у ченці йшов.

Роман. Зінко! Не пристало мое серце до твого, — от що!

Зінка. Не пристало?.. До Хведошиного пристало? Вона краща від мене?

Роман. До серця припала...

Зінка. Я сама, сама винна!.. „Не жаль мені, каже, на галоньку та воріноньку, як жаль мені та на свою голівоньку!..“ О, коли б хто

розчавив оцю скажену голівоньку“. Цими змінами, відповідно до основної зміни ситуації, позбавлено сцену драматичного напруження.

Стор. 94. ОВГ. — Слів: „Посадови... одеревенилу“ — нема. Місця рукопису, в яких Зінька ремствує на бога, підкреслювано червоним олівцем. В О їх скорочено, але й там окремі рядки підкреслені; у В з цього залишилось тільки незначна репліка Зіньчина: „Закоу? Не вмію я тобі розказати... коли сама з собою міркую, то все в мені говорить, що нема ніякого закону у моїм віччанні“.

Стор. 96. ОВГ. — Замість: „можна... праотцам“ — „мозги підуть на виворіт“.

ОВГ. Замість: „(і дспівує)... нет“. — „Можна напиться, как какая нибудь тварь негодная“.

ОВГ. — Після: „...не клюють“ — „А стара Настя так вже обридла, как какая-нибудь... Чепляется й чепляется на шию! Тільки й пользи, що гроші позича. Но кажется ето довольно неблагородно с моеї стороны? Що ж я пороблю, когда лезить, какая-нибудь свиндя!...“

ОВГ. — Писар співає так:

„Зачем ти, безумная, губиш
Того, хто завлюкся тобою?
Наверно, меня ти не любиш,
Не любиш? так бог же з тобою.“

„Зачем ты меня привлекала,
Зачем заставляла любить?
Теперича проч одгоняеш
І хочеш покинуть, забыть!..“

В Г ще:

„Когда ты со мною буваєш,
Тогда я буваю з тобою;
Когда ты со мной не буваєш,
То й я не буваю з тобою!..“

Стор. 97. З. — „Любил мене ципа-мама“ — очевидний огріх.

ОВГ. — Після співу: „Настя. Ох, не розтривожуй мого серця!.. Так жалібно співаєш“.

Стор. 98. ОВГ. — Замість: „Обийдетесь і без нас!“ —

„Зінька. Белькочи, шелихвосте!“

Писар. Как ви зволити?“

ОВГ. — Слів: „Зінька. Пожиркуете... у Київ!“ — нема.

ОВГ. — Замість: „(Співа) ...выведе“ — „а моя жінка через ноту перескочить!..“

Стор. 99. З. — Слово „євреєчку“ підкреслено.

ОВГ. — Замість яви 8 — „ява 11:“

Роман (виходє з середніх дверей). Батько зовсім засумував, що я наважився в город переїхати. Зоставатися тут, щоб Зіньці раз-у-раз мозолити очі? За що їй мук завдавати? (Г: От так оказія!) Ніколи і в голові мені не роїлося, щоб вона закохалася в мені... Дивно! І як

то треба оберегатися кожного слова. Побалакав з нею раз, чи двічі ласкаво, і от що вчинилося!..“

Стор. 100. ОВГ. — Після: „...неприятности“ — „Скільки разів ви били мене по ланиті, то повсігда я вам подставляв і другу“.

З: „неприятности“, „вченисть“

ОВГ. — Після: „...застрягло“ — „Чикалка. Самросій Сафроньєвич, ударьте мене в обидві ланити, щоб ваше серце вдовольнилось“.

ОВГ. — Замість: „...нікаторої прибавки... гармидеру“ — „Писар. Алістократи, а как будто какіе нибудь!..“

Чикалка. Самросій Сафронович, попрошу вас, ударте мене по ланиті, і заспокойтесь. (Пішли)“.

Стор. 101. ОВГ. — Замість: „Роман. Покинула... важко“ —

„Роман. Не треба мені твоєї подяки.“

Зінька. Ач, стара, беззуба!.. Йй зальоти на думці!.. Ха-ха-ха!

Роман. Що таке?

Зінька. Посліпли, всі посліпли! Ах, ви праведні душі!.. Ха-ха-ха!..

Роман. Заспокойся, сестро!

Зінька. Иди геть!.. Не жалуй мене, боляче!.. Иди, не замуровуй мені очей!.. (Роман пішов). Де ж твій грім, боже? Де ж твоя блискавка, милосердний? Чом не вб'є мене, не спалить! Ох, колиб же швидш померти!.. Щоб разом, як одним подихом!.. Боляче вмирати по капелиночці! Ох, як боляче!.. (Заридала)“.

Стор. 102. ОВГ. — Після: „...авансцени“ — „зліва вулиця, справа комора“.

ОВГ. — Після: „...садок“ — „огород і т. п. Далі зліва хата Харитона. Діється в неділю“.

ОВГ. — „Ява 1.“

Хотина і Степан (сидить на призьбі)“.

Степан. Що то подумаєш весна: сонце ясно та хороше світе, ніби наскрізь теплом тебе пронизує. А жайворонки як щебечуть.

Хотина. Певно незабаром і соловейко затьохка! (Томовчала). А що як наш хліб?

Степан. Чудово зазеленів! Як перепадє один другий дощик то можна сподіватись урожаю. У посесора озима пшениця геть зарупилась і ярина ростє, аж шумить!

Хотина. Завжди у посесора хліб кращий від людського!

Степан. Інший обробіток і інша снасть. У посесора мняке поле трьома парами орють; а наш брат і твердого перелєга двома дряпа. Не та спроможність, не та й худоба...

Хотина. А звичайно. (Зідхнула). Як почнеш отакєчки вдивлятися, що як у полі гарно зеленіє, та як сонєчко ласкаво гріє, то так весело станє, неначє аж кістки в тобі лускотять і, ніби почувашє себе молодшою!..

Степан. То сила муцоєється, порива її до праці. За зиму сили нагуляєш, вона на весну вже й грає в тобі.

Хотина. Коли б господь послав урожай.

Степан. Калєндар каже, що будуть весною дощі, я читав.

Хотина. Та дай, господи милосердний! (омовчала). Де це Хведоска так довго бавиться? Прохала кума Ганна забігти, якесь, каже, пильне діло!

Степан. То й збігай, а я постережу хати.

Хотина. Я не буду баритися. (Пішла).

Степан (глянув вгору). Сонечко вже на полудень зверта, ач як ясно сяє, мов дівча усміхається. Благодать! Як бачимо, коротенький монолог Степана розвинуто в діалогічну сцену.

ОВГ. — Початок сцени (з Юхимом) подано трохи одмінно, з неістотними щодо змісту варіантами. Про гру в карти розказано детальніше.

Стор. 103. З. — „на шляку“.

Стор. 104. О. — Оповідання Харитонове розвинено ширше й колоритніше, через що й попідкреслювано все червоним олівцем.

„...Ба таки десяту, бо я вже дев'ять пуп'янків наліпив на своїй свічці і мав наліпити десяту. Ох, господи, прости мене грішного! Не вам кажучи согрішив: задрімав! Воно, знаєте, саме таке гаряче урем'я: сівба, оранка — робота налопом, ну і не в моготу... Задрімав! Дяки виспівують, а мені здається, що то я стою на небі, кругом від ладану дух чудовий іде, і ніби янголи співають. Аж це щось штовх мене під бік. Зирк, аж то кум-писар: „Не спіть, каже, куме — бо гріх!“ Розкрив я очі, чую щось шмалятиною тхне, далі вже почало шкварчати. Я оглянувся, коли бачу: Соломія Гаврикова, стоїть позад Юхима, та так спить, аж хропе, а свічку з вогнем притулила до Юхимової кухвайки. Я як крикну: „ах, ти-ж!“ Ледве, ледве не вилаявся у церкві! Що-ж ви думаєте? Геть спину у кухвайці спалила! Як штовхнув я її, вона аж галаснула. Руб сімдесят три копійки як у воду жбурнув!.. Хіба на це є закон?“

У „В“ це місце зведено до небагатьох рядків: „Пішли ми з ним на страсть. Соломія Гаврикова стала позад Юхима та свічку з огнем і притулила до Юхимової кухвайки. Що-ж ви думаєте? — Геть спину у кухвайці спалила. Руб сімдесят три копійки як у воду жбурнув? Хіба на це є закон?“ І далі:

„Степан. Дурницю ти правиш. Вона ж ту шкоду зробила не-нароком, у сні?“

Харитон. Нехай не спить у церкві!

Степан. Та й ти ж, мабуть, задрімав?

Харитон. Правда, согрішив! Так я ж нікому шкоди не вчинив. Ні, не кажіть, — розпутство у нас завелось“.

Стор. 69. З. — „...воно бува на страсть“; останнє слово підкреслено“

ОВГ. — Замість: „Харитон. Коли-ж дивився... чув? — „Степан... Олин тільки день косяю помахай, зараз плюндри потріскаються, і сорочка розлізеться, як павутиння.“

Харитон. Коли ж дивився, як другі, приміром у городі, — міщане, або ремесники, — то й собі так потрапляєш.

Степан. Город не село: там інша робота, то інша й одежа“.

Стор. 105. ОВГ. — Слів: „І скажіть нам на милость... розпутство“ — нема.

З. — „не при нас писане“.

Стор. 106. ОВГ. — Замість останньої репліки подано нову тему:

„Роман. Кожна балачка має вартість. З балачки і діло з'являється: не було б розмови, не було б і діла.“

Степан. Слово до слова, то вже й два. Так, так. Може розкажеш нам що нового? Буваєш часто у городі, там усякі чутки йдуть.

Харитон. А як же. Телеграф і всякі способи. Ми тут як у пущі, а там бринькнув у дріт, і вже є якась новина.

Роман. А що нам до тієї новини, котра бринька?

Харитон. Як що? Примером, про войну. Кажуть, що англичан дуже напосівся?

Роман. Про те не нашим головам міркувати.

Степан. А як ціна на хліб, не чув?

Роман. Пішла вгору.

Харитон. От коли б було до цієї пори хліб додержати?.. А як ти його додержиш, коли оплатки і всякі... Учора якийсь прохожий салдат розказував. Каже: „біда, як сильно агличан напера!“..

ОВГ. — Замість: „Роман. Дід Кирило... мирян“ — маємо розмову про Лондон і Париж, чим зовсім уникнуто небезпечних з погляду цензури моментів. Саме:

„Роман. Вже й дідові Роман нав'яз у зуби? За що це ви, діду, людей на мене нацьковуєте?“

Кирило. Га? Щоб ти не заморочував памороків.

Роман. То по вашому виходить так, що чого ви не бачили, то того й нема?

Кирило. Мене не заморочиш!

Роман. Та ви ж і Петербурха не бачили?

Кирило. На картині бачив. І Петербурх і Київ бачив.

Роман. А як я вам покажу на картині і Лондон і Париж, тоді повірите?

Кирило. Думаєш, що як неграмотний, то й не розберу? Я зразу пізнаю усякий город.

(Г: Роман. Та я чув вже про це. Волосний писар показував вам малюнки, так ви на ліс сказали, що то павич, а чабана з гирлигою назвали полем, тільки бика й пізнали.

Кирило. А таки пізнав, бо то громадський бугай).

Роман (виймає з кишені книжку). А оце що?

Кирило (Г: довго дивиться). Дурничка, дитяча забавка. Мене не заморочиш! (Іде, бормочучи).

Роман. Чого ж це ви так швидко метете ногами? (Сміється).

Кирило. Я ще не без розуму, щоб з дурнем у патьоки захопити. (Пішов).

Роман. От тобі і здрастуй. Ні за що, ні про що ще й дурнем облаяв!

Я в а 5.

Ті ж, (ВГ: Пилип, Свирид) і Денис.

ВГ. — Замість першої репліки — „Пилип і Свирид. Доброго здоров'ячка!“

Денис (під чаркою). Гуляй душа, наливайся халява! "У зв'язку з цим викинуто й слова: „Роман. Може я неправду кажу... саміснький ніс“.

Стор. 107. З. — Усі слова про прирізку землі попідкреслювані червонм олівцем. В ОВГ замість них уставлено розмову, що не стосується безпосередньо до діла:

„Денис. От я і бачу... Ну, а хто дав козі ім'я?

Роман. Адам!

Денис. А хто...

Роман. Стривайте ж бо! Тепер вже я вам загадаю.

Денис. От за це люблю.

Роман. Тільки цур не лаяться! Скільки ви сьогодні випили?

Денис. Скільки?

Пилип. От тебе й загнали на слизке!

Денис. Бачу, ти не дурень... (До Пилипа). Пилипе, зарятуй мене. Горить отут, пашить!..

Пилип. Що, Денисе, опеньгався?

Денис. Ні, ти Романе, ей-богу, не дурень. (До Пилипа). Позич полтинника?

Пилип. А підеш завтра до мене гречку сіяти?

Денис. Завтра... завтра не піду!

Зате трохи виразніше подано момент визискування селян.

Денис каже:

„А завтра похмілятимуся! Я тобі он як відслужу... Тепер ціна по-денному тридцять п'ять копійок, а я піду до тебе за двадцять, — он яка у мене совість! Чуєш, за двадцять піду!“

Стор. 108. ОВГ. — Замість: „Роман. Так воно діється... великий чоловік“ —

„(Г: Роман. І довго ще воно так діятиметься? Свій візьме робітника за півціни — нічого, годує чорт-зна чим, вимучує роботою — байдуже, бо то свій, зараз загомонять: грабіж, злирство).

„Роман. А чом же старшина не втручується в такі діла?

Степан. Старшина? Як бачу, ти й справді новий чоловік на селі. У нас старшина — затичка, старшиною керує писар. А писареві до нас байдуже. Адже ти чув, що була у нас школа? Писар не захотів, посварився з учителем, і школи вже нема, знищили, а хату найняли лавошникові під постійний двір. Той лавошник вже шостий год, як приплентався до нас; прийшов злиднем, а тепер розжився так, що ось-ось і в купці вискочить. Коли хочеш правду знати, то отой лавошник усім селом заправляє. Постойний двір його, лавка його, шиньк його! Захопив всіх у свої лапи! Тепер захожується біля мішан та полупанків, адже і до твого брата добірається?

Роман. Заліз у кишеню.

Степан. Такого зілля ніяк не викорениш!

Роман. Ну, а громада? Громада ж великий чоловік!

Степан. Великий, та дурний.

Роман (помовчав). Дивно, дивно якось коїться у миру! (Пауза).“

Оповіданням про старшину й писаря автор трохи підсилює соціальні мотиви п'єси, що їх через цензуру він мусів повикидати з неї.

Стор. 111. ОВГ. — Замість діалогу, в якому Роман зізнається в своїх відносинах з Зінькою — (Роман. Серденько моє... — божий світ) — подано чисто ліричні моменти:

„Роман. Коли б ти знала, що зо мною оце свіжо трапилося. От напик раків! Серденько моє, та коли ж я діждуся того щастя, що назву тебе привселюдно моєю любовою! Голуб'ятчко моє! Я віддам тобі все життя моє; ми будемо з тобою щиро працювати і тим збудемо талану і щастя, — правда?

Хведоска. Я щира до праці, ще й тебе за пояса заткну! (Глянула на огород).“

Стор. 113. ОВГ. — Замість Чикалки сватом приходить Свирид, що значно більше пасує до постаті Романової. Свирид говорить небагато й нехарактерною мовою.

Стор. 116. ОВГ. — Замість 14-ої яви, 15-а, що має такий текст:

„Пилип. Шаную Степана, що кремезний чоловік, хоч би вусом моргнув. „Дочку, каже, сватаєте, доччина і воля, а я ані же не скажу!“ (В О додано до цього: „Другий би он як зрадив, що жених з такої сім'ї“).

Роман. Невже ж і справді такий вже світ настав, що все міряється грішми?

Пилип. Бо вони всьому голова!

Роман. Ні, це помилка.

Пилип. Поживеш, побачиш. (Пішли).“

Стор. 118. ОВГ. — Репліки Степана: „То ти колись...“ — нема.

Стор. 119. ОВГ. — Далі: Ява 21. Ті ж і Сафрон.

Сафрон. Де моя жінка, там і гвалт!

Настя. Ти чого сюди притетюрився?

Сафрон. А ось послухай!

Настя. Нехай тебе злидні слухають! (Хоче йти).

Сафрон (хапає її за руку). Так стій же!

Настя. Що-о?

Сафрон. Довго я тобі волю давав, довго слова тобі уперек не сказав... Спитаєш: через що? — Не скажу! Не зрозумієш, а чужим людям до того байдуже. Ще б може терпів, коли б ненароком не підслухав твоєї умови з оцим шарлатанюгою! (Показує на писаря).

Писар. Но я могу і протестувати! (Просовується промеж людьми і щеза).

Сафрон. Забий же мені баки, Насте! Скажи привселюдно, що промеж вас ніякої на мене лихої умови не було. Ховаєш очі? Слава богу, що хоч крихта сорому ще зосталася. Від цього часу не ти голова у моїм добрі, а я! Чуєш: я! Твоє тільки те, що ти від батька маєш: пиха! Цяцькайся з нею! А тепер, сину, покажи мені твою сужену.

Роман (показує на Хведоску). Оце ж і вона, тату. (Хведоска уклонившись, цілує його в руку).

Сафрон. У розумного батька і дитина звичайна! (До Насті). А тепер, стара, ходім до свата в хату.

Настя. Скоріш утоплюсь, ніж піду!

Сафрон. Вільному — воля, спасеному — рай, а скаженому вигін!
(*Ідуть всі в хату, окрім Насті*).

Настя (*помовчала*). Що ж це? Манило взяв у мене півторака карбованців, щоб їхати в город, писати бумаги на старого дідька, щоб його посадили в сумашедчий дом!..

Я в а 22.

Писар і Настя.

Писар. На чім скінчилося?

Настя. Манилочку, рятуй мене! (*Кидається йому на шию*).

Писар. Ти ж казала, що все імущество твоє?

Настя. Заграбували, все заграбували... Тільки й мого, що ти у мене напозичав!

Писар. Ітого, триста п'ятнадцять рублів з полтиною. Цей довг запиши вугльом у комні.

Настя. Як?.. І ти мене грабуєш?

Писар. Ти обманула мене, как какая-нибудь...

Настя. Ох, не кидай же мене, Манилочку!

Писар. З обманщиками у мене нікотрих ділов! (*Видитовхує її*). Ну, што ти чепляєшся на шию, как какая-нибудь свинья? (*Пішов*).

Настя. Ох, збожевілю!

Стор. 120. ОВГ. — Після: „...хати“ — „Замість столу скриня, покрита простою самодільною скатеркою. Посередині за скринєю...“.

Стор. 121. далі 30 — всюди „буяри“.

ОВГ. — Старостою, звичайно, теж Свирид.

Стор. 122. ОВГ. — Ремарка до другої яви: „Роман з двома хлібами під плечима, за ним буяри. Роман з повагом кланяється батькові й матері...“ І далі: „...злегенька вклоняється Хведосці...“ Роман цілується з Хведоскою тричі, вона бере його за руку, заводить за стіл і садить поруч з собою“.

ОВГ. — А вже наша квіточка обцінована...“

Стор. 123. ОВГ. — Після: „Буярин взяв образа, дружка хліб. Дружки виходячи співають“:

Тихше, дружечки, йдіте,
Хведоню під пахви ведіте,
Щоб вона не спіткнулась,
Щоб вона не схибнулась“.

ОВГ. — Замість „Степан. О так... на дві половини“ — маємо діалог, що менше стосується до основної теми.

„Степан. Не поблагословила тепер, поблагословить згодом. А Сафрон! Здавався мачулою, тільки й бракувало очіпка на голову; а як терпець урвався, — загомонів так грізно, мов весняна вода, що греблі рве. Хотина. Певно дошкулило до живого.“

Степан. Чоловік смирний, я його змолodu ще знаю: не чіпай його, а він зроду тебе не зачепить; а от бувають усякі люди! (*Помовчав*). Як це ми з тобою вік прожили, а й ні разу не погризлися?

Хотина. Як то ні разу? А хто похвалювався мене бити, як я поїхала у базар та чотири цілковитих загубила?

Степан. Так тільки ж похвалювався. А ти б вже хотіла, щоб я ні разу тебе і не наполохав?

Хотина. І то ж, як колись проспала та не винесла тобі в поле пополушувати, як тоді скриготав зубами?

Степан (*сміється*). Та то... Тоді у мене зуби свербіли! То ще не сварка і не гризотня. Муха яка мала, та й та гнівається. А як я напився у Мороза на весіллі та почав бунтувати, а ти мене упихнула в комору та й заперла?

Хотина (*усміхається*). Опісля ж сам сказав, що розумно зробила?

Степан. А сказав, бо правда. Мабуть таки та горілка була з дурманом. Де ж: зразу мене так і зварило, що нічого і не пам'ятав!... (*Помовчав*). А що ж, чи все ж у тебе злагоджено?

Хотина. Страва уже уварилася, а коровай печеться у куми Ганни. У нас трохи тісенько в хаті, та й піч мала...

Степан. Як відгуляємо весілля, зараз комору переробимо на світлицю і будуть у нас хороми на дві половини! Роман казав, що доти не піде до батька жити, доки у Самрося з жінкою не буде ладу. „Не хочу я, каже, щоб Хведоска жила у тім гармидері. Та й мати, каже, буде дивитися косо на нас обох“.

Стор. 125. ОВГ. — Після: „...не приїдуть“ — „А батько зараз будуть, збираються. Бачили, які у нас батько, їй-богу, молодець! Учора як напосілися на мене: золили-золили мені голову, вже так усовіщували... А й да батько!“

ОВГ. Після: „...хто його зна?“ — „Теперечки у нас в господі всі порядки перевернулися. Перш мамаша командували, а тепер — батько. От чудасія!.. Я вам скажу, що мене тільки треба усовістити, уміючи усовістити“.

Стор. 126. ОВГ. — Замість: „Степан. Тобто розум... Самросеві“ — „Самрось. Мамаша завжди велить: „бий жінку — розумнішою буде“.

Степан. Коли б вона на себе не накликала такої науки.

Самрось. Це, я вам скажу, задача! (*Помовчав*). Чуєш, Зінько! Ось як треба мене до розуму доводити. Мамаша кажуть: „бий“ Задача!“

Стор. 127. ОВГ. — Після: „накида на неї кожуха“ — „Самрось. Ач які закони, зовсім не по-міщанські! Правда, Зінько? У нас тільки співають, як вже зовсім виражають молодих з двору. Свашки співають“:

Не плач, не плач, красоточка,
Не плач ти об міне,
У волюшку наплачешся,
Как вийдеш за міне.

Ще й кларнет підграє, або хлейта! (*Пішов з хати*)“.

ОВГ. — Замість: „Собі хіба... лишило“ знову таки послаблено драматизм —

„(Ненароком глянула на себе у дзеркальце, що в стіні замазане). Хто це? Невже це я? Ох, яка ж я гидка стала, жовта, очі западали!.. Це не мої очі, зелені, як у ящери!.. (Одвертається від дзеркала). Де ж моя краса? Де ж моя погорда?.. Все, все пропало! Пий, Зінько, гірку, пий до краю, до деньця!.. (Г: Радій чужим щастям!). (Вхопила себе за голову і сіла на лаву)“.

Стор. 128. ОВГ. — Слів: „А в нашого свата... манія“ — нема.

Стор. 129. ОВГ. — Замість: „Зінька ледве... з хати“ — „Зінька (криком). Ох, як солодко! (Зника з хати)“.

ОВГ. — Замість: „Кожний, взявши... кісточки“ — „А що ж музики мовчать? Дружки похрипли, поки глас одведуть, утніть щонебудь. (Музики починають стріть скрипки)“.

Замість: „Кумо Ганно... Самрося“ —

„Кумо Ганно, гукніть лиш на Зіньку. (Глянула у вікно). А ось дечки приїхали і сват Сафрон Михайлович і сваха Настасія Івановна!“

(Г: Самрось. О, невже й мамаша приїхали?)

Ганна. Де ж це Зінька? (Вийшла з хати)“.

Я в а б.

Входять Сафрон і Настя.

(Роман і Хведоска встають і кланяються тричі батькові і матері).

Настя. Хоч невісточка і не з високого коліна, за те ж з лица, як паняночка!

Сафрон. Гарзд, що з лица уподобалася, може прийде час той, що й до серця тобі припаде.

Свирид. Що ж ви, музики, так довго бринькаєте? Починайте грати?

Музики (виводе на струні крикливу ноту). Бачте, як пити просе!

Свирид. Заграйте попереду, то й почаству.

Музики. Коли ж і смичок рипить!

Свирид. Тебе, мабуть, не переспориш. (Частує, музики починають грати)“.

Стор. 130. ОВГ. — Замість: „всі зацікавили... з рук“ —

„Сафрон. Сердешна страдниця! (До Самрося). Що, зайдиголово, чия це провина?“

Самрось (похилив голову). Моя, тату.

Сафрон. Не так твоя провина, сину, як моя. Люди добрі, винуюся перед вами у моїм тяжким грісі! (ВГ: провині). Кайтеса, люди добрі, по мені. Хоч і не все те я бачив, що коїлося у моїй хаті, але й того ніби не добачав, немов наумисне відвертав погляд, міркуючи своєю нерозумною головою: а може все те пройде, минеться і вийде на добре? І ось яке лихо вчинилося! Боже милосердний, прости мене грішного!“

Останню репліку дописано вже після кінця п'єси рукою Кропивницького з чиею приміткою олівцем: „Добавленіє автора“.

III.

ЗАЛЬОТИ СОЦЬКОГО МУСІЯ.

22 березня 1889 року писав М. Кропивницький О. З. Суслову: „...написав водевіль-дивертисмент в 3 картинах (сиречь: Малорусские песни в лицах)“. П'єса скоро ввійшла в репертуар, хоч і була надрукована лише в 1903 році (Повний Збірник... т. II. X. 1903). Це — єдиний відомий її текст: серед цензурних рукописів „Центральной Библиотеки Русской Драмы“ жадного тексту цієї п'єси не доховалось. За цим рукописом, без усяких змін і подаємо тут п'єсу.

Стор. 150. Г. — Слова: „Люблю тебе...“ повторюються ще раз — очевидний недогляд.

Стор. 159. — Мабуть згаги?

Стор. 161. — В. „буяри“ — так і далі.

IV.

ЗАЙДИГОЛОВА.

Текст цієї п'єси, що надруковано в останньому збірнику творів Кропивницького (I. вип. 2 стор. 42) має помітку: „Написана в Катеринославі у 1890 році“. Але автор безперечно помилився: цензурний рукопис (ЦБР Др, 23457: далі — В.) має дату вступу — 11. XI. 1889; 18 грудня того ж року п'єсу вже дозволено до вистави. Отже писав цю драму Кропивницький десь 1889 р; може після кінця першого сезону з своєю новою трупкою, коли він протягом великого посту був вільний від роботи, подав він п'єсу одночасно з тим, як виправлену за рік до того заборонену п'єсу „Де зерно, там і полова“. Проте, слід відзначити, що в Катеринославі перебувала трупа в січні — лютім 1889 р.

Рукопис майже нічим не різнився від першого друкованого видання п'єси — в збірнику 1895 р. (В). Мабуть письменник і не переглядав його, віддаючи до друку. Навіть ті дві-три дрібниці, що їх викреслила цензура, увійшли в нього.

Готуючи останню свою збірку, дещо Кропивницький виправляв, але це здебільшого дуже неістотні зміни.

Стор. 171. О. — Спів закреслено цензурським олівцем.

ОВ. — Після: „...до Домахи“ — „Тільки почне було сутеніти, вже й лечу до неї мов на крилах...“

Стор. 172. ОВ. — „А перш що було? Як один вечір...“

ОВ. — Після: „...згадуватиметься“ — „Що не кажи, а жаль її“.

ОВ. — „Положим відшептала...“

ОВ. — Після: „веселішою була“ — „або якою іншою, щоб не такою... Як згадаю, яка вона, аж сум обгортає... Лукія та зовсім не така. Здається, що...“

ОВ. — Після: „...у думки“ — „Вже ж і дівчина, навряд чи є така друга“.

ОВ. — „...зроду-віку не силували б...“

ОВ. — Після: „...за руку веде“ — „Коли б Домахо зненавиділа мене, або занехала, щоб відсахнулася. А то якось... Як же таки так відсахнутися самому? Так же не зненавидить, — не відсахнеться, — знаю я її добре“.

Стор. 174. О. — „Преподобник“ закреслено червоним олівцем.

Стор. 176. ОВ. — „...брати другу, а не мене“.

ОВ. — Після: „сироті“ — „сироті завжди легше в самотині...“ Після: „людей“ — „у пушу, в ліс, в поле...“

ОВ. — Після: „Посилкуйся“ — „Я в найми пішов за для того, щоб більш у степу жити, щоб виховатись від цікавих поглядів та від обридливих порадників... Що з того, що є в мене і грошенята, й худоба, й одежа? Хіба і...“

Стор. 177. ОВ. — Після: „...сам собі“ — „Дунав: як раз одно другому будемо до пари. Обое в волю натерпілися, обое в волю наїлися чужих штовханів, то й шануватимемся“.

Стор. 178. ОВ. — Після: „...за тебе“ — „Он як! Зав'язала мені світа й майнула...“

ОВ. — Замість: „Не вернеться“ — „А хто його зна: може й прожену, може й ні. Сам не піду її шукати, нехай вже її злидні шукають“.

ОВ. — Після: „вчинила“ — „А ти думаєш, що бог її за це не покара? (Помовчав)“.

ОВ. — Замість: „стискає людей“ — „стискає людей: інших на віки приплющує, що вже й не пручаються, а інших притисне, та й пошкодує...“

Стор. 179. ОВ. — Після: „...подавали рушники“ — „без торгу“.

Стор. 180. ОВ. — „...від зорі... піклуватись“ — нема. Певно пропуск відновлюю за О через більшу повноту змісту.

ОВ. — Після: „А вона...“ — „я собі так міркую, що мій хазяїн не зубожіє від того, що її телиця попасеться на його стернях“.

Відновлюю за Г: „з а р а з так і вкриють...“

ОВ. — Замість: „...дихнеться“ — „дихається. А думки як почнуть мене водити: одна веде мене в одну хату, друга в другу... У кожній хаті побуваю, і кого тільки не бачу, з ким тільки не наба лакаюсь. Так кожен, про кого думаю, так він і змалюється перед моїми очима“.

ОВ. — „...дороге серце“.

ОВ. — Замість: „...не баче... не потрібне“ — „дороге серце, та не Василеві воно дороге“.

Стор. 181. Г. — Тут з'явилося: „...чижало“; те ж і далі, стор. 182.

Стор. 182. Г. — „...постояльної“, „красявчик“.

Стор. 183. Г. — „Захарьком“.

Стор. 184. Г. — „...сипоньоть“ В — „сипоне“.

Стор. 184. ОВ. — Пісні нема.

Стор. 187. ОВГ. — „не спроваждуйте!“

ОВГ. — „заможного“ „підручної“.

Стор. 189. Г. — Слів: „нас почитувати, та“ — нема. Відновлюю за ОВ.

Стор. 191. Г. — „Така вже вона вилупиться заздрісне й та ненажерливе“. Виправляю за ОВ.

Стор. 192. ОВГ. — „превидьця“.

ОВ. — „...ненавижу“

Стор. 193. ОВ. — Слів: „Г а п к а... вікном“ — нема.

Стор. 194. ОВ. — Форми: „судьби“, „засудителі“ — з'явилися тільки тут.

ОВ. — „Засідатели“.

ОВ. — „кодепса“.

Стор. 195. Г. — „Здоровлячко“.

Стор. 196. ОВ. — Тільки тут з'явилося „предварительное абслідствіє“.

Стор. 197. ОВ. — Слів: „Навряд... скарги“ — не було.

Стор. 198. ОВ. — „вокзал“. Г. — „ваксал“, але не досить послідовно. Тут уніфіковано.

Стор. 202. ОВ. — Слів: „Хотіла вкоротати собі віку“ — нема.

ОВ. — „не винoven“.

ОВ. — Слова: „кинтербущі“ — не було.

ОВ. — „Все, Гапко, мусить...“

Стор. 205. ВГ. — „на рядні“; виправляю тут за О.

ОВ. — Після: „...не боляче“ — „Ось на що тобі кажу“.

ОВГ. — „величнього“.

Стор. 206. ОВ. — Замість: „А я... мені“ — „А на мою думку ми всі задля батька однакові“.

Стор. 207. ОВ. — Примітки: „В Херсонщині...“ — нема.

Стор. 210. ОВ. — „охайнулася“ — нема.

Стор. 211. ОВ. — Після: „...на мене“ — „Може вона й справді мене коха?“

Стор. 213. ОВ. — „...остановки“.
ОВ. — Ремарки: „(Хоче... пику)“ — нема.

Стор. 214. ОВ. — Слів: „Тобі... випадку“ — нема.
ВГ. — „Хоть на цей час“.

Стор. 215. ОВ. — Замість: „Давайте цільковий сребра“ — „(Пішов)“.

Стор. 216. О. — „(Тихесенько співа):

Ой не світи, місяченьку,
Не світи нікому,
Тільки світи миленькому,
Як іде додому!
Світи йому ранесенько,
Та й розганяй хмари!
А як же він іншу має,
То зайди за хмари.
Світив, світив місяченько,
Та й зайшов за тини,
А я бідна, гірко плачу —
Зрадив мене милий“.

В. — „Що п'яниця, — не робітниця. Він день...“

Стор. 217. ОВ. — „погодувати б“; так і відновлюю тут.

Стор. 219. ОВГ. — „...коморю“.

Стор. 220. „Заздалегоди“
ОВ. — перед: „та тут“!... — „(шапкується)
Відновлюю тут за О: „привабила й о го...“

Стор. 221. ОВ. — Слів: „...чи то... чула“ — не було.

Стор. 227. ОВ. — Слів: „не боюсь я того поговору“ — не було.

Стор. 228. ОВ. — „(Взяла дитину на руки і співа)“.

Стор. 229. ВГ. — „...виходячи“; відновлюю тут за О.

Стор. 231. Г. „білет“. Відновлюю за ОВ.
Г. — „бамага“. Відновлюю за ОВ.
ОВ. — Слів: „...та ще в робочу пору“ — не було.

Стор. 234. ОВ. — Після: „...одвірка“ — „Захарко і Гапка кида-
ються до нього“.
ОВ. — „на мое благання“.

Стор. 235. ОВ. — Після: „Оце правда“ —
„Захарко. Всю мою худобу і достатки я списав на Домаху та
онука.“

Василь. А вже ж. Мені нічого не треба, нехай воно буде До-
машине та дітям.

Захарко. Нам старим нічого вже того не треба. Доживемо до
старости, якщо господь потерпить гріхам, помремо, поховаєте нас..

Василь. Пам'ятатиму до віку вашу пораду. Може Митрохван
не тим шляхом поїхав, щось довго нема? Може не вернеться Домаха?
Ви не гніваєтеся на мене, тату?“

ОВ. — „часа, золтик“ — нема.

Стор. 236. ОВ. — „обискайте...“

Стор. 237. ОВ. — Слів: „і випиха Агапона за поріг“ — нема.

ОВ. — Після: „...випихають“ — „(Пішов)“.

V.

ПІДГОРЯНИ.

Цю п'єсу подав Кропивницький до цензури 12. IV. 1890 р.; уже 11-V
того таки року дістав він на неї дозвіл (Ркп. ЦБРДр 54067). Майже
без усяких змін, головне лише з додатком деяких співів, увійшла ця
п'єса і в збірник 1894 р. Зате уважніше переглянув її автор, лаго-
дячи останнє своє видання; тоді перевів він деяку стилістичну редакцію
п'єси. Цікаво відзначити, що деякі елементи галицької говірки, що
залишилися були ще в перших текстах — „газдівства“, „лиця“ (зам.
обличчя), в останніх уже щезли.

Стор. 239. ОВГ. — П'єса мала підзаголовок: „Перероб з галиць-
кого“.

Стор. 241. ОВ. — „Не можна серцю приказати“.
ОВ. — „І кінця своїм розпукам“.
ОВ. — „І весь вечір і поранок“.
ОВ. — „Перш ти співала весело...“

Стор. 242. О. — Слова: „Ось вибери... легше“ окреслено червоним
олівцем.

ОВ. — „Горою, горою, громи покотились“.

Стор. 243. ОВ. — „З рідних країн“.

Стор. 244. ОВ. — „Про що це ти кажеш?“
ОВ. — Слів: „(здивувалась)... Івана“ — нема.

Стор. 246. ОВ. — „Жінка більш думає і говорить...“
ОВ. — „...той ніколи не дійде до кінця“.

Стор. 247. ОВГ. — „...всюди не лад“.
ОВ. — „Такого... тямущого“ — нема.
ОВ. — „...не одну справу“.
ОВ. — Замість: „впорядкує в господарстві“ — „зарадить“.

Стор. 248. ОВ. — Репліки: „Та хто... послухать“ — нема.
ОВ. — Замість: „красива“ — „красна“

- Стор. 249. ОВ. — Слів: „сказать хвора“ — нема.
- Стор. 250. ОВ. — Слів: „Я певен... (Пішов)“ — нема.
ОВ. — „Вони, носяться своїм війтівством, виносяться...“
- Стор. 251. ОВ. — „лучче“, „луччим“.
ОВ. — Слів: „Отаке... дивина“ — нема.
ОВ. — Слів: „стривайте... богу“ — нема.
О. — Має тільки перші чотири рядки пісні.
В. — „Ой се диво, ой се диво“.
ОВ. — Слів: „Ось що. Його недавно“ — нема.
- Стор. 253. Г. — „А Чопорій і“, тут виправляю за ОВ.
ОВ. — „не рішається Ольгу віддавати“.
ОВ. — Слів: „Навідаюсь... сподівайтесь“ — нема.
ОВ. — Слів: „(Вертається)... Трохимові“ — нема.
- Стор. 254. ОВ. — „в гарну та дорогу одежу“.
ОВ. — Слів: „але я йому не перечу“ — нема.
ОВ. — Замість: „що... Івана“ — „те саме“.
ОВ. — Ява кінчається на: „воля батька й материна“.
О. — „Ах, мамо, мамо“.
- Стор. 255. ОВГ. — „над тихою рікою“.
ВГ. — „камінами“, виправляю тут за О.
ОВ. — „наших косарів“. Слів: „татко кликали“ — нема.
ОВ. — Замість: „господарювання“ — „газдівство“.
- Стор. 256. ОВ. — Слова: „толокою“ — нема.
ОВ. — Слів. „Що-ж то... дітей“ — нема.
ОВ. — Замість: „свого зросту“ — „самого цвіта“.
ОВ. — Ремарки: „Ганна“ — нема.
Г. — „Хліб й...“ — виправляю за ОВ.
- Стор. 257. ОВ. — Останньої ремарки нема.
- Стор. 258. ОВ. — Замість: „Поле... рундуком“ — „Открите місце“.
- Стор. 259. ОВ. — Реплік: „Дивина... дивується“ — нема.
ОВ. — Слів: „але за дня!“ — нема.¶
- Стор. 260. ОВ. — Замість: „то треба... набрати“ — „мовчати“.
- Стор. 261. ОВ. — Слів: „Степан і почав рятувати“ — нема.
ОВ. — Слів: „ні писни мені, ні галасни“ — нема.
ОВ. — „За два коповика то я взяла такий гріх на душу?“.
ОВ. — Слів: „помилка сталась“ — нема.
ОВ. — Ремарки — „(Знахарка...)“ — нема.
ОВ. — „...річ об тім“.
- Стор. 262. ОВ. — Замість: „у ньому закохана“ — „за ним аж гине“.
ОВ. — Замість: „Які-ж... такі?“ — „Що люди кажуть те й я“.
- Стор. 264. ОВ. — „заховався куди“.

- Стор. 265. ОВ. — Слів: „Війт... велінню“ — нема.
ОВ. — Замість: „не знаю... верховодив“ — „через те“.
- Стор. 266. О. — Після: „пане вйїте“ — „наробивши не одному зл а“
ОВ. — Співу нема.
- Стор. 267. ОВ. — Слів: „Ідуть, сварячись“ — не було.
ОВ. — Замість: „(Чопорієві в слід)“ — „(сама)“.
- Стор. 268. ОВ. — Слів: „Ні, нехай не приходе“ — нема.
О. — Після: „...здається за каменя?“ і далі
„(співа)“
Не можна любити серцеві двох
Бо повік у нім житиме той,
Кого воно раз полюбило“.
- ОВ. — Ремарки „(Надходить Трохим)“ — нема.
О. — Співу нема.
ОВ. — Перед: „Так доню...“ — „(Трохим підійшов)“.
- Стор. 269. ОВ. — Після: „...могила“ — „бо в нашій недоли не було б вже кому нам і води подати“.
ОВ. — „...а молись і хвали його святого“.
О. — Монолог починається словами: „Боже, ти один властивець... твою милость“, що в ОГ закінчують монолог.
О. — Після: „вона тобі вірна“ — „Нема з ким до нього хоч словечко передати“.
О. — Після: „...присниться ж він мені“ — „А як йому скажуть, що я піду за другого, багацького сина, він засумує і піде світ за очі. Коли б я знала, де він тепер, я б ублагала маму і вона на край світа пішла б зо мною“.
- Стор. 270. ОВ. — „лютим“ — нема.
ОВ. — Остання репліка Ольги перенесена далі — після „...не опізнився, мосьпаненьку“.
ОВ. — Слова: „віднині“ — нема.
- Стор. 271. ОВ. — „Дійти й допроситись справедливости? Хто сильніший, того слово й правда“.
ОВ. — Після: „...чужі люди“ — „Як правди дійти злиднєві?“
- Стор. 274. ОВ. — Слів: „Трохим поодаль“ — нема.
ОВГ. — „збожевіліла“.
- Стор. 276. ОВ. — Після: „...ще про нього“ — „там бувають на богомолі люди з усяких стран“.
ОВ. — „на моїм гарячім лиці“.
- Стор. 277. ОВ. — „...я й сам тоді не переживу й години“.
ОВ. — „...сама то видалась, не хотючи, що вас підпалила“.
ОВ. — „...чого по наших селі ходить“.
- Стор. 278. ОВ. — Після: „людей“ — „дітей“.

- Стор. 279. ОВ. — „Иди, старий бісе, додому“.
 ОВ. — Після : „...набудеться“ — „(іде в ту сторону куди Оля пішла)“.
- Стор. 280. ОВ. — „...однакове лице“.
 ОВ. — „або паде від кулі на землю“.
 ОВ. — „пиду і зловлю його, зв'яжу“.
- Стор. 281. ОВ. — Замість: „Пішов... очі“ — „пустив його селом“.
- Стор. 282. ОВ. — Після: „за руку“ — „Вона мене пізнала“.
- Стор. 284. ОВ. — „...Мушу їй послужити“.
 ОГ. — „(зв'язаний і народ)“; В: „народу“. Виправляю, тут відповідно до змісту репліки.

З М І С Т

Вуси	5
Дія перша	7
Дія друга	30
Дія третя	42
Дія четверта	55
Де зерно, там і полова <i>прод. сніг</i>	63
Дія перша	65
Дія друга	89
Дія третя	102
Дія четверта	120
Зальоти соцького Мусія	131
Дія перша	133
Дія друга	147
Дія третя	161
Зайдиголова <i>прод. сніг</i>	163
Дія перша	171
Дія друга	189
Дія третя	204
Дія четверта	216
Дія п'ята	227
Підгоряни	239
Дія перша	241
Дія друга	258
Дія третя	274

II

Примітки та додатки	287
I. Вуси	289
II. Де зерно, там і полова	304
III. Зальоти соцького Мусія	327
IV. Зайдиголова	327
V. Підгоряни	331

Ціна 1 крб. 80 коп.

Палятурка 60 коп.

